Culture of Polis

КУЛТУРА ПОЛИСА

Часопис за неговање демократске политичке културе
Journal for Nurturing of Democratic Political Culture

ISSN 1820-4589

Година XVIII Посебно издање 2021. година

ПРАВО БЕЗБЕДНОСТ И КРИМИНАЛИСТИКА

приредили:
Жељко Ђ. Бјелајац
Александар М. Филиповић

Култура - Полис, Нови Сад
Институт за Европске студије, Београд

ISSN 1820-4589

КУЛТУРА ПОЛИСА, год. XVIII (2021), посебно издање
THE CULTURE OF POLIS

часопис за неговање демократске политичке културе

КУЛТУРА ПОЛИСА
The Culture of Polis
часопис за неговање демократске политичке културе

Издавачи: Култура – Полис Нови Сад, www.kpolisa.com;
Институт за европске студије Београд, www.ies.rs

Уредништво: др Србобран Бранковић, др Мирко Милетић,
др Александар М. Петровић, др Славиша Орловић,
др Вељко Делибашић, др Ђорђе Стојановић, др Горан Николић,
др Александар Гајић, др Небојша Петровић, др Предраг Терзић,
др Милош Савин, др Александра Шуваковић, др Милан Игрутиновић,
др Александар М. Филиповић, др Божидар Бановић, др Милан Почуча.

Главни и одговорни уредник: др Жељко Бјелајац

Заменик гл. и одгов. уредника: др Љубиша Деспотовић
Помоћник гл. и одгов. уредника: др Зоран Јевтовић
Секретар уредништва: др Александар Матковић
Чланови уредништва из иностранства: др Василис Петсинис (Грчка),
др Пол Мојзес (САД), др Павел Бојко (Руска Федерација),
др Татјана Тапавички - Дуроњић (РС-БиХ),
др Давор Пауковић (Хрватска), др Еуген Страутиу (Румунија),
др Даниела Блажевска (Северна Македонија),
др Дејан Михаиловић (Мексико), др Велибор Спалевић (Црна Гора).
Савет часописа: др Живојин Ђурић, председник;
др Вукашин Павловић, др Срђан Шљукић, др Драган Лакићевић,
др Јелисавета Тодоровић, др Радослав Гаћиновић, др Зоран Арацки,
др Недељко Прдић, др Зоран Аврамовић, др Срђан Милашиновић,
др Јоко Драгојловић, др Марија Ђорић, др Боро Мердовић,
др Горан Иванчевић.

лектура и коректура: Миросава Бојовић
прелом и припрема: Милан Карановић
штампа: НС Мала књига +
тираж: 400.

УДК 316.334.56:008

ЦИП - Каталогизација у публикацији
Библиотека Матице српске, Нови Сад

3
КУЛТУРА полиса : часопис за неговање демократске политичке културе / главни и одговорни уредник Љубиша Деспотовић. – Год. 1, бр. 1 (2004) – . – Нови Сад : Удружење за политичке науке СЦГ Огранак у Новом Саду; Stylos, 2004-.- 21 cm

Повремено
ISSN 1820-4589

COBISS.SR-ID 199568391

ПРАВО
БЕЗБЕДНОСТ И
КРИМИНАЛИСТИКА

приредили:

Жељко Ђ. Бјелајац
Александар М. Филиповић

САДРЖАЈ:

Жељко Ђ. Бјелајац,
Безбедносна култура у функцији креирања културе мира . . 7-21

Боро Мердовић / Рајка Вујовић,
Криминолошки аспект насиља младих 23-38

Дарко М. Марковић / Ивана Спаић,
Глобализација организованог криминала и трансформација у моћну економску и оружану силу 39-50

Јелена Матијашевић / Јоко Драгојловић, *Методика откривања кривичних дела рачунарског криминалитета* 51-63

Ања Копривица / Нада Ђуричић,
Нормативно регулисање проституције у Републици Србији . . 65-75

Жељко Нинчић, *Криминалистичко – форензичка обрада места кривичног догађаја* 77-89

Александар М. Филиповић,
Лимити деловања масовних медија у креирању културе мира . 91-104

Дарко Голић, *Председник Републике на размеђу парламентарног и полупредседничког система* 105-122

Горан Стаменковић, *Суђење у разумном року у грађанском поступку у Републици Србији* 123-133

Дејан М. Радуловић / Сара Зарубица,
Потреба и разлози за осигурањем јавних бележника приликом обављања јавнобележничке делатности 135-155

Дарко Бикаревић,
Значај полицијске етике за углед полиције у друштву 157-174

Жељко Ђ. Бјелајац / Александар М. Филиповић, *Мировно образовање: развојна стратегија за креирање културе мира и ненасиља* . 175-188

THE CONTENT:

Željko Đ. Bjelajac,
Security Culture in the Function of Creating a Culture of Peace . 7-21

Boro Merdović / Rajka Vujović,
Criminological Aspect of Youth Violence 23-38

Darko M. Marković / Ivana Spaić,
Organized Crime Globalization and Transformation Into a PowerfulEconomic and Armed Force 39-50

Jelena Matijašević / Joko Dragojlović,
Methodology of Detection of Computer Crime Offenses 51-63

Anja Koprivica / Nada Đuričić,
Normative Regulation of Prostitution in the Republic of Serbia . . 65-75

Željko Ninčić, *Criminalistics - Forensic Processing of the Place of a Criminal Event* 77-89

Aleksandar M. Filipović,
Limitations of Mass Media in Creating a Culture of Peace . . . 91-104

Darko Golić, *The President of the Republic Between the Parliamentary and Semi-presidential System* 105-122

Goran Stamenković, *Trial Within a Reasonable Time in Civil Proceedings in the Republic of Serbia* 123-133

Dejan M. Radulović / Sara Zarubica, *Need and Reasons for Insurance of Notary Publics During Notary Activity* 135-155

Darko Bikarević, *The Importance of Police Ethics for the Reputation of the Police in Society* 157-174

Željko Đ. Bjelajac / Aleksandar M. Filipović,
Peace Education: A Development Strategy for Creating a Culture of Peace and Nonviolence 175-188

ЖЕЉКО Ђ. БЈЕЛАЈАЦ*
Правни факултет
Нови Сад

UDC: 130.2:351.78
Оригиналан научни рад
Примљен: 06.10.2021
Одобрен: 19.11.2021
Страна: 7–21
DOI: 10.51738/Kpolisa2021.18.2p.1.01

БЕЗБЕДНОСНА КУЛТУРА У ФУНКЦИЈИ КРЕИРАЊА КУЛТУРЕ МИРА

Сажетак: Актуелна криза проузрокована пандемијом *COVID-19* која је уништила многе животе и економије великог броја земаља широм света, показала је чини се више него икада, колико су потребе за сигурношћу постале све израженије. Људи услед неизвесности, страха од непознатог и перманентне забринутости због тога како ће криза утицати на њих, њихове ближње и уопште на њихову егзисзтенцију, покушавају да поврате предвидљивост, ред и контролу у својим животима. Наравно, то подразумева све аспекте „сигурности": емоционалну сигурност, физичку сигурност, финансијску сигурност, делотворност закона и правде, слободу од страха, друштвену стабилност, сигурност имовине, здравље и благостање… Неспорно је да се људи одвајкада боре са осећањима несигурности, анксиозности и стреса, те се и у данашње време суочавају са бивствовањем у којем има мало реда и предвидљивости. Премда разумна бића, они још увек нису усвојили безбедносну културу као својеврсно умеће живљења, која је предуслов креирања култура мира и ненасиља што је кључно за људско постојање и просперитет.

Кључне речи: безбедност, мир, безбедносна култура, култура мира.

Увод

За већину људи данашњи свет је несигурно место. Пораст и разноликост организованог криминала, друштвени конфликти, тероризам, девастирање животне средине нису једине претње. Постоји пуно претњи на многим пољима. Дуготрајне кризе, природне катастрофе, епидемије, насилни сукоби, свеприсутно сиромаштво, економско назадовање и др., намећу потешкоће и поткопавају изгледе за мир, стабилност и одрживи развој. Узроци таквих криза су комплексни, а њихове последице укључују више облика људске несигурности. Када се прожимају, могу експоненцијално расти, преливајући се у све

* zdjbjelajac@gmail.com

аспекте живота и рада људи, на националним и наднационалним нивоима, уништавајући читаве заједнице.

Многи аутори још увек покушавају да дефинишу људску безбедност покушавајући да дођу до једноставног и општеприхваћеног одређења, које би поставило апсолутне стандарде у том домену. Широко гледано, као што је наведено у резолуцији Генералне скупштине УН 66/290, „људска безбедност је приступ који помаже државама чланицама у идентификовању и решавању распрострањених и унакрсних изазова за опстанак, живот и достојанство њиховог народа". Позива се на „свеобухватне, контекстуалне и превентивно оријентисане одговоре који јачају заштиту и оснаживање свих људи".

Питање људске беубедности условљено је са питањем, шта су људске потребе? Филозофи људске потребе сагледавају као моћан извор објашњења људског понашања и друштвене интеракције. Људима је потребно неколико основних ствари да би преживели, укључујући и физичке и нефизичке елементе потребне за људски раст и развој, као и све оне ствари које људи урођено желе да постигну. Према реномираном психологу Абрахаму Маслову (*Abraham Maslow* - амерички психолог био је практичар хуманистичке психологије, познат по својој теорији „самоактуализације"), ове основне ствари надилазе само храну, воду и склониште. За Маслова, потребе су хијерархијске природе. Физиолошке потребе су: потреба за храном, водом, ваздухом, сном, сексом; потребе за сигурношћу: неугроженост живота, сталан посао, сигурност породице, здравља, имовине; потребе за припадношћу: пријатељство, породица, сексуална интимност; потреба за уважавањем: самопоштовање, успех, поштовање других, признања својих успеха; и потреба за самоостварењем: моралност, креативност, спонтаност, решавање проблема, мањак предрасуда, прихватање чињеница.

Бартон *(John Wear Burton)* и други теоретичари потреба који су Масловљеве идеје усвојили у теорију сукоба, међутим, доживљавају људске потребе на другачији начин - као настајућу збирку основних ствари о људском развоју (Rothman 1997). Штавише, они тврде да потребе немају хијерархијски поредак. Уместо тога, потребе се траже истовремено на интензиван и неумољив начин (Burton 1990).

Листа неопходних људских потреба укључује (Rothman 1997):

– Сигурност/заштита - потреба за структуром, предвидивошћу, стабилношћу и ослобођењем од страха и анксиозности.
– Припадност/љубав - потреба да буду прихваћени од других и да имају јаке личне везе са својом породицом, пријатељима и групама идентитета.
– Самопоштовање - потреба да себе и друге препознате као снажне, компетентне и способне. Такође укључује потребу да се зна да неко има утицаја на њено окружење.
– Лично испуњење - потреба да се достигне свој потенцијал у свим областима живота.
– Идентитет - надилази психолошки „осећај себе". Бартон и други теоретичари људских потреба дефинишу идентитет као осећај себе у

односу на спољни свет. – Идентитет постаје проблем када се нечији идентитет не признаје као легитиман, или када се сматра инфериорним или му други прете различитим идентификацијама.

– Културна сигурност - повезана је са идентитетом, потребом за признавањем свог језика, традиције, религије, културних вредности, идеја и концепата.

– Слобода - је услов без физичких, политичких или грађанских ограничења; имајући могућност избора у свим аспектима свог живота.

– Дистрибутивна правда - је потреба за праведном расподелом ресурса међу свим члановима заједнице.

– Учешће - је потреба да се може активно учествовати у цивилном друштву и утицати на њега.

Зашто је концепт људских потреба битан? Теоретичари „људских потреба" тврде да је један од примарних узрока дуготрајног или нерешивог сукоба непопустљива тежња људи да задовоље своје неиспуњене потребе на индивидуалном, групном и друштвеном нивоу.

На пример, израелско-палестински сукоб укључује неиспуњене потребе идентитета и сигурности. Небројени Палестинци сматрају да им се ускраћује легитимни идентитет, лично и на националној основи. Многи Израелци сматрају да немају индивидуалну сигурност због самоубилачких напада, на националној основи, јер њихову државу не признају многи њихови блиски суседи, а културно зато што антисемитизам расте у целом свету. Израелске и палестинске незадовољене потребе директно и дубоко утичу на сва друга питања повезана са овим сукобом. Сходно томе, ако се жели пронаћи решење, потребе палестинског идентитета и израелске безбедности морају бити решене и задовољене на свим нивоима (Northrup 1989). Из наведеног се запажа да је људска безбедност не само комплексан већ и флексибилан појам који се може прилагодити различитим контекстима и разним околностима живота савременог човека.

Како се многи важни аспекти људског развоја односе се и на њихову безбедност, концепција људске безбедности све више се усмерава и концентрише на безбедност појединаца, њихову заштиту и оснаживање. Ови модели узимају у обзир сложеност људског живота и упорну природу људских потреба. С тим у вези промишљено креирана и оснажена безбедносна култура требало би да постане не само начин размишљања, већ и образац умећа живљења. Индивидуа која увиђа њен значај за сопствену и колективну егзистенцију, истовремено гради механизме персоналне и колективне заштите. С друге стране, безбедносна култура која је „одсутна" и неинтегрисана у наше животне токове ће олакшати несигурности и напослетку довести до бројних безбедносних пропуста, инцидената или акцидената са трагичним исходима.

Надаље, безбедносна култура је најважнија потпора за креирање културе мира. Култура мира и ненасиља кључна је за људско постојање и просперитет. Она нуди идеје и решења о кључним изазовима са којима се наша планета суочава, попут: рата и насиља, сиромаштва, климатских промена и деградације

животне средине, контроле и ограничавања нуклеарног оружја, економске кризе, сузбијања организованог криминала и тероризма, маргинализације жена и отуђења младих, те бескрупулозног нагона за материјализмом коме је подређена емпатија. Култура мира се може практично постићи индивидуалном, колективном и институционалном трансформацијом, у сагласју са тежњом човечанства за миром, људском сигурношћу и срећом.

Безбедност као примарна људска потреба

Људска безбедност, иако је уопштено одређена као „слобода од страха и слобода од немаштине", још увек није у довољној мери као појам „заокружена". Она данас укључује много више од приступа који се односи на заштиту људи од насиља и криминала. Сигурност људи се може интерпретирати , нпр. и са аспекта економије, хране, животне средине, социјалне искључености или здравственог осигурања, итд.

Претње људској безбедности могу постојати на свим нивоима развоја. Неке се појављују полако и тихо, док се друге појављују изненада и драматично. Идеал и цивилизацијска вредност да људи имају „право да живе у слободи и достојанству, да уживају сва своја права и да у потпуности развију њихов људски потенцијал", захтева свестран прилаз савременим претњама по људску безбедност, које попримају забрињавајуће размере. Сиромаштво, незапосленост, економска несигурност, недостатак квалитетне воде и хране, смртоносне инфективне болести, недостатак приступа основној здравственој заштити, деградација животне средине, природне катастрофе, насиље, криминал, тероризам, међуетничке, верске и друге тензије, политичка репресија, кршења људских права, итд., неке су од главних претњи по људску безбедност. Многе од ових претњи су повезане по систему „домино ефекта", тако да једна претња „храни" и подстиче другу. То нас упућује да ова међузависност има важне импликације за креирање политике у овом домену, јер подразумева да човек одговоре на наведене претње не може тражити парцијално (Бјелајац 2017а). Наиме, људска безбедност подразумева свестране прилазе који одражавају потребу за кооперативним и мултисекторским одговорима. Људска безбедност је усмерена ка превенцији и поставља двоструки фокус који се односи на заштиту и оснаживање. Оснаживање је дефинисано као концепција која обезбеђује људима да генеришу отпорност у односу на „тешке ситуације" са којима се могу суочити. Оснаживање подразумева приступ *"bottom up"* (одоздо на горе), који има за циљ развијање способности код појединаца да доносе ваљане одлуке, да развију свој пуни потенцијал у проналажењу начина да осигурају безбедност за себе и друге.

Људска безбедност је релативно нова парадигма за приступ проблему безбедности. У поређењу са традиционалним концептима безбедности који почивају на територијалном интегритету и суверенитету државе, људска безбедност заснива се на томе да је безбедност сваког појединца есенцијална за стварање мирних и стабилних друштава. Ова безбедност појединца је вишес-

труко узрокована и зависи од међусобне повезаности већег броја различитих феномена. Основна намера иницијатива, односно покрета са темом људске безбедности је да штити појединце и групе од низа грубих и дубоких повреда које утичу на њихову способност да воде живот прихватљивог квалитета. Дакле, људска безбедност се фокусира на утврђивање и спречавање ризика који прете појединцима или групама како у физичком, материјалном тако и у психолошком смислу. Укратко, овај приступ покушава да осигура слободу од страха, слободу од немаштине и право на достојанствен живот (Babović et al 2015, 10). Људска безбедност, у најширем смислу, обухвата много више од одсуства насилних сукоба. Она обухвата људска права, добро управљање, могућност образовања и здравствене заштите и стварање услова да свака јединка има могућност и слободу избора приликом остваривања својих потенцијала. Сваки корак у овом смеру је, такође, и корак ка смањењу сиромаштва, постизању економског напретка и спречавању сукоба. Одсуство било ког облика ускраћености, одсуство страха и слобода будућих генерација да наследе здраво природно окружење међусобно су повезани и нераскидиви делови људске безбедности, а стога и националне безбедности (Balić 2014, 41). Људска безбедност значи заштиту фундаменталних слобода – слобода које су сама суштина живота. То значи заштиту људи од критичних (озбиљних) и продорних (широко распрострањених) претњи и ситуација. То подразумева коришћење процеса који почивају на људској снази и тежњама. То значи стварање таквих политичких, друштвених, еколошких, економских, војних и културних система који удружени дају градивне елементе за преживљавање, издржавање људи и достојанствен живот (Commission on Human Security 2003, 4). Људска безбедност је дете које није умрло, болест која се није проширила, посао који није угашен, етничка тензија која није прерасла у насиље, дисидент који није осуђен. Људска безбедност се не бави оружјем већ људским животом и достојанством (United Nations Development Program 1994, 23). Према Канти Баџпаиу *(Kanti Prasad Bajpai)*: „Људска безбедност се односи на заштиту личне безбедности појединца и одсуство директних и индиректних претњи насиљем. Унапређење људског развоја и доброг владања и када је неопходно, колективна употреба санкција и силе су од централног значаја за руковођење људском безбедношћу. Државе, међународне организације, невладине организације и друге групе у цивилном друштву заједно су од виталног значаја за будућност људске безбедности" (Bajpai 2000). Када говоримо о појединачној (људској) безбедности, она подразумева „живот, здравље, статус, изобиље, слободу". Поменути елементи су веома сложени, а многи од њих се не могу заменити ако се изгубе (Buzan 1991,36). Зато се може рећи да људска безбедност има два кључна аспекта. Први представља „сигурност од хроничних претњи као што су глад, болести и репресија, а други подразумева заштићеност од изненадних и болних поремећаја који ремете свакодневни живот – без обзира да ли настају код куће, на послу или у заједници" (United Nations Development Program 1994, 23). Генерално, концепција људске безбедности фокусира се на најшири опсег заштите људског живота од свих потенцијалних облика његовог радикалног угрожавања. Ова идеја претендује да сви друштвени актери реализују своје

друштвене улоге, на начин да приликом планирања својих активности воде рачуна да фундаменталне компоненте људске безбедности ни на који начин не буду угрожене.

Људска безбедност се на динамичан начин мора имплементирати у приоритете цивилизованог друштва. Наиме, сузбијањем свих претњи и ризика који би могли да угрозе човеков физички интегритет, достојанство, друштвени статус, витална права и слободе, обезбеђују се предуслови за потенцијал појединаца да остварују своје животне циљеве. Дакле, људска безбедност, уосталом као и све друго што се веже за појам безбедности, има кумулативан карактер и у интеракцији је са више различитих фактора и феномена. Примарно тежиште ове иницијативе је заговарање физичког, материјалног и психолошког благостања индивидуа и група, односно свих аспеката који утичу на капацитете да људи воде пристојне животе, достојне савременог човека. У датом контексту, често се разматрају три приступа људској безбедности: приступ заснован на људским правима, приступ заснован на сигурности људи и приступ заснован на одрживом људском развоју.

Безбедносна култура као механизам за остваривања и оснаживања људске безбедности

Многе животиње живе у заједницама, где постоји јасно уређена хијерархија, и правила која свака животиња у групи следи, укључујући и разумевање (које је нама људима у бити далеко и нејасно), ко се налази на ком „нивоу" у групи (ко је испод вас, ко је изнад вас) и шта је дозвољено да се ради. На пример, чопор је заједница вукова и њега предводи мужјак који је у борбама показао надмоћност. Многи претпостављају да се вукови у чопору међусобно боре око свега, а победник бива алфа мужјак – и неки би рекли онај који је на челу чопора. Међутим, то се може тумачити на различите начине, кроз потврдан и одречан одговор, односно у зависности од тога са које се стране такав однос посматра. Интересантно је запажање да свака животиња у чопору, има право на храну, склониште, сигурност и заштиту - докле год се придржава правила и прихвата начин њиховог спровођења. Наиме, вук на нижим нивоима ће брзо и ефикасно бити контролисан од стране других вукова, ако се „он или она" усуди да наруши дисциплину и изађе из предвиђеног колосека. Чак и најслабији вук у чопору има право на заштиту од спољних претњи и на очекивање да буде вољен и да се неко брине о њему. Код вукова хијерархија развија осећај припадности. Вукови ће остати заједно и по цену одређеног губитка личне слободе (Bjelajac 2017b, 439). Блиске моделе понашања можемо видети и у људском друштву. Бивствовање у друштву/ заједници састоји се између осталог од прихватања мноштва правила, којима се морамо повиновати, у супротном можемо бити изопштени из „колектива". Заправо, норме/правила су део јединственог идентитета било ког друштвеног колектива. Поштовањем норми одређене групе, указује се поштовање самој групи.

Као што се запажа из приложеног, човек премда разумно биће може много научити од животиња, чак и кад је у питању организација заједнице. Како се нови вук/штене у чопору може научити да усвоји одређена правила понашања, свој статус, своје место у чопору, и бити свестан казне за насиље које чак и несвесно може испољити, тако се и дете у људској заједници мора од почетка подучавати да се мора придржавати одређених начела која карактеришу живот у њој, како би касније у одрастању и сазревању постао здрава, социјализована и друштвено корисна особа. Интересантно је ово поређење човека са вуком и људске заједнице са чопором вукова. Надређени вук/вукови своје „чланове" за испољену агресивност и непослушност кажњавају, све док се он/они „превртањем на леђа" не повинују и предају (Bjelajac 2017б, 440-441). Другим речима, они примају посебну поруку како би увидели да постоји неко у „ланцу командовања" који је изнад њих. И ако они хоће да егзистирају у таквој заједници морају да прихвате своју улогу и место у њој.

С аспекта безбедносне културе и квалитета живота можда нам је и најделотворније да схватимо основно поимање ауторитета, баш као у вучјем чопору. Под ауторитетом, се овде наравно не подразумева моћ једне или више особа, већ духовни, морални, правни, законски утицај или надмоћност, која ће каналисати комплексне обрасце понашања људских бића. Тим пре, у смислу дугорочне одрживости пословног и животног окружења, уопштено речено, безбедносна култура је све. Значај безбедносне културе је несагледив. Наиме, јака култура безбедности је и начин размишљања и начин рада (Bjelajac 2017б, 441). Безбедносна култура се са савременог гледишта, односи на начин на који се развијају одређене идеје о безбедносном поретку и структури, као и ономе што смо уочили да је опасност по наше животе или претња за наше вредности, а уједно је и наша најочигледнија одбрана од њих. Безбедносна култура учествује у обликовању онога што је драгоцено за нас. Регулише наше моралне, економске и политичке приоритете. Она такође поставља ограничења и могућности за декларисање шта је важно, вредно или није вредно, шта заслужује заштиту или не (Stanarević 2012, 254). Безбедносна култура се описује и као део опште културе који обухвата „скуп сазнања из области безбедности (основне вредности и тековине које су објекат напада и заштите, методе и облици, као и носиоци угрожавања) која чине појединце, средине и друштво способнијим да распознају методе, облике и радње угрожавања, као и носиоце тих делатности, без обзира где се и како испољавају" (Đorđević 1986, 23). Према Љубомиру Стајићу, безбедносна култура је: скуп усвојених ставова, знања, вештина и правила из области безбедности, испољених као понашање и процес, о потреби, начинима и средствима заштите личних, друштвених и међународних вредности од свих облика и носилаца угрожавања, без обзира на место или време њиховог испољавања (Stajić 2011, 59). Поједини аутори су расправљали о томе колико је безбедносна култура важна зато што „формира контекст у оквиру кога се развијају и одржавају безбедносни ставови појединца и промовишу се разна безбедносна понашања" (Mearns, Whitaker and Flin 2003). Дакле, шта је безбедносна култура? То је култура у којој појединци знају своја права и правила понашања. Па тако и препознају какво понашање

угрожава безбедност, при чему исказују спремност да едукују и опомену оне људе који из незнања, заборавности, или личне слабости, узимају учешћа у несигурном понашању. Ова превентивна свест постаје „култура", када заједница као целина осуђује понашања која угрожавају безбедност као социјално и морално неприхватљива (Animal Liberation Front 2000). Такво поједностављено поимање безбедносне културе је од суштинске важности.

Као што бонтон представља скуп правила о пристојном понашању у друштву, то јест означава фино понашање и леп начин изражавања добро васпитаних и образованих људи, тако и безбедносна култура надасве мора бити ултимативни „облик бонтона", у којем би се људи подучавали како да избегну непотребне неспоразуме и потенцијално опасне конфликте. Безбедносни проблеми никада не треба да буду изговор за осећај инфериорности особа које немају изграђену свест о друштвеној одговорности. Код оних који крше безбедносну културу својих заједница треба изградити и активирати механизме међузависности и колективитета, односно очекивања да сами разумеју значај и суштину безбедности, што мора бити изнад активистичке пристојности. Њима треба свакако омогућити да апсорбују на адекватан начин конструктивне критике, како не би друге доводили у опасност својим чињењем или нечињењем. Безбедносна култура се никако не сме посматрати као институционализована параноја, јер су таква становишта контрапродуктивна. Она је креирана да помогне превазилажењу потешкоћа у предвиђању људског понашања, „смањењем ризика унапред". Добра безбедносна култура, пре свега, требала би да допринесе да се сви људи осећају опуштеније и самопоузданије у свакодневним животним приликама.

Безбедносна култура - мировно образовање за креирање културе мира

Мир се може дефинисати као вредносни систем у контексту друштвеног пријатељства и хармоније у потискивању и одсуству непријатељства и насиља. У друштвеном поимању, мир се нарочито употребљава као термин за непостојање конфликта (попут рата) и подразумева слободу од страха од насиља између појединаца или група. Кроз историју се до мира обично долазило путем иницијатива за миротворство уз дипломатска посредовања, како би се путем мировних уговора и споразума успостављало ограничавања у понашању, што је често резултирало обезбеђивањем регионалног мира. На микро плану, у многи, приликама, говоримо о „психолошком или унутрашњем/душевном миру" (попут мирног размишљања и емоција), којег није једноставно дефинисати, али је важан као нужна претходница успостављања „мира у понашању". Кроз безбедносну културу образовање ствара вредности које нас оснажују да промишљамо како се култура мира може практично постићи индивидуалном, колективном и институционалном трансформацијом. Те вредности наглашавају инхерентну снагу духовности, емпатије, праштања, уважавање различитости и **побољшање свих капацитета и повећање потенцијала**, који произлазе из искушења и невоља живота.

Наравно, како га многи људи сада схватају, мир подразумева много више од обичне државе без војног (укључујући терористичко) насиља и рата. Осим ових облика насиља, многи заговорници мира траже и друге димензија онога што називамо „видљивим" насиљем, укључујући (Burrowes 2019):

1. Директно насиље које превазилази војно насиље, попут „породичног насиља" (то јест, насиља над телом) у породичној кући и као резултат насилног злочина, као и „физичког насиља" (односно, ограничења кретања) (Galtung 1969).
2. Институционално насиље: друштвено подржано насиље, укључујући насиље од стране родитеља, наставника, полиције, правног и затворског система (Burrowes 2016), и које се сада манифестује у безброј других облика са појавом надзора државе која шпијунира и прикупља велики број података о појединцима како би изградила личне профиле за сваког - повезујући многе личне записе, укључујући оне који се односе на здравствена и финансијска питања са политичким активностима и обрасцима потрошње - кршећи свако основно разумевање или посвећеност људским правима у многим њиховим политичким, економским, друштвеним, културним и другим облицима .
3. Структурално насиље које је Мохандас Ганди *(Mohandas K. Gandhi)* првобитно идентификовао, износећи своје запажање да је „експлоатација насиља", а професор Јохан Галтанг *(Johan Galtung)* (Galtung 1971) касније је елаборирао као насиље уграђено у структуре, попут капитализма и империјализма, које неким људима одузимају могућности да живе пуно и смислено, и манифестује се, на пример, као сиромаштво, бескућништво и економска експлоатација људи који живе у Африци, Азији и Централној/Јужној Америци.
4. Еколошко насиље: активности које се крећу од уништавања климе и прашума до убијања инсеката и дивљих животиња, што представља уништавање биосфере.

Осим ових облика „видљивог" насиља, професор Јохан Галтанг је такође идентификовао важност психолошког насиља - „лажи, испирања мозга, индоктринације различитих врста, претњи итд., које служе за смањење менталних потенцијала" (Galtung 1969) и сковао је термин „културно насиље" да опише „оне аспекте културе, симболичку сферу нашег постојања - на пример религију и идеологију, језик и уметност, емпиријску науку и формалну науку (логика, математика) - који се могу користити за оправдање или легитимисање директног или структурног насиља" (Galtung 1990). Надаље, осим ових категорија насиља, постоје и други облици, укључујући: доминантни „архаички патријархат" и расизам као специфичне манифестације насиља и две друге категорије насиља „невидљиво" насиље и „потпуно невидљиво" насиље - витално важне категорије насиља које одрасли људи наносе деци. Наравно, ове категорије се међусобно не искључују, али служе за илустрацију категорија насиља, скупа правећи јаз између (не)човечанства и културе мира.

Елиз Болдинг *(Elise Boulding)*, оснивачица студија мира и сукоба, наводи: „Најједноставније речено, култура мира је култура која промовише миро-

љубиву разноликост. Таква култура укључује начине живота, обрасце веровања, вредности, понашање и пратеће институционалне аранжмане који промовишу међусобну бригу и благостање, као и једнакост која укључује уважавање различитости, управљање и праведну поделу ресурса. ... Овим се нуди узајамна сигурност човечанству у свој његовој различитости кроз дубоки осећај идентитета врста, као и сродство са живом земљом. Нема потребе за насиљем." Последња реченица је заправо упечатљива парола којом се промовише опраштање и залагање за људска права, равноправност полова, добро управљање и владавина права.

Генерална скупштина Уједињених нација 1999. одобрила је Акциони програм за културу мира. Члан I даље то дефинише: Култура мира је скуп вредности, ставова, традиција и начина понашања и начина живота заснованих на:[1]

(а) Поштовање живота, окончање насиља и промоција и пракса ненасиља кроз образовање, дијалог и сарадњу;
(б) Потпуно поштовање принципа суверенитета, територијалног интегритета и политичке независности држава и немешање у питања која су у суштини у надлежности сваке државе, у складу са Повељом Уједињених нација и међународним правом;
(в) Пуно поштовање и промовисање свих људских права и основних слобода;
(г) Опредељење за мирно решавање сукоба;
(д) Настојања да се задовоље развојне и еколошке потребе садашњих и будућих генерација;
(е) Поштовање и промовисање права на развој;
(ж) Поштовање и промовисање једнаких права и могућности за жене и мушкарце;
(з) Поштовање и промовисање права свакога на слободу изражавања, мишљења и информисања;
(и) Поштовање принципа слободе, правде, демократије, толеранције, солидарности, сарадње, плурализма, културне разноликости, дијалога и разумевања на свим нивоима друштва и међу народима; а негује се у националном и међународном окружењу које погодује изградњи мира и све ово омогућава.

Исти документ захтевао је да програм акције укључи осам акционих области:

1. Неговање културе мира кроз образовање.
2. Промовисање одрживог економског и друштвеног развоја.
3. Промовисање поштовања свих људских права.
4. Обезбеђивање равноправности жена и мушкараца.

[1] Декларацију и акциони програм за културу мира усвојила је Генерална скупштина Уједињених нација 13.09.1999, као УН резолуцију А/53/243.

5. Подстицање демократског учешћа.

6. Унапређење разумевања, толеранције и солидарности.

7. Подржавање партиципативне комуникације и слободног протока информација и знања.

8. Промовисање међународног мира и безбедности.

Овај значајан документ наглашава кључну повезаност образовања за мир и креирања културе мира. Значај активног учешћа свих чланова друштва у промоцији културе мира наглашен је у делу Декларације (Члан 8.) који истиче да кључна улога у промоцији припада: родитељима, политичарима, новинарима, верским организацијама и групама, интелектуалцима, научним радницима, филозофима, креативцима, уметницима, здравственим и хуманитарним радницима, социјалним радницима, менаџерима на различитим позицијама, као и невладиним организацијама.

„Образовање за мир је иновативан, свеобухватан школски програм којим се креира ненасилан и миран школски амбијент у циљу промовисања емоционалних, социјалних и интелектуалних потреба различитих чланова школске популације. Креирањем мирног школског амбијента које карактерише јединство у различитости, образовање за мир повезује ослобађајуће и исцељујуће карактеристике јединства у циљу испуњавања многобројних потреба различитих популација чији број расте у различитим културолошким окружењима. Нагласак на принципу мира заснива се на чињеници да су мир и образовање неодвојиви аспекти модерне цивилизације. Ниједна цивилизација није истински напредна без образовања и ниједан образовни систем није истински цивилизован уколико није утемељен на универзалним принципима мира (Education for Peace n.d)" Образовање за мир је програм којим се осигурава мудрије спознавање друштвене реалности и стимулише солидарност у пројектима партнерске едукације на индивидуалном и колективном нивоу. У том правцу, логичан след подразумева корекцију и побољшања личних склоности и модела понашања кроз артикулисање учинка који се може/треба рефлектовати на друге и друштво у целини. Овај програм надаље афирмише културу „пробуђености" којом се каналишу осећања одговорности за појединце, што наравно укључује и последице за њихове радње. До културе „пробуђености" се пре свега долази усвајањем безбедносне културе, као умећа живљења. На тај начин се конструише стратешки одговор на насиље ради стварања светске културе мира.

Безбедносна култура је саставни део људске културе, и њене иницијалне постулате можемо пронаћи и у протозаједницама људи. Такође, безбедносна култура, или култура безбедног живота, саставни је део процеса васпитања и одгоја деце. Међутим, у једном тренутку, који коинцидира са почетком процеса формалног образовања, усвајање принципа безбедносне културе почиње да губи на значају, што за последицу има читаве генерације које немају довољно развијену свест о безбедности, што последично доводи до повећања безбедносних изазова, као и смањења могућности да се на те изазове адекватно одговори, најпре на индивидуалном, а затим и на вишим и комплекснијим нивоима.

То доводи до закључка да у погледу преношења знања и формирања свести о безбедности образовни систем не остварује своју функцију на најбољи начин (Бјелајац и Филиповић 2021). У основи савремени модели родитељства и образовања не успевају да у потпуности створе савесне, енергичне, одговорне и емоционално функционалне људе, који нису отуђени једни од других. Глобалном покрету за културу мира потребни су људи са развијеном емпатијом, јер само они могу стратешки планирати и одговорити на насиље. Они морају преузети улогу и постати практичари „личног" мира у интеракцији са другим људима што је предуслов за постизањем „великог" мира.

Дискусија

Културе мира као засебни ентитети недвосмислено постоје. Могу се идентификовати у заједницама које се придржавају верских учења о ненасиљу, и у релативно изолованим аутохтоним заједницама. Али оне нису уобичајене, те у довољној мери не могу остваривати битан утицај на глобално/цивилизовано друштво. Погрешно је тврдити да је мировна култура присутна искључиво у одсуству рата. Уместо тога, боље је рећи да је то покрет за континуирани процес ненасилног решавања проблема/сукоба и креирања институција које задовољавају потребе свих чланова заједнице. Свако друштво диктира и развија властите обрасце балансирања ових потреба. Образац може бити првенствено ненасилан, или је пак један од „повременог" насиља, које се комбинује са релативним периодима мира. Подразумева се да је култура мира у неким друштвима доминантна, док је у другим слабије изражена.

Садашњи степен цивилизацијског развоја, експлицитно наводи на међусобну зависност и одговорност у односима друштва и појединца. Наиме, друштво не може бити функционално и независно без појединца, већ постоји да би служило појединцима, а не обрнуто. Само на тај начин је известан здрав и делотворан обострани напредак. С друге стране, потпуно је прихватљиво становиште да се појединац формира од стране друштва кроз утицај институција као што су породица, школа и радно место. У датом контексту, увођење безбедносне културе у систем образовања Републике Србије, обавеза је друштва, од чега би наша заједница имала највише користи. Међутим, у реалном животу, један од круцијалних недостатака је неусклађеност наставних планова и програма са енергичним друштвеним токовима. Неразумевање потребе за препознавањем и модификовањем застарелих програма, доприноси изостанку унапређења свих области човековог живота и деловања. Флагрантан пример је одсуство мотивације за увођењем безбедносне културе у образовни систем, упркос друштвеној реалности која сугерише на неопходност једног таквог поступка (Бјелајац 2019). Подизање колективне свести о томе, да је разумевање, а потом изградња/унапређење безбедносне културе у друштву, пресудан фактор индивидуалног и колективног просперитета, вероватно ће довести до тога да појединци буду охрабрени и способни да остваре своје примарне циљеве и одрже висок ниво задовољења егзистенцијалних потреба. А основне

људске потребе, бивају увек обесмишљене без сигурности (Бјелајац 2021). Афирмисањем безбедности као једне од најважнијих људских потреба, истовремено би се развијала и позитивна енергија и самопоуздање појединаца, а самим тим би се оснаживао и патриотски дух према држави. На овај начин би се најједноставније и најпрактичније неговале вредности које заступа култура мира и ненасиља.

Закључак

Антрополози, социолози, психолози, филозофи и остали који проучавају човека са анатомског и физиолошког, психолошког и филозофског, историјског и социолошког гледишта, у бројним истраживањима доказали су да људи нису рационална створења. Открили су „когнитивне предрасуде", показујући да људи систематски доносе одлуке које пркосе јасној логици. Ово су питања која Џастин Смит *(Justin E.H. Smith)* филозоф са Универзитета у Паризу, поставља у својој књизи *Ирационалност: историја тамне стране разума (Irrationality: A History of the Dark Side of Reason)*. Он пробија рупе у причи коју су људи у западном свету причали вековима: да смо некада били затамњени митом и празноверјем, али су онда стари Грци открили разум, а касније је и просветитељство учврстило рационалност као највећу вредност у људском животу. Он тврди да је ово ласкава, али лажна прича. Људи, каже он, тешко да су рационални, а заправо је ирационалност дефинисала велики део људског живота и историје. И поента није само академска. „Жеља да се наметне рационалност, да се људи или друштво учине рационалнијим", пише он, „мутира ... у спектакуларне изливе ирационалности".

Чувена Аристотелова изрека да смо разумне животиње је у новије време под озбиљним критикама стручне јавности. Многи, ако не и већина, изреку можда одбацују. Нонсенс је, да док смо заузети истраживањем постоји ли интелигентан живот на другим планетама, пропуштамо да утврдимо да ли интелигентан живот постоји на нашој планети и ако постоји да ли је на путу да доживи фијаско. Људи су у данашњем свету ускраћени да размишљају, планирају и делују стратешки, већ нагињању према ратничким друштвима. Друштва која не социјализују своју децу због агресивног понашања, чине ратове вероватнијим, а у зачараном кругу ратови социјализују људе за насиље и агресију. С тога да би човечанство преживело мора се креирати култура мира и ненасиља. Та визија мира, колико се год некима може учинити утопијском, може опстати и развијати се са свешћу да је то потреба, без чијег задовољења људи свакодневно умиру.

Литература

1. Бјелајац, Жељко и Александар М. Филиповић, 2021. „Инертност образовног система као инхибитор безбедносне културе у васпитању и образовању",

Култура полиса, XVIII, посебно издање, 175-188, https://doi.org/10.51738/Kpolisa2021.18.1p.1.12
2. Бјелајац, Жељко. 2017. „Људска безбедност сагледана кроз призму људских права и савремених претњи", *Култура полиса,* XIV (33), 139-154. (Бјелајац 2017a)
3. Бјелајац, Жељко. 2019. „Релевантност интродукције безбедносне културе у образовни систем Републике Србије", *Култура полиса,* XVI (40), 231-244.
4. Бјелајац, Жељко. 2021. „Безбедносна култура као фундаментална људска потреба", *Култура полиса,* XVIII, посебно издање, 9-24, https://doi.org/10.51738/Kpolisa2021.18.1p.1.01
5. Animal Liberation Front. 2000. *Security Culture: a handbook for activists.* Animal Liberation Front, poslednji pristup 12.09.2021, http://www.animalliberationfront.com/ ALFront/ELF/sechandbook.pdf.
6. Babović, Marija, Olivera Vuković i dr. 2015 *Ljudska bezbednost – dve studije slučaja u Srbiji*, Beograd: SeConS – Grupa za razvojnu inicijativu
7. Bajpai, Kanti. 2000. "The Idea of a Human Security Audit", *Joan B. Kroc Institute Report,* Vol. 19, 1–4.
8. Balić, Osman (ur.). 2014. *Bezbednost Roma - Smernice i prakse za praćenje i izveštavanje o pojavama diskriminatorne prakse i bezbednosnih rizika*, Niš: YUROM Centar
9. Buzan, Barry. 1991. *People, States and Fear: An Agenda for International Security Studies in the Post-Cold War Era*, London: Harvester Wheatsheaf
10. Bjelajac, Željko. 2017. *Bezbednosna kultura- Umeće življenja*, Novi Sad: Pravni fakultet za privredu i pravosuđe. (Bjelajac 2017b)
11. Burrowes, Robert J. 2016. "Punishment is Violent and Counterproductive", *Feelings First,* poslednji pristup 14.09.2021, https://feelingsfirstblog.wordpress.com/punishment/
12. Burrowes, Robert J. 2019. „Creating a Culture of Peace - Ending violence, exploitation, ecological destruction and war", *Wall Street International* 8. December 2019., https://wsimag.com/economy-and-politics/59433-creating-a-culture-of-peace/
13. Burton, John. 1997. *Conflict Resolution and Prevention*, New York: St. Martins Press, 1990.
14. Commission on Human Security. 2003. *Human Security Now*, New York: Commission on Human Security
15. Đorđević, Obren. 1986. *Leksikon bezbednosti*, Beograd: Partizanska knjiga.
16. *Education for Peace*. n.d, poslednji pristup 16.09.2021. http://www.educationforpeace.com/english/
17. Galtung, Johan. 1969. "Violence, Peace and Peace Research", *Journal of Peace Research,* 6(3), 167-191
18. Galtung, Johan. 1971. "A Structural Theory of Imperialism", Journal of Peace Research, 8(2), 81-117.
19. Galtung, Johan. 1990. "Cultural Violence", *Journal of Peace Research,* 27(3). 291-305

20. Mearns, Kathryn, Sean M. Whitaker and Rhona Flin, 2003. „Safety climate, safety management practice and safety performance in offshore environments", *Safety Science,* 41 (8)*,* 641–680.
21. Northrup, Terrell A. 1989. "The Dynamic of Identity in Personal and Social Conflict", in *Intractable Conflicts and their Transformation*, ed. Louis Kriesberg, Terrell A. Northrup and Stuart J. Thorson, Syracuse: Syracuse University Press, 55-82.
22. Rothman, Jay. 1997. *Resolving Identity-Based Conflict in Nations, Organizations, and Communities*, San Francisco, CA: Jossey-Bass Publishers.
23. Stajić, Ljubomir. 2011. *Osnovi sistema bezbednosti*, Novi Sad: Pravni fakultet u Novom Sadu
24. Stanarević, Svetlana. 2012. „Koncept bezbednosne kulture i pretpostavke njegovog razvoja", doktorska disertacija, Univerzitet u Beogradu: Fakultet bezbednosti
25. United Nations Development Program. 1994. *Human Development Report,* Published for the United Nations Development Program, New York: Oxford University Press

SECURITY CULTURE IN THE FUNCTION OF CREATING A CULTURE OF PEACE

Summary: The current crisis caused by the Covid-19 pandemic, which has destroyed many lives and economies of many countries around the world, has shown, more than ever, how much the need for security has become more pronounced. Due to uncertainty, fear of the unknown and permanent concern about how the crisis will affect them, their loved ones and their existence in general, people are trying to regain predictability, order and control in their lives. Of course, this includes all aspects of "security": emotional security, physical security, financial security, the effectiveness of law and justice, freedom from fear, social stability, security of property, health and well-being. stress, and even today they face a life in which there is little order and predictability. Although rational beings, they have not yet adopted a security culture as a kind of skill of living, which is a precondition for creating cultures of peace and non-violence, which is key to human existence and prosperity.

Key words: security, peace, security culture, peace culture

БОРО МЕРДОВИЋ*
Министарство унутрашњих послова
Београд
РАЈКА ВУЈОВИЋ**
Правни факултет за привреду и правосуђе
Нови Сад

UDC: 343.915
Оригиналан научни рад
Примљен: 11.10.2021
Одобрен: 25.11.2021
Страна: 23–38
DOI: 10.51738/Kpolisa2021.18.2p.1.02

КРИМИНОЛОШКИ АСПЕКТ НАСИЉА МЛАДИХ

Сажетак: Не постоји друштво и временска епоха у развоју цивилизације коју није карактерисало насиље и агресија. Некада оправдавано као глобална и пожељна карактеристика неког друштва и државе, данас, макар фиктивно, агресија и насиље је појава којој се треба супротставити на све начине. Инкриминисано у скоро свим законима модерних држава, насилничко понашање и агресија изискују мултидисциплинаран приступ у објашњењу, етиологији, феноменологији и начинима супротстављања. Циљ овог рада је да укаже на проблем насиља младих који је у експанзији и који задире у све сфере дечјег битисања, почев од породице, школе, уже социјалне средине и друштва у целини. Такође ће бити речи о последицама насилничког и агресивног понашања младих, без обзира да ли су они у улози учиниоца насилног деликта или жртве, као и о могућностима и потребама превентивног деловања.Покушаћемо да дамо одговор на неколико важних питања које се тичу насиља младих као што су: да ли су млади више жртве насиља или сами врше насилна дела, који су главни узроци насиља међу младима и који су најчешћи облици насиља младих.

Кључне речи: насиље, насилничко понашање, агресија, криминалитет младих, превенција

Увод

У литератури али и свакодневној комуникацији користе се различити термини који уносе конфузију и отежавају разумевање појединих облика понашања са елементима насиља. Зависно од тога из које научне области долази објашњење, користе се и различити термини. Деца и адолесценти пролазе кроз фазе развоја које карактерише бунтовништво и жеља да се нешто мења, да се супротствае ауторитету, да се ослањају више на мишљење и утицај вршњака

* boro.merdovic@gmail.com
** vujovicrajka21208@gmail.com

него утицај родитеља и наставника. Из таквог бунта најчешће се испољавају и понашања која карактерише агресија. Комплексност ситуације у којој су подељени између света одраслих и потребе друштва да се социјализују и сопствених порива за променом и утицаја вршњака, млади често испољавају такве облике понашања у којима има елемената насиља. Субјективни осећај младе особе је незадовољство, потреба за сензацијама, потреба за припадањем и доказивањем, доминацијом и наметањем ставова које карактерише супкултура вршњака. Из таквог осећаја испољавају се понашања која се у литератури могу обухватити појмом ризично понашање. Овај термин није нов, а обухвата широк спектар различитих облика понашања која могу или су већ утицала на нормалан развој младих, утичу на њихово здравље и нормалан психосоцијални развој. То је вишестрано и сложено питање у којем се детерминанте могу пратити до фактора изведених са равни друштвеног или психолошког функционисања човека, као што су: пол, структура породице, односи са родитељима и вршњацима, знање, потреба за прихватањем, индивидуални услови и старост (Spear&Kulbak 2001, 83). Под ризичним понашањем се подразумевају такве активности младих које су добровољне и свесне, а најчешће имају негативне импликације по здравље младих. То суразличита понашања деце и адолесцената која угрожавају њихово понашање, физичко и ментално здравља и некомпатибилна су са друштвеним нормама (Siudem 2013). У литератури најчешће помињана ризична понашања младих су:пушење, неправилна исхрана,конзумација алкохола и психоактивних супстанци, суицидно понашање и самоповређивање, делинквентно понашање, насиље над другима, трудноћа у тинејџерском добу, полно преносиве болести, бежање од куће и бескућништво, недостатак потенцијалног успеха у школи и напуштање школе (Grunbaum et al. 2004). Као што видимо ризична понашања су широка лепеза активности младих која детерминишу њихов однос према ужој и широј социјалној средини, вршњацима, школи, суседству и друштву уопште. Овакви облици понашања младих могу се посматрати са три различита аспекта: педагошког, психолошког и криминолошког. У овом раду ћемо се претежно бавити криминолошким аспектом ризичних облика понашања.

Теорија диференцијалних асоцијација Едвина Садерленда (Edwin Sutherland) је једно од теоријских објашњења криминолошког аспекта ризичних облика понашања међу које свакако убрајамо и насилничко и агресивно понашање. Иако се фокусира превасходно на криминално понашање исти принципи важе и за објашњење насиља младих и адолесцената јер оно најчешће представља претходницу и увод у криминално понашање. Ова теорија се противи криминолошким теоријама које извор злочина виде у наследним или урођеним склоностима. Према овој теорији, криминална активност је нормално, научено понашање, а процес учења криминалног понашања укључује све механизме који се јављају са било којим другим обрасцима понашања у учењу.

Садерленд је веровао да је основ у различитој друштвеној организацији, односно ситуација у којој се део друштва придржава законских одредби, а део има ставове и вредности које су супротне општеприхваћеним и да то последично доводи до сукоба. Ова теорија придаје велики значај директној интерак-

ција, као најважнијем извору из којег људи изводе обрасце понашања. Доминантан утицај имају примарне групе као што су породица, вршњаци, школа и заједница. Према овој теорији криминално понашање је научено понашање, које се јавља током интеракције с другим људима у процесу комуникације, а основни део се одвија унутар примарних група.

Сходно оваквом становишту криминално понашање, које је најчешће и повезано са насиљем младих, је научено понашање које настаје у међусобној интеракцији деце и младих са ужом и широм социјалном средином.

Појам и облици насилничког понашања младих

Насиље и агресија се често користе као синоними, али се у литератури могу срести тумачења која праве разлику између ова два термина. Овом појавом се баве различите научне дисциплине које покушавају дати најпрецизније оперативне дефиниције, али и објаснити саму етиологију овог проблема. Неспорна је чињеница да насиље младих представља озбиљан друштвени проблем који изазива пажњу целокупног друштва и изискује мултидисциплинаран приступ у његовом третирању. Шта се сматра насиљем? Шта је насиље, а шта агресија? Да ли постоји граница између њих? Питања су на које литература до данас није дала прецизне одговоре.

Агресија и насиље су социјалне појаве које високо кореспондирају, узрочно-последично су повезане с бројним социопатолошким појавама: социјалним болестима (соматским, душевним, психосоматским); индивидуалним и друштвеним дезорганизацијама и дисфункицјама (предбрачним, ванбрачним и брачним заједницама, породицом, школом, духовним институцијама, ужом и широм социјалном заједницом), социопатолошким појавама (пушењем, алкохолизмом, наркоманијом, сексуалним изопаченостима и насиљем, агресијама – деструкцијама, убиствима и самоубиствима) и криминалитетом (Мамулаи др. 2013). Холин и Ховелс одређују агресију као намерно угрожавање или стицање преимућства над другим људима, које не доводи нужно до физичке повреде, док насиље подразумева употребу снажне физичке силе против другог људског бића, понекад изазвано агресивним мотивима (Hollin & Howells 1989).

Према Светској здравственој организацији, насиље је намерно коришћење физичке снаге и моћи претњом или акцијом према самом себи, према другој особи или према групи људи или читавој заједници, што би могло резултирати или резултира повредом, смрћу, психолошким последицама, неразвијеношћу или депривацијом (Krug at al 2002).

Поповић Ћитић (2009), је систематизовала бројна одређења и показала како се дефиниције разликују зависно од професионалних перспектива, па се у складу са тим разликују кривично-правне, криминолошке, клиничке, медицинске или психолошке дефиниције агресивног понашања. Право разматра појам агресивног и насилничког понашања деце и омладине у контексту криминалног и прекршајног понашања. Криминологија се бави овим питањем у оквиру посебног дела који се тиче малолетничке деликвенције, док медицинске науке

насиље и агресију сврставају у дијагностичке категорије поремећај понашања. Психолошке научне дисциплине синонимно користе термине насилно и агресивно понашање и разматрају их унутар психијатријски заснованих синдрома екстернализујућег и интернализујућег понашања (Поповић-Ћитић 2007). Фројд (Sigmund Freud) сматра да агресивност има биолошку основу, а своју је теорију агресивности развио на тези о деструктивном нагону који поседују сва жива бића. Агресивност је растерећење којем је циљ смањити напетост организма (Балић и др. 2001). Ерих Фром (Erick Fromm) сматра да агресивност није једнозначна појава и разликује две њене врсте: 1) бенигну, која је биолошки адаптивна и служи животу; и 2) малигну, која је биолошки неадаптивна. Прва је одговорна угроженост виталних интереса, реактивна је и дефанзивна. Заједничка је човеку и животињама и решава проблем угрожености уклањањем онога који то стање изазива. Насупрот томе, малигна агресивност, тј. деструктивност и окрутност, везана је само за људски род и манифестује се у животу кроз убијање и бестијалност који код субјекта који овакве радње предузима изазива уживање и то је искључива сврха њиховог предузимања (Fromm 1986). Поједини теоретичари ипак праве разлику између насиља и агресије. Агресија се најчешће сматра урођеним инстиктом који је исти као и код животиња док је насиље својствено само људима. Једна од разлика огледа се у становишту да је агресија код људских бића заснована на биологији, као реакција на угрожавање, а насиље је телесно актуелизовање агресије са задатком да отклони опасност (Perelberg 1999, 37). Слично овој дефиницији постоји схватање да је агресија понашање које је одређено намером да се нека индивидуа физички или психички (не и социјално) повреди или да се уништи неки предмет, док је насиље деструктивна физичка агресија која се примењује са намером да се повреди друга особа или оштети предмет. Према овом схватању сва насилничка понашања су вид агресије, док сва агресивна понашања нису насилничка (Bartol& Bartol 2005, 241).

Што се тиче криминолошке дефиниције насиља, тешко је дати једну општу дефиницију, јер је криминологија наука која има мултидисциплинарни приступ, те као таква има различите полазне тачке при дефинисању насиља. Свакодневно смо сведоци различитих облика насиља и насилничких аката. Облици насиља се непрестано шире и њихова манифестација је бројна и различита, а у савременом свету све савршенија. Једна од криминолошких дефиниција подразумева да је насиље ментално или чешће физичко угрожавање, односно повреда (Walsh 1983), док Елизабет Станко(Elizabet Stanko) под насиљем подразумева сваки облик понашања појединца који намерно прети или наноси физичку, сексуалну или психичку повреду другима или самом себи. Занимљиво становиште у дефинисању насилничког криминалитета заступају Пејкс и Винстон (Francis Pakes, Jane Winstone) који указују да насилнички криминалитет обухвата искључиво дела код којих долази до изражаја интерперсонално насиље – дакле, у њега се не могу сврстати геноцид и ратни злочини који имају превасходно политичку и међународну конотацију (Pakes & Winstone 2007, 58).Једна од дефиниција која је често и анализирана, насиљем сматра примену или отворену претњу применом силе која може резултирати повредом појединца (Megargee 1976).

Као што смо навели насиље има различите облике и може се класификовати и поделити на различите начина зависно од тога шта се узима за критеријум поделе. Према извештају Светске здравствене организације о насиљу зависно од објекта према којем је насиље усмерено оно може бити(WHO 2002):

– насиље према самом себи, аутоагресија, које укључује самоповређивање и самоубиство
– насиље према другој особи које се односи на насиље у породици (насиље над децом, насиље над емотивним партнером и насиље над старијом особом) и насиље унутар заједнице (вршњачко насиље, насиље према особама које насилник познаје и насиље према особама које насилник не познаје);
– колективно насиље које је усмерено од једне групе према другој у сврху остварења политичких, економских и социјалних циљева (ратови, тероризам и сл).

Зависно од начина на који се манифестује насиље се дели на физичко, психичко (емоционално) и сексуално. *Физичко насиље* представља примену силе према другоме без обзира да ли је наступила последица. Физичко злостављање може бити резултат једнократног изолованог инцидента или бројних инцидената који се понављају у одређеном временском раздобљу (Бјелајац, Мердовић 2019, 195). Понашања и поступци који се сматрају физичким злостављањем су туча, ударање, гурање, дрмање, бацање, повлачење за косу, угриз, гушење, дављење, наношење тешких физичких повреда, гађање предметима и сл.*Сексуално насиље* или злостављање подразумева забрањен сексуални контакт са другом особом ради задовољења сексуалних потреба или ради стицања економске користи путем проституције и порнографије. Изазива веома тешке последице по личност и развој детета које је жртва сексуалног насиља. Сексуално злостављање представља сваки вид задовољавања сексуалних потреба и нагона применом физичке, психичке или неке друге силе или надмоћи (Милосављевић 1998, 44).У истраживањима и литератури у Америци се користи дефиниција која је прописана у члану 6. The Child Abuse Prevention and Treatment Act (CAPTA) у којем се под сексуалним злостављањем подразумева низ дела која се обављају над дететом или у присуству детета. Ту се пре свега мисли на додиривање и љубљење дечијих гениталија, приморавање детета да додирује гениталије злостављача, пенетрација, инцест, сексуални однос, силовање, обљуба, орални секс, излагање детета гледању сексуалног чина и порнографије одраслих, присиљавање детета да се свуче, сексуална експлоатација, наговарање и привлачење деце да се пријаве или користе интернет портале и изворе са порнографским садржајем, намамљивање деце путем интернета на сексуалне састанке, дечија проституција, коришћење деце у производњи порнографије (McClennenet al. 2016).*Психичко насиље* представља примену вербалне и невербалне комуникације и присиле којом се узкокује код жртве осећај страха, угрожености, осећај мање вредности, повреда достојанства личности, исмевање, претња, оговарање, одбацивање и сл.Обзиром на функцију насиље може бити инструментално (којим се жели нешто добити) и непријатељско (којим се другоме жели нанети бол или повреда) (Зечевић 2010).

Поред ових врста насиља, која се могу сврстати у категорију активног насиља, постоје и пасивни облици насиља који се у литератури називају зане-

маривање. Оно се најчешће среће у породицама где родитељи не брину о деци на адекватан начин, а ретко се среће на релацији вршњака. Дете не успева да задовољи основне егзистенцијалне потребе, укључујући физичке, образовне, емоционалне потребе или медицинску негу услед занемарености од стране родитеља или старатеља. Занемаривање је хронично, док физичко злостављање има тенденцију да буде епизодично.

Посебан облик насиља којем се све више посвећује пажња је *дигитално насиље (cyberbullying)*. Упоредо са развојем науке и технологије, интернета и друштвених мрежа развијали су се и посебни облици насиља. Обзиром да су млади највећи корисници савремених начина комуницирања то је и могућност доживљавања насиља већа. Термин дигитално насиље обухвата све оне облике насиља који се одвијају путем интернета и дигиталне технологије (телефони, таблети, рачунари, друштвене мреже). Циљ му је вређање, омаловажавање, ниподаштавање, исмевање, одбацивање и изазивање страха. Начин на који се најчешће манифестује је писање лажи о некоме, објављивање неистина и компромитујућих фотографија, слање претећих порука у своје и у име другога, и слично. Дигитално насиље може имати последице као и директно односно непосредно насиље (физичко, сексуално) с тим што не може директно изазвати телесне повреде. Међутим, услед континуираног злостављања путем интернета, услед психичког малтретирања, жртва може сама себе повредити или извршити суицид.

Поједини облици насиља инкриминисани су кривичним законима већине земаља. Ту се убрајају пре свега кривична дела која најчешће врше малолетници, а којима се обично атакује на живот и тело другога. Поред класичних кривичних дела вршења насиља над другима међу које убрајамо наношење телесних повреда (тешких и лаких), убиства, насилничког понашања, насилничко понашање на спортским приредбама, кривичним законом су инкриминисана и кривична дела у којима је насиље средство за постизање одређеног циља (тероризам, трговина људима, разбојништво, тешке крађе на дрзак начин, обљуба, силовање и сл.). Сходно наведеном у страној литератури издвајају се поједина понашања и облици кривичних дела која се називају тешки облици насиља међу које убрајају силовање, убиства, разбојништва и теже облике насиља. Тешко насиље младих изазива озбиљну забринутост у савременом друштву. Млади ипак чине више насиља него друге старосне групе (Blumstein & Wallman, 2006), што изискује правовремену реакцију друштва како би се последице таквог понашања минимизирале.

У нашем кривичном законодавству од 2005. године неколико пута се мењала номенклатура и опис кривичних дела која се тичу искључиво насиља. Последњим изменама у глави 30 кривична дела против јавног реда и мира предвиђена су два кривична дела која у себи садрже инкриминацију за понашања која се сматрају насиљем. То су кривично дело Насилничко понашање чл. 344 и кривично дело Насилничко понашање на спортској приредби или јавном скупу чл. 344а Кривичног законика. Као што се види из назива члана ради се о кривичним делима у којима доминира насиље као средство и начин извршења. У чл. 344 стоји да „Ко грубим вређањем или злостављањем другог, вршењем

насиља према другом, изазивањем туче или дрским или безобзирним понашањем значајније угрожава спокојство грађана или теже ремети јавни ред и мир, казниће се затвором до три године“, док у ставу два пише да „Ако је дело из става 1. овог члана извршено у групи или је при извршењу дела неком лицу нанесена лака телесна повреда или је дошло до тешког понижења грађана, учинилац ће се казнити затвором од шест месеци до пет година.“Као што видимо радња извршења се може реализовати врђањем, злостављањем, вршењем насиља, тучом и дрским и безобзирним понашањем док је последица значајније угрожавање спокојства грађана и теже ремећење јавног реда и мира. Између радње извршења и последице мора постојати узрочно-последична везе, тј. дело постоји уколико једном од алтернативно наведених радњи учинилац произведе једну од алтернативно наведених последица. Квалификовани облици који изискују и већу кривичну санкцију су основна понашања извршена од стране групе или ако је нанета лака телесна повреда или је последица тешко понижавање грађана (принудити жртву да се скине на јавном месту, да говори ружно о себи и сл.). Насилничко понашање конзумира одређене облике принуде и увреде, као и лаку телесну повреду нехатно начињену, те са овим кривичним делима није могућ стицај. Такође, није могућ стицај ни са делима тешко убиство и тешке телесне повреде, јер због инклузије, постоји само кривично дело убиства при безобзирном насилничком понашању, а у другом случају постоји само дело тешке телесне повреде. Са друге стране могли бисмо говорити о могућности стицаја, уколико је као последица насилничког понашања дошло до убиства из нехата, а нарочито ако је ова последица наступила према другом лицу које није било предмет насиља (Лазаревић 2011).

Кривично дело Насилничко понашање на спорској приредби или јавном скупу из чл. 344а КЗ такође представља облик кривичног дела чије битно обележје представља испољавање насиља и агресије. „Ко физички нападне или се физички обрачунава са учесницима спортске приредбе или јавног скупа, врши насиље или оштећује имовину веће вредности приликом доласка или одласка са спортске приредбе или јавног скупа, унесе у спортски објекат или баца на спортски терен, међу гледаоце или учеснике јавног скупа предмете, пиротехничка средства или друге експлозивне, запаљиве или шкодљиве супстанце које могу да изазову телесне повреде или угрозе здравље учесника спортске приредбе или јавног скупа, неовлашћено уђе на спортски терен или део гледалишта намењен противничким навијачима и изазове насиље, оштећује спортски објекат, његову опрему, уређаје и инсталације, својим понашањем или паролама на спортској приредби или јавном скупу изазива националну, расну, верску или другу мржњу или нетрепељивост засновану на неком дискриминаторном основу, услед чега дође до насиља или физичког обрачуна са учесницима, казниће се затвором од шест месеци до пет година и новчаном казном.“ Место извршења овог кривичног дела је спортска приредба (утакмице, такмичења) и јавни скуп (окупљање већег броја људи на неком месту). Законодавац је овим кривичним делом инкриминисао бројна понашања која су последњих година изазивала велику пажњу и узнемирење јавности, а тичу се насиља навијача на утакмицама и јавним местима. Млади и малолетници су најчешће виновници оваквих догађаја и као припадници различитих навијачких фракција учесници

у сукобима на трибинама и улицама. Последице таквих сукоба су велики број повређених и енормна материјална штета на стадионима, улицама и објектима пре и након утакмице. Због тога се проблеми навијача и насиља које најчешће прате навијачке сукобе придаје велика пажња и значај свих релевантних субјеката нашег друштва (полиција, тужилаштво, суд, спортска удружења, клубови и сл).

Поред наведених кривичних дела постоје и бројна друга кривична дела која су инкриминисана кривичним законима која у себи имају елементе насиља. У литератури САД често се користи термин „тешки облици насиља“ (Severe Youth Violence) који подразумева тешке повреде, силовања, убиство и разбојништво (FBI 2014). Насиље младих се третира као озбиљан друштвени проблем којем се мора посветити посебна пажња јер је уочено да се шири попут пандемије. Период адолесценције је нарочито битан јер се млади везују за сличне вршњаке и међусобно јачају кохезивност у оквиру девијантне групе (Dodgeet al. 2006).

Етиологија и последице насиља младих

Све облике насиља карактерише изузетно сложена етиологија, тешке материјалне, здравствене и егзистенцијалне последице. Утврђивање фактора који доприносе насиљу и насилничким облицима понашања је основ свих истраживања која се баве овом темом.Већина научника слаже се да је насиље међу младима вишеструко одређено, кроз спој генетских и фактора околине (Schwartz&Beaver 2016). Насиље и аграсије се најчешће третирају као поремећај понашања и предмет су проучавања бројних друштвених наука, посебно психологије, социологије, педагогије, социјалне патологије, криминологије, криминалистике, форензике. Овом проблему понашања неопходан је интердисциплинарни приступ, а посебно свеобухватно истраживање и упознавање феноменологије, етиологије, последица, развоја ове појаве и њене превенције. У центру свих догађања, поред бројних фактора, је личност и њена интеракција са социјалном средином која резултира повољним и/или неповољним животним ситуацијама. Свака социјална средина, наиме, својим младим наштајима намеће преко својих посредника (породица, вршњаци, школа и медији) тачно одређени образац за понашање, битан за функционисање друштва. Немогуће је одупрети се утицају социјалне средине која у одређеној временској епохи намеће одређене обрасце понашања који су прихватљиви за већину. Друштво је, дакле, токо је одсликава портрет човека какав му је потребан, па намеће човеку специфична ограничења, спречава извесне реакције и подстиче друге, одређује основне сукобе између личности и друштва, као и унутрашње сукобе и начин решавања ових сукоба. Оно такође одређује узоре за понашање појединца, вредности и идеале којима он треба да тежи (Fenichelet al. 1961, 367). Бројни фактори одређују понашање сваког појединца у друштву. Они су индивидуални или лични у које убрајамо биолошке основе (генетске предиспозиције), психолошке, социјалне (социјализација), факторе социјалне средине (породица, школа, вршњаци, медији) бројне институције (државни органи, спортски клубови и удружења).

Да бисмо преживели и опстали, према свему, нужно је да стално савладавамо околности које нам намеће наше окружење, тј. природа и друштвена средина. Будући да то не можемо сами, удружујемо се са себи сличнима, али су они такође посебне личности као и ми, па једна и друга страна мора да одустаје од делова свог индивидуалитета. То боли и није лако, али будући да је нужно и да не можемо да будемо сами то је и нормално, самим тим што је и нужно. При томе нам породица, вршњаци и школа одређују шта, како и где, шта је дозвољено, а шта не, да ли смо успешни или не (Николић 2010, 27). Млада особа се налази у сталном расцепу између захтева социјалне средине, потреба да из бунтовништва нешто мења, захтева вршњака који могу бити супротни важећим друштвеним и законским нормама. У таквој ситуацији млади траже начине како да се прилагоде различитим захтевима, али и да остваре сопствене циљеве услед чега често користе насиље за остварење тих циљева.

Већина насилног понашања је научено понашање. Иако скоро сви млади имају предиспозиције за насиље, чињеница је да само мали број младих користи насиље као средство за остварење својих циљева који су ефикасни у већини ситуација. Нажалост, за превише младих, насиље је или једини или најефикаснији начин да се постигне статус, поштовање и друге основне друштвене и личне потребе. Попут новца и знања, насиље је облик моћи, који је за неке младе једини доступан. Када се такве ограничене алтернативе комбинују са слабом посвећеношћу моралним нормама (унутрашње контроле) и малим праћењем или надзором понашања (спољне контроле), насилничко понашање постаје рационално. Потенцијалне награде су велике, а уочени трошкови минимални (Kaur 2013, 104).

Према резултатима бројних истраживања почетни узроци насиља налазе се у раним искуствима учења у породици. Они укључују 1) слабо породично повезивање, неефикасна контрола и надзор; 2) излагање и присуство насиљу у кући и 3) стицање позитивних ставова, уверења и емоционални ход говора који подржавају или толеришу употребу насиља. Рано излагање насиљу у породици може укључивати и присуствовање насиљу или физичког злостављања, односно изложеност насиљу у детињству повећава ризик од насилничког понашања током адолесценције за чак 40%. Ипак, већина младих који су жртве физичког злостављања не постају озбиљни насилни преступници. Док изложеност стварном насиљу и физичком злостављању од стране чланова породице имају снажније ефекте, тешка изложеност насиљу на телевизији и видео игрицама је такође узрочно повезана са каснијим насиљем. Породице са високим ризиком од злостављања деце су оне са родитељима или старатељима који имају ограничене вештине решавања проблема, лошу контролу импулса и историју насилничког понашања током адолесценције.

Говорећи о факторима који доприносе антисоцијалном понашању, међу које свакако убрајамо и насилничко и агресивно понашање, Фарингтон је издвојио (појављују се већ у доби од 8-10 година):

– асоцијално понашање, мржња и агресија;
– хиперактивност, импулсивност, потешкоће у концентрацији и склоност предузимању ризичних радњи;

– низак ниво интелигенције и лоши академски резултати;
– насиље у породици;
– лоши социјални и животни услови породице (нпр. сиромаштво, ниски приходи, велика породица, лоши услови становања);
– недовољан васпитни утицај родитеља, сукоби и разводи у породици, ауторитарна дисциплина (Farrington 1989)

Постоји много доказа да су искуства виктимизације, понижавања и изложености насиљу у детињству и адолесценцији моћни предиктори каснијих криза и насиља (Averdijk et al. 2016; Yablon 2017).На пример, 28% младих од 12 до 18 година пријавило је да су били малтретирани у школи током школске године (Espelage, 2014). У истраживању реализованом у 40 земаља добијени су подаци да је 16% адолесцента изјавило да су били жртве вршњачког насиља најмање два пута током претходна 2 месеца од тренутка истраживања (Craiget al., 2009).

Обрасци понашања научени у раном детињству, међу које убрајамо и насиље, се преносе у школски контекст. Сама школа има потенцијал за генерисање сукоба и фрустрација и насилног одговора на ове ситуације. Такође, ненасилно и конструктивно решавање кризних ситуација у породици доприноси решавању таквих проблема на адекватан начин и у школској средини, али то не мора увек бити правило. Школа и вршњачка група поставља пред сваку младу особу посебне захтеве којима се он тежи прилагодити и испунити их на прихватљив начин. Неиспуњавање ових очекивања школског и вршњачког учинка (нпр. школски успех, одобравање и прихватање вршњака, лична компетенција и независност, самоефикасност и способност за развој и одржавање међуљудских односа и интимности) ствара стрес и сукоб. Комбинација нових сукоба и смањеног нивоа праћења и надзора у овим контекстима повећава вероватноћу да ће се насиље појавити као одговор на ове проблеме (Kaur 2013). Злоупотреба психоактивних супстанци и алкохола као и присуство других социјалнопатолошких облика понашања у породици представља значајан фактор ризика за манифестацију насиља. Веза између злоупотребе супстанци и насиља је комплексна и вишеструка. Алкохол је умешан у више од половине свих убистава и насилничких догађаја у породици док родитељи који злоупотребљавају алкохол и дроге чешће физички злостављају и занемарују своју децу (Malti&Averdijk 2017).

Вршњачка група је један од битних фактора који утиче на моделирање понашања сваког појединца. Потреба за припадношћу, за статусом и прихватањем од стране вршњака утиче на понашање младих. Један од највећих ризико фактора за испољавање насилничког понашања је умешаност у делинквентну групу вршњака. У таквој групи се насиље подстиче и награђује и подучавају се и појачавају оправдања за ослобађање од моралне обавезе према другима. Ефекти ране изложености насиљу, слаба унутрашња и породична контрола и агресивни обрасци понашања развијени у детињству, утичу на тип пријатеља и друштва које неко бира. Са друге стране само друштво и пријатељи у великој мери одређују који ће обрасци понашања бити доминантни током адолесценције. Посебан утицај на понашање младих имају делинквентне групе

(гангови, навијачке групе и сл.) које имају хијерархијску структуру и посебне захтеве према својим члановима. У неким случајевима чланство подразумева насилничко понашање као ритуал који се мора испунити како би постали чланови групе.

Један од најчешће истраживаних фактора који утиче на насиље младих су медији. Мишљења и резултати бројни истраживања крећу се у распону од изузетно великог и често доминантног утицаја до потпуно небитног фактора који минимално утиче на насилничко понашање младих. Међутим, чињеница је да савремене технологије, медији, интернет, медијски садржаји, обликују мишљење и понашање сваког појединца, а самим тим и младих.Анализа садржаја у медијима омогућава да се препозна које теме доминирају у јавном дискурсу и ко има моћ да говори у штампаним и електронским медијима. Публика прима селектоване информације и различито реагује на њих. Како ће појединац прихватити одређени садржај који му се презентује путем мас медија зависи од карактеристике личности, њеног искуства и специфичног својства социјалног окружења (Бјелајац и Мердовић 2018,291). Младима је у савременом свету науке и технологије доступан изузетно велики простор у којем поред позитивних садржаја, неретко могу наћи и негативне мотиве за своје понашање. Млади све више слободног времена проводе за рачунаром, таблетом, телефоном играјући различите видео игре. Управо је овај сегмент времена који млади проводе играјући видео игре испитиван од стране бројних научника, а нарочито утицаја насилних видео игара на понашање младих. Иако је спроведено много истраживања да се испита да ли насилне видео игре имају везе са насиљем у стварном животу, још увек није постигнут консензус међу научницима. Поједине студије су показале да насилне видео игре детерминишу насилничко понашање младих (Markey et al. 2015), док неке друге студије сугеришу да видео игре имају врло малу или никакву улогу у насиљу младих (DeCamp & Ferguson 2017).

Последице насиља и агресије који млади испољавају и користе у свакодневној комуникацији и понашању су несагледиве како за саму жртву тако и за целокупно друштво. Те последице могу бити психичке, физичке, емотивне, економске и свака од њих изискује третман како би штета била минимализована. Ретко када се може изоловати једна последица од друге, а тешко можемо говорити о физичким повредама које нису пропраћене и психичким траумама жртве. Као видљиве последице насилничких аката јављају се телесне повреде. Тешке или лаке, нанете предметом или рукама, физичке повреде атакују на телесни интегритет жртве и могу изазвати трајни инвалидитет. Свакако најтежа последица злостављања и малтретирања од стране вршњака је смрт жртве, било да је директна последица насиља или индиректна, која услед континуираног и дугорочног злостављања и малтретирања наводи жртву да покуша или изврши самоубиство (Мердовић 2019, 78). Међутим, резултати бројних истраживања, али и практично искуство до сада су показали да су некада много теже психичке повреде жртве које за последицу имају депресију и страх, регресивно понашање, повлачење у себе, отуђење од себе и других, коришћење дрога и алкохола, когнитивне поремећаје који, опет на крају, могу довести

до аутоагресивног понашања и суицида. Последице насиља на социјални и емоционални живот жртве су евидентне и веома велике. Непосредно или посредно насиље које је доживљено у најранијем узрасту и адолесцентном добу, оставља велике псоледице на понашање жртве у одраслом добу. Утиче на интерперсоналне односе, емотивно везивање, сексуалне односе, успех у социјализацији и обављању радних обавеза, усвајање насилничких образаца понашања као доминантних у решавању кризних ситуација.

Потребе за превентивним деловањем

Увиђајући тежину последица, научна и стручна јавност је веома посвећена креирању и реализацији бројних програм и третмана превенције. Ти програми су намењени пре свега помоћи жртвама насиља, али и превенцији на свим нивоима. У развијеним земљама се реализују бројни превентивни програми чији је циљ идентификација и рано откривање ризичних фактора који доприносе насиљу и насилничком понашању младих. Свакако је рано откривање један од најефикаснијих начина супротстављања насиљу деце и адолесцената. Управо због тога је већина програма усмерена на едукацију деце, родитеља и наставника да препознају насиље и да га на време пријаве како би се могле предузети благовремене мере за његово сузбијање и превенирање. Једна од таквих студија показује да је у школској средини најбитније оснажити децу да пријаве насиље својим наставницима или родитељима. Студија показује да наставници не идентификују висок проценат деце жртава и учинилаца. Међутим, ученици често познају жртве и учиниоце. Као такво, прикупљање информација од жртава може бити драгоцен извор за откривање ризика од насиља код њихових вршњака (Yablon 2017). Виктимизирана деца су најбољи и најпрецизнији извор аинформација у вези са учиниоцима, сугеришући нову перспективу за рано откривање случајева насиља у школским установама.

Као што смо навели, већина насилничког понашања је научено понашање што нас упућује на стратегије и превентивне интервенције чији циљ треба да буде смањење јачања и доминације насиља као средства за решавање проблема и манипулисања или контроле понашања других. Такође, треба усмерити пажњу на побољшање друштвених и породичних услова који подржавају ненасилне стилове живота и понашања. Свакако је најефикаснија стратегија за постизање овог циља да се осигура здрав развојни ток деце и адолесцената како би били спремни да уђу у продуктивне, одговорне улоге одраслих икако би се адекватно социјализовали.

Иако је реализовано много програма превенције који су усмерени на разумевање и превенцију насиља младих, пракса показује да су малолетници све насилнији и бруталнији у свом понашању и испољавању агресије. Због тога су неопходне нове стратегије и иновативни приступи.Када говоримо о школској средини, где се највећи број насилничких аката младих и манифестује, развој и примена алата за скринингирану детекцију (нпр. почетком школске године) може помоћи у разумевању друштвене динамике у школи и допринети приме-

ни одговарајуће превентивне стратегије. Што се тиче саме породице, превентивни програми су и требало би бити, усмерени на побољшање општих услова у породици (економских, стамбених, образовних, едукативних), едуковати родитеље за препознавање најранијих сигнала насиља над децом, јачати компетентност родитеља, радити на изградњи односа поверења на релацији родитељ-дете, родитељ-школа, и слично. На нивоу школе и практичара веома је важно помоћи наставницима и практичарима да брзо интервенишу (када је потребно) иразвијају осетљивост за разумевање друштвених изазова са којима се адолесценти често суочавају.

Закључак

Насиље и агресивно понашање деце и адолесцената нарушавају функционисање и развој детета у свим његовим аспектима. Последице су бројне како по саму младу особу која манифестује такве облике понашања, тако и по жртву и његову ужу и ширу социјалну средину. Иако се поједини облици насилничког понашања младих јављају на раном узрасту не значи да ће се они развити до тог нивоа да ће постати доминантан начин решавања ризичних ситуација. Веома је битно да се ти први сигнали препознају како би се благовремено предузеле мере које ће спречити даље структуирање насилничких аката. Период адолесценције и сазревања је веома вулнерабилан и проткан тражењем одговора на егзистенцијална питања означењу сопствене вредности, припадности и прихватања. Насиље је један од механизама којим млади настоје да се докажу и покажу у друштву и ужој социјалној средини. Како ће се млада особа адаптирати зависи од њега самог, од породице и породичног окружења, школе, вршњачке групе и целокупног стања у друштву. Сваки од ових аспеката живота младих може представљати фактор ризика за развијање насилничких облика понашања. Ова сложеност етиологије поставља бројне изазове пред теоретичаре и практичаре који се баве овим проблемом. Поред сложене етиологије и сама феноменологија је разноврсна и развојем науке и технологије се усложњава. С обзиром на вишеструку природу насиља младих, јасно је да појединачни приступи решавања овог проблема не могу дати ваљане резултате. Све ово изискује да смањење насиља и агресивног понашања младих захтева широк портфолио приступа и мултидисциплинаран приступ овом проблему. Креирање мера и програма усмерених на превенцију и спречавање насиља младих мора бити засновано на резултатима научних истраживања. Потребно је искористити искуства међународних програма и имплементирати их у наше друштво, наравно уз поштовање свих специфичности и културолошких одлика овдашњег поднебља. Оно што је веома важно је што пре започети са третманом тамо где је проблем идентификован. Сваки корак који предузмемо, заснован на резултатима научних истраживања и који је евалуацијом потврђен у пракси, учиниће разлику у животу младих и квалитету живота свих људи.

Дакле, без познавања разлога, не можемо ефикасно ни спречити насиље младих. Исто тако након детекције и мапирања основних узрока агресије младих нећемо постићи ваљане резултате ако не мотивишемо младе и њихово

окружење да се насиље спречи. Само системски васпитни утицај на младе може утицати на њихову већу свест, што ће им омогућити да избегну овакав вид понашања. Експанзија насиља младих и модификација начина испољавања намеће хитну потребу за даљим развојем превентивних мера и стављање приоритета на идентификацију и детекцију фактора ризика за насиље младих, као и за откривање и имплементацију нових, свеобухватних стратегија за решавање овог изузетно сложеног социјалног и криминолошког проблема.

Литература

1. Averdijk, Margit, Tina Malti, Manuel Eisner, Denis Ribeaud, and David P. Farrington. 2016. "A vicious cycle of peer victimization? Problem behavior mediates stability in peer victimization over time." *Journal of Developmental and Life-Course Criminology* 2, no. 2: 162-181.
2. Balić, Sandra, Deniza Divanović, and Neven Ricijaš. 2001. "Nasilje i ubojstva među intimnim partnerima." *Kriminologija u socijalna integracija: časopis za kriminologiju, penologiju i poremećaje u ponašanju* 9.1-2: 71-84.
3. Bartol, Curt R., and Anne M. Bartol. 2014. *Criminal behavior: A psychological approach*. Upper Saddle River, NJ: Pearson.
4. Blumstein, Alfred, Joel Wallman, and David Farrington, eds. 2006. *The crime drop in America*. Cambridge University Press.
5. Craig, Wendy, Yossi Harel-Fisch, Haya Fogel-Grinvald, Suzanne Dostaler, Jorn Hetland, Bruce Simons-Morton, Michal Molcho et al. 2009. "A cross-national profile of bullying and victimization among adolescents in 40 countries." *International journal of public health* 54, no. 2: 216-224.
6. DeCamp, Whitney, and Christopher J. Ferguson. 2017. "The impact of degree of exposure to violent video games, family background, and other factors on youth violence." Journal of youth and adolescence 46, no. 2: 388-400.
7. DeCamp, Whitney. 2015. Impersonal agencies of communication: comparing the effects of video games and other risk factors on violence. Psychology of Popular Media Culture, 4, 296–304.
8. Dodge, Kenneth A., Thomas J. Dishion, and Jennifer E. Lansford. 2006. "Deviant peer influences in intervention and public policy for youth." *Social Policy Report* 20, no. 1: 1-20.
9. Espelage, Dorothy L. 2014. "Ecological theory: Preventing youth bullying, aggression, and victimization." *Theory into Practice* 53, no. 4: 257-264.
10. Farrington, David P. 1989 "Early predictors of adolescent aggression and adult violence." *Violence and victims* 4, no. 2: 79-100.
11. Fenichel, Otto, Jolanda Ganie, and Vladislav Klajn. 1961. *Psihoanalitička teorija neuroza*. Medicinska knjiga.
12. Grunbaum, Jo Anne, Laura Kann, Steve Kinchen, James Ross, Joseph Hawkins, Richard Lowry, William A. Harris, Tim McManus, David Chyen, and Janet Collins. 2004. "Youth risk behavior surveillance--United States, 2003." Morbidity and mortality weekly report. Surveillance summaries (Washington, DC: 2002) 53, no. 2: 1-96.

13. Howells, Kevin, and Clive R. Hollin. 1989. *Clinical approaches to violence*. Chichester: Wiley.
14. Kaur, Simarpreet. 2013. "Overview Of Youth and Violence." *Journal: Journal of social Science Research* 1, no. 3: 102-107.
15. Krug, Etienne G., James A. Mercy, Linda L. Dahlberg, and Anthony B. Zwi. 2002. "The world report on violence and health." *The lancet* 360, no. 9339: 1083-1088.
16. Malti, Tina, and Margit Averdijk. 2017. "Severe youth violence: Developmental perspectives introduction to the special section." Child development 88, no. 1: 5-15.
17. Mamula, M., Ručević, S., Vukmanić, M., & Zvizdić, M. 2013. Nasilje prepoznaj i spriječi (proživljeno iskustvo žena u teoriji i praksi). *Sarajevo: Udruženje Žene ženama*.
18. Markey, Patrick M., Charlotte N. Markey, and Juliana E. French. 2015. "Violent video games and real-world violence: Rhetoric versus data." *Psychology of Popular Media Culture* 4, no. 4: 277-295.
19. McClennen, Joan C., Keys, Amanda M., Dugan-Day, Michele L.2016.*Social Work and Family Violence*, Second Edition : Theories, Assessment and Intervention
20. Megargee, Edwin I. 1976. "The prediction of dangerous behavior." *Correctional Psychologist* 3, no. 1: 3-22.
21. Milosavljević, Milosav. 1998. *"Nasilje nad decom*." Beograd: Fakultet političkih nauka
22. Perelberg Rosine. 1999. *Psychoanalitic Understanding of Violence and Suicide*, London
23. Piquero, Alex R., David P. Farrington and Alfred Blumstein. 2007. *Key issues in criminal career research: New analyses of the Cambridge Study in Delinquent Development*. Cambridge University Press.
24. Schwartz, Joseph A., and Kevin M. Beaver. 2016. "Revisiting the association between television viewing in adolescence and contact with the criminal justice system in adulthood." *Journal of interpersonal violence* 31, no. 14: 2387-2411.
25. Siudem, Anna.2013. "Zachowania ryzykowne młodzieży gimnazjalnej." Psychologia rozwojowa 18, no. 1: 69-85.
26. Spear, Hila J., and Pamela A. Kulbok. 2001. "Adolescent health behaviors and related factors: A review." *Public health nursing* 18, no. 2: 82-93.
27. Stanko Elizabet. 2001. *Sage Dictionery of Criminology*, London, 35-318.
28. Walsh Dermont., Poole.1983. *Dictionery of Criminology*, London.
29. Ward, Michael R. 2010. "Video games and adolescent fighting." *The Journal of Law and Economics* 53, no. 3: 611-628.
30. World Health Organization. 2002. World report on violence and health. World Health Organization. Geneva
31. Yablon, Yaacov B. 2017. "Students' reports of severe violence in school as a tool for early detection and prevention." *Child development* 88, no. 1: 55-67.
32. Yablon, Yaacov B. 2017. "Students' reports of severe violence in school as a tool for early detection and prevention." *Child development* 88, no. 1: 55-67.

33. Бјелајац, Жељко и Боро Мердовић. 2018. „Сензационализам у медијима као узрок дестабилизације политике сузбијања криминалитета“, *Култура полиса*, Институт за Европске студије Београд , бр.35, година XV: 289-300.
34. Бјелајац, Жељко и Боро Мердовић. 2019. „Насиље над децом у породици“, *Култура полиса*, Институт за Европске студије Београд, Бр. 39, година XVI: 191-202.
35. *Кривични законик*, Службени гласник РС*,* бр. 85/2005, 88/2005 - испр., 107/2005 - испр., 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014, 94/2016 и 35/2019)
36. Лазаревић Љубиша. 2011.*Коментар Кривичног законика*, Правни факултет Универзитета Унион.
37. Мердовић, Боро. 2019. „Облици и карактеристике вршњачког насиља и негативне импликације на развој деце и адолесцената“, *Социјална мисао* 1/2019: 67-84.
38. Николић, Златко. 2010. "Агресивна понашања: Узроци, последице и могућности сузбијања." *Насилнчики криминал: етиологија, феноменологија, превенција.:* 21-35.
39. Поповић Ћитић, Бранислава. 2007. „Породични ризични фактори насилног понашања деце и омладине“. *Социјална мисао,* 14(2): 27-50.

CRIMINOLOGICAL ASPECT OF YOUTH VIOLENCE

Summary: There is no society and time epoch in the development of a civilization that was not characterized by violence and aggression. Once upon a time it was justified as a global and desirable characteristic of a society and a state, today, aggression and violence is a phenomenon that should be opposed in all ways. Incriminated in almost all laws of modern states, violent behavior and aggression require a multidisciplinary approach in explanation, etiology, phenomenology, and ways of confrontation. The aim of this paper is to point out the problem of youth violence, which is expanding and which affects all aspects of children's existence, starting with the family, school, social environment and society as a whole. The consequences of violent and aggressive behavior of young people will also be discussed, regardless of whether they are in the role of the perpetrator of a violent crime or a victim, as well as the possibilities and needs of preventive action. We will try to answer several important questions regarding youth violence, such as: are young people more victims of violence or committing acts of violence themselves, what are the main causes of violence among young people and what are the most common forms of youth violence.

Key words: violence, violent behavior, aggression, youth crime, prevention

ДАРКО М. МАРКОВИЋ*
ИВАНА СПАИЋ**
Правни факултет за привреду и правосуђе
Нови Сад

UDC: 343.9:339.9
Прегледни рад
Примљен: 15.09.2021
Одобрен: 23.11.2021
Страна: 39–50
DOI: 10.51738/Kpolisa2021.18.2p.1.03

ГЛОБАЛИЗАЦИЈА ОРГАНИЗОВАНОГ КРИМИНАЛА И ТРАНСФОРМАЦИЈА У МОЋНУ ЕКОНОМСКУ И ОРУЖАНУ СИЛУ

Сажетак: У глобализованом свету у коме живимо, који карактерише интензивирање транснационалних токова роба, људи и капитала и развој нових технологија, паралелно са либерализацијом тржишта одвија се и јачање организованог криминала. Због своје способности да паразитира на политичким и финансијским институцијама и заузврат шири своје гране и недозвољене послове ван државних граница, али и због односа са тероризмом и финансирањем оружаних сукоба у савременим асиметричним сукобима, организовани криминал се трансформисао у моћну економску силу која има атрибуте и оружане силе и потенцијале да то заиста и постане. Полазећи од става релевантних међународних ауторитета да је глобализација плодно тле за развој организованог криминала до неслућених размера, циљ овог рада је да анализом показатеља његове моћи у условима глобализације и фактора који погодују његовом јачању потражи одговор на питање да ли се транснационални организовани криминал, и у којој мери, може сматрати једном од најмоћнијих и економских и оружаних сила.

Кључне речи: транснационални криминал, економска моћ, прање новца, подземно банкарство, трговина оружјем, глобална претња

Увод

Након пада Берлинског зида и распада СССР и Варшавског уговора, дошло је до великих промена не само на политичкој сцени већ и у савременом међународном економском поретку. Отварање светског тржишта и појава савремених технологија изазваних комуникацијском и информатичком револуцијом довели су до појаве феномена глобализације – процеса глобалних економских и друштвених трансформација које чвршће повезују и јачају међузависност различитих држава интегришући свет у јединствени систем.

* darko.markovic@pravni-fakultet.info
** ivanas.milic@gmail.com

Одвијање овог процеса кроз деценије потврђује да је глобализација квалитативна трансформација у односу на прошлост, која пружа могућност за развој. Могућности које нуди глобализација, посебно захтеви инкорпорације у светску економију, дају оквир осмишљавања националних стратегија. Истовремено, она носи и ризике који се појављују из различитих извора нестабилности, како економске тако и политичке природе. С обзиром на то да је значај овог процеса највећи у области економије, логично је и разумљиво да се управо ту јављају и највећи ризици. Њих је тешко избећи у условима омекшавања државних граница до практичне невидљивости у циљу обезбеђивања велике мобилности капитала, роба и услуга, уз истовремено велика ограничења слободне мобилности радне снаге, која су последњих година под снажним утицајем великог таласа миграција са афричког и азијског континента ка Европи.

Поред фаворизовања либерализације тржишта, глобализација је довела и до јачања транснационалног криминала до те мере да је организована криминална активност постала глобална претња. То већ годинама уназад потврђују извештаји и изјаве међународних институција и званичника. У јуну 2010. године, у саопштењу за новине, којим је представљен Извештај Канцеларије Уједињених нација за дрогу и криминал (UNODC) о глобализацији криминала, под називом „Процена и претње од транснационалног организованог криминала", њен извршни директор Антонио Марио Коста (*Antonio Mario Costa*) рекао је да се „организовани криминал глобализовао и трансформисао у једну од најмоћнијих економских и оружаних сила" (United Nations Office on Drugs and Crime [UNODC], 2010). На растућу моћ организованог криминала у глобалним оквирима континуирано се указује до данашњих дана, као и на слабости држава и региона које тај раст омогућавају, а које се огледају у „вакуму моћи" створеном „одсуством доброг управљања" (UNODC 2018).

Полазећи од става релевантних међународних ауторитета да је глобализација плодно тле за развој организованог криминала до неслућених размера, циљ овог рада је да анализом показатеља његове моћи у условима глобализације и фактора који погодују његовом јачању, потражи одговор на питање да ли се транснационални организовани криминал, и у којој мери, може сматрати једном од најмоћнијих и економских и оружаних сила.

Сходно постављеном циљу, у првом делу рада се анализирају показатељи изражене економске и оружане моћи организованог криминала, а у другом делу подстицајни чиниоци који доводе до такве, за суверене државе и међународну заједницу, опасне трансформације, а рад се заокружује закључцима о постојећем стању и потенцијалном решењу.

Показатељи моћи организованог криминала

Иако није сваки организовани криминал и транснационални у исто време, ***транснационални карактер*** је једно од његових суштинских обележја савременог доба, које је добијао постепено сходно друштвеним променама које су му ишле у прилог. Свакако да је све веће отварање глобалне економије,

уз друге истакнуте одлике глобализације, омогућило проширење интереса организованих криминалних група и креирање „моћних алата, техника и веза да осујете покушаје државне контроле и уплива у њихове активности" (Бјелајац 2013, 48). И пре него што је процес глобализације убрзао омекшавање међудржавних граница, криминалне групе су могле да експлоатишу институт државног суверенитета на различите начине, како би њихове криминалне активности измакле контроли власти, било да је реч о постојању тзв. правних рупа, непостојања споразума о екстрадицији и другим видовима узајамне помоћи, или због постојања бројних тешкоћа које успоравају или онемогућавају међународну сарадњу у истрагама (Castle 1997, 8). Иако је транснационални организовани криминал продукт модерног доба, кривично право није одмакло далеко од просторног дејства из времена настанка националних држава, када је било у функцији пружања сигурности грађана по територијалном принципу. И та функционална неспремност међународне заједнице да се суочи са чињеницом да савремени криминал не познаје и не признаје државне границе, избегавајући да му да (кривично)правно одређење, допринела је томе да је транснационални криминал препознат као глобална претња тек у последњој трећини 21. века. При том, до усвајања Конвенције Уједињених нација против транснационалног организованог криминала, у Палерму 2000. године, у употреби су били и други изрази за означавање различитих облика криминалитета реализованог уз сарадњу криминалних група из различитих земаља, попут мултинационални организовани криминалитет или међународни организовани криминалитет (Зиројевић, Ђукановић и Гајић 2012, 26). Чак и овом конвенцијом, као кровним међународним документом којим се даје оквир за борбу против транснационалног организованог криминала, државном суверенитету се дају привилегије ограничавања надлежности и функција органа власти на сопствену територију (Палермо протокол, 2000, чл. 4). Свет није савршен и оваква одредба је била неопходна, како би се избегле могуће злоупотребе у виду нарушавања територијалног интегритета друге државе под геслом борбе против неке од група за организовани криминал, наравно са другим циљевима. То истовремено усмерава државе на успостављање међусобне сарадње у борби против транснационалног организованог криминала, бар билатералног типа, а имајући у виду његову комплексност та сарадња би морала бити на платформи широј од билатералне. Претходно, да би до ње могло уопште доћи, Протокол захтева од држава потписница да у своја кривична законодавства уврсте кривична дела група за организовани криминал утврђена у складу са члановима 5, 6, 8 и 23 Конвенције. Кривично дело ће се сматрати транснационалним ако је: „(а) учињено у више држава; (б) учињено у једној држави, али је већи део припрема, планирања, руковођења или контроле обављен у некој другој држави; (в) учињено у једној држави, али је у њега укључена група за организовани криминал која се бави криминалним активностима у више држава; или (г) учињено у једној држави, али су битне последице наступиле у некој другој држави" (чл. 3). Чињеница да је међународна заједница приморана да то питање правно уреди, при том уређујући и техничка питања међудржавне сарадње, говори о у прилог тврдњи да се транснационални организовани криминал гло-

бализовао, што имплицира његово оснаживање у огромним размерама. Тако, Европски парламент у Резолуцији о организованом криминалу, корупцији и прању новца истиче постојање око 3600 активних криминалних организација на простору Европске уније, од чега чак 70% „има припаднике различитих националности, што показује транснационалну природу феномена", при чему су „најраспрострањеније карактеристике ових организација њихов мрежни стил и кооперативни приступ, њихово снажно присуство у међународној економији…" (EPR 2016, 20).

Јачање транснационалног организованог криминала из године у годину у више категорија у сваком региону констатован је и у анализи америчке непрофитне организације *Global Financial Integrity*, у којој је констатовано да ***комбинација високог профита и ниског ризика и подршка финансијског ситема у сенци*** истовремено одржавају и подстичу глобално пословање група за организовани криминал. О високом профиту говори податак да 11 најпрофитабилнијих активности транснационалног организованог криминала годишње доносе између 1,6 и 2,3 билиона америчких долара, према следећој скали (May 2017, xi):

– *фалсификовање*: између 923 милијарде и 1,13 билиона,
– *трговина наркотицима*: између 426 и 652 милијарде,
– *илегална сеча шума*: између 52 и 157 милијарди (најпрофитабилнија у области природних ресурса),
– *трговина људима*: око 150,2 милијарде (треба имати у виду да ова зарада није једнократна, за разлику од већине других делатности организованог криминала),
– *илегално рударство*: између 12 и 48 милијарди,
– *илегални риболов*: између 15,5 и 36,4 милијарде,
– *илеглана трговина дивљим животињама*: између 5 и 23 милијарде,
– *вађење сирове нафте*: између 5,2 и 11,9 милијарди,
– *илегална трговина малокалибарским и лаким оружјем*: између 1,7 и 3,5 милијарди,
– *трговина људским органима*: између 840 милиона и 1,7 милијарди.

Оволики обрт незаконито стечених новчаних средстава јасно показује у ком правцу би требало усмерити напоре глобалне заједнице на сузбијању транснационалног криминала – на борбу против новца који он ствара, а то даље значи да би требало онемогућити функционисање „финансијског система у сенци који олакшава кретање и тајност незаконито генерисаних средстава" (iii). Технички механизми за то постоје, па је не предузимање таквих мера тешко другачије тумачити него као недостатак политичке воље, јер од ње све зависи. Све док су околности такве да транснационални организовани криминал има практично подршку за функционисање финансијског система у сенци,

може се говорити да постоји низак ризик за активности које стварају ту огромну незаконити добит. Јер, ако говоримо о економској моћи транснационалног организованог криминала, на коју упозорава извршни директор UNODC, онда се заплена фалсификованог новца и докумената, односно средстава за њихово сачињавање, наркотика и других предмета претходно наведених кривичних дела, не врши суштински удар на ту економску моћ. Те активности полицијских и правосудних органа не потресају транснационални организовани криминал, јер све осим одузимања нелегално стеченог новца и гашења финансијског система у сенци за њега представља низак ризик, што се најбоље манифестује у резултатима анализе GFI, који показују да, примера ради, трговци наркотицима могу да поднесу губитке и до 80% робе, ако могу да задрже више од 99% прихода (iii). Уношењем нелегално стеченог новца у легалну економију организовани криминал долази у прилику да обртањем тих новчаних средстава оствари и већи приход него од нелегалних активности и на тај начин консолидује своју економску моћ (Бјелајац 2013, 314). За многе земље у којима се нелегална финансијска средства уносе у легалне финансијске токове, она чине значајан удео у њиховој економији, па би успостављање контроле над тим капиталом изазвало економске и социјалне тешкоће. Такве земље, тзв. порески рајеви, нису вољне да се успостави чврст надзор над међународним финансијским активностима, јер би то могло довести до брзог пресељења капитала и губитка зараде за моћни банкарски сектор (Reinares and Resa 1999, 10). У првој деценији овог миленијума разоткривено је учешће швајцарских банака у утаји пореза од стране пореских обвезника бројних држава у свету, због чега је Организација за економску сарадњу и развој (*Organisation for Economic Cooperation and Development – OECD*) 2011. године усвојила Конвенцију о међусобној административној помоћи у пореским питањима, која обавезује банке да обавештавају владе држава о банкарским улозима њихових држављана, чиме је практично укинут традиционални механизам тајности банкарских података. Под притиском међународне заједнице, првенствено глобалне силе САД, Швајцарска је такође потписница ове конвенције, али би било наивно веровати како је на тај начин решен проблем вештачког пребацивања добити на локације са повољнијим пореским таксама, односно на локације на којима нема опорезивања. Ово не само због постојања офшор (*offshore*) банака, већ и због оправданог постојања сумњи у спремност оних банака које су до јуче штитиле утају пореза и прање новца да преко ноћи постану узбуњивачи за исте криминалне делатности.

У споменутом Извештају UNODC се указује да „***транснационални организовани криминал може да утиче на политичку стабилност*** у рањивим земљама” како у оним у којима „насиље и корупција представљају озбиљан изазов за владавину права”, тако и у оним „у којима се побуне и илегалне наоружане групе финансирају путем трговине људима” (UNODC 2018, vi). И не само трговином људима, већ и финансијским средствима стеченим и од других, профитабилнијих, појавних облика транснационалног организованог криминала, нарочито од трговине наркотицима. Бивши вођа колумбијског нарко картела „Меделин”, Пабло Ескобар (*Pablo Emilio Escobar Gaviria*) располагао

је приватном војском, флотом бродова и авиона. Моћ његовог картела је била толико велика да је практично владао земљом путем корупције и насиља, а није презао ни од покушаја убиства председника државе. Формирао је и своју политичку партију са којом је ушао парламент и постао заменик конгресмена. Подмићивање државних службеника, посебно полиције, правосуђа, царине, па и војске, је уобичајено за организовану криминалну делатност, а у случају транснационалног организованог криминала је то неизоставан елемент „пословања". Тамо где се наилази на отпор или је потребно постићи политичке циљеве у то „пословање" се укључује насиље уз ангажовање наоружаних чланова група за организовани криминал или се средствима од организоване криминалне делатности финансира наоружавање таквих група, односно оне се снабдевају из илегалне трговине оружјем. Процењује се да на илегалном тржишту Мексика има толико лаког оружја, претежно прокријумчареног из САД, да се њиме може наоружати сваки трећи одрасли становник. У том погледу, велики проблем је настао распадом Совјетског Савеза, јер су групе за организовани криминал са тог подручја дошле у посед огромних количина наоружања. У Украјини је остало око 30% укупног совјетског војно-индустријског комплекса, што се сматра трећом највећом залихом у свету „резервног ватреног оружја по активном војнику", из које су снабдеване многе државе у регионалним оружаним сукобима или под санкцијама. Да ли је могуће украсти толике количине наоружања и прокријумчарити их изван граница своје земље? Пракса показује да јесте и указује да је то дело транснационалног организованог криминала, јер се до толиких количина наоружања не може доћи, нити се оно може даље транспортовати, без корупције на високом нивоу (8). Постоји извештај који процењује да званични државни трансфери оружја чине само 20% извоза оружја, а остатак трговине се одвија у тајним „структурама из сенке", за коју су више пута изражене сумње да је извор илегалног снабдевања наоружањем у различитим деловима света, па и онај који користе талибани у Авганистану. Овде није реч само о лаком пешадијском наоружању, већ и теретним авионима Ан-32 и тенковима Т-62 (Williams and Picarelli 2002, 25–26). Очигледан показатељ могућности транснационалног организованог криминала да задобије оружану моћ јесте тзв. Ослободилачка војска Косова [ОВК], која је у правом рату криминалних банди у Албанији током 1977. године дошла у посед већине од око 750.000 комада оружја украденог из војних складишта. ОВК се за кратко време трансформисала у озбиљну војну формацију, не одричући се делатности организованог криминала, које су након постизања политичког циља добиле максималан замах због отвореног приступа државним ресурсима (Мандић 2021).

Подстицајни фактори глобализације организованог криминала

Постоји више фактора који делују подстицајно на појаву глобализације организованог криминала, а они најзначајнији су у непосредној вези са феноменима на којима се глобализација и темељи. Чак и у широј форми рада било

би тешко обухватити све чињенице које олакшавају развој транснационалног криминала као глобализованог феномена. Већина аутора би се могла сложити да се као значајнији фактори могу навести слабости темељних институција, нехармонизована национална законодавства са међународним правним оквиром, недостатак глобализоване кооперативне координације између држава и флексибилизација политичке воље за борбу против ове појаве. Иако их је лако разумети саме по себи, они нису сами за себе довољни, те у наставку истичемо неколико других важних чинилаца који поспешују глобализацију организованог криминала.

Развој технологија за комуникацију и пренос информација је један од значајнијих подстицајних фактора глобализације у општем смислу, па и када говоримо о транснационалном организованом криминалу. Свако ново технолошко достигнуће, посебно ако је истовремено и револуционарно на достигнутом степену људског развоја, доводи до побољшања без обзира на то да ли се ради о креативним или деструктивним, легалним или нелегалним активностима. Технолошки напредак је опште добро и не може се избећи да га користе и они који делују мимо закона. Савремени развој телекомуникација, нарочито Интернета, донео је значајне предности у погледу могућности ширења и брзине преноса информација. Ове предности користи и организовани криминал, јер му дају капацитет да делује на више тржишта уз мање трошкова и могућност прикривања својих активности и заобилажења државне контроле. У околностима економске глобализације транснационални организовани криминал трага за географским просторима који обезбеђују пореске погодности и некажњивост. На Интернету не постоји разграничење територија у физичком смислу, а појава криптовалута омогућава анонимне трансакције, директно без посредника. Чињеница да се значајан обим економског пословања пренео на Интернет, погодује преварама са кредитним картицама, крађама заштитних података (*phishing*), преварама помоћу пиратских сајтова за извлачење новца путем лажних донација, све то са било које дестинације, те је и организовање криминалних мрежа у сајбер простору могућност која подстиче глобализацију организованог криминала.

Раст међународне трговине и међународних банкарских трансакција. Поред постизања економске користи од глобализације трговинске инфраструктуре, државе у исто време постају рањивије на уплив организованог криминала, јер су и за његове активности потребни развијени аеродроми и морске луке, као главни чворови у глобалној трговинској мрежи. То потврђује и податак да се 65% свих заплена дрога одвија у лукама и на отвореном мору, а са повећањем њиховог броја опада ефикасност њихове контроле (Tagziria 2018). Када је реч о међународним банкарским трансакцијама, поред тога што је њихов раст плодно тле за различите врсте финансијских превара и онлајн крађа, подстицајно делује и на прање новца, као „једно од најраспрострањенијих кривичних дела у глобалним размерама", са негативним утицајима на економију, али и политичке и социјалне прилике, неке државе, које је тешко унапред проценити (Бјелајац 2013, 308). С обзиром на то да се прањем новца илегално стечена финансијска средства на незаконит начин убацују у легалне финансијске токо-

ве, најчешће кроз низ трансакција чија се повезаност прикрива (310), јасно је да повећање броја међународних трансакција отежава њихову контролу, чиме се олакшава прикривање операција ове криминалне активности. Према мишљењу компетентних светских економских и финансијских аналитичара, прање новца данас чини између два и пет посто укупне светске производње (314). Значајну улогу у томе имају банке у офшор центрима, који се налазе у земљама у којима је задржан механизам банкарске тајне. Незаконито банкарско пословање, познато под именом „подземно (алтернтивно) банкарство", једна је од развијенијих техника прања новца, нарочито на територији Азије (323).

Пропустљивост међународних граница олакшава транспорт робе и кретање људи између различитих држава, што у исто време олакшава глобализацију организованог криминала. Ово је нарочито изражено на простору Европе, колико због уједињавања Европе у заједницу држава под именом Европска унија (ЕУ) и уклањања полицијске и царинске контроле на тзв. унутрашњим границама, толико и због визних олакшица за грађане дезинтегрисане источне Европе, јер је тиме створен повољан амбијент за организовани криминал, посебно за стварање нових криминалних организација. Права експлозија миграција са подручја Азије и Африке последњих година представља појачан безбедносни ризик од преливања организованог криминала и међународног тероризма (видети Марковић и Марковић 2015, 286), а појачава га чињеница да су унутрашње границе чланица ЕУ отворене, односно без сталне полицијске и царинске контроле. Када је у питању транснационални организовани криминал, отвореност државних граница олакшава кријумчарење људи, а изостанак полицијске контроле и кретање људи без било какве евиденције и регистрације, погодује експанзији трговине људима (Бјелајац и Драгојловић 2017, 168).

Велики обим преноса пошиљки се намеће као фактор глобализације организованог криминала посебно у условима отворених граница, јер због великог обима и интензитета саобраћаја ионако ослабљен ниво контроле због гашења сталних полицијских и царинских пунктова постаје додатно отежан при редовној контроли саобраћаја. Чак и на државним границама на којима се постоји јака царинска и полицијска контрола, повећан обим преноса пошиљки отежава њихову детаљну контролу, те се она спроводи селективно, према потенцијалним индикаторима нелегалности, што увелико зависи од способности поступајућих државних службеника да их уоче. Посебан проблем у железничком саобраћају представља околност ограниченог задржавања на граничним прелазима, често и само до 15 минута за међународне возове, што практично онемогућава контролу великог броја фабричких шупљина у којима могу бити сакривене илегалне пошиљке. За оне пошиљке које се транспортују уз традиционалне процедуре, њихов повећан број разводњава контролу у поштама царињења.

Структурна реформа бивших социјалистичких држава. Дезинтеграцијом источне Европе, пре свега распадом Совјетског Савеза и Варшавског уговора, бивше социјалистичке државе су ушле у тзв. транзиционе процесе, односно процесе усвајања модела тржишне економије, екстремног у односу на њихову претходну тржишну праксу, суочавајући се са изазовима терена пово-

љног за организовани криминал. Структурне реформе су пропраћене тзв. тајкунизацијом, која је својеврсна првобитна акумулација капитала, након које следе активности укључивања у политичке структуре, како би се капитал стечен на нелегалан начин заштитио легалним инструментима. Наравно, криминалне навике тим чином не престају, већ се заузете и оснажене позиције у систему власти користе за проширивање криминалне делатности. Као продукт тих структурних реформи и тајкунизације транзиционих процеса, развиле су се нове, брзо растуће групе за организовани криминал, посебно на територији Русије одакле се њихове криминалне делатности преливају на Запад и Америку. Ово ширење је посебно уочено у Латинској Америци и на Карибима, и то кроз међународне операције прања новца и финансијске злочине, као и трговину људима. Активност руских група за организовани криминал у Мексику је усмерена на укључивање домаћих криминалних група на илегално међународно тржиште прања новца и илегалне трговине оружјем, директно угрожавајући на тај начин економски раст и демократску консолидацију (Xiao 2016, 5). Идентичне активности на подручју Русије и бивших совјетских република по логици ствари се подразумевају.

Закључак

Поред тога што наше животе чини комфорнијим, глобализација доноси и одређене изазове, јер се економске активности ширењем преко државних граница суочавају са другачијим економским и политичким системима, социјалним проблемима, као и са различитим културним вредностима. Негативна страна глобализације и њених пропратних појава се између осталог огледа и у томе што, уз нзеаобилазну политичку корупцију, слабе борбу против организованог криминала. Транснационални карактер је суштински показатељ ширења економске моћи организованог криминала, а поседовањем те моћи, уз подршку неких других фактора, постиже се и оружана моћ. Глобализација организованог криминала убрзава његову трансформацију у форму економске и потенцијалне оружане моћи као глобалних претњи, које захтевају одлучну мобилизацију међународне заједнице. Наглашавајући да се ради о потенцијалној оружаној моћи, уважжавајући ауторитет Извршног директора UNOCD, изражавамо резервисан став према његовој тврдњи да се глобализовани организовани криминал већ трансформисао у једну од најмоћнијих оружаних сила, јер не постоје довољно транспарентни параметри који би то потврдили, за разлику од показатеља економске моћи организованог криминала, који су очигледни и лако доказиви.

Транснационални карактер сам по себи, енормно висока профитабилност делатности организованог криминала, низак ризик због слабости у систему борбе против организованог криминала на националном и међународном нивоу захваљујући, између осталог, и подршци финансијског система у сенци, те снажан утицај на политичке одлуке – изражени су показатељи економске моћи глобализованог организованог криминала. Економска моћ јесте предуслов за

постизање оружане моћи, али не и довољан. При том, имајући у виду озбиљне војне силе попут САД, Русије, Кине и бројних других армија, укључујући и војни савез НАТО, заиста је преамбициозно било коју наоружану формацију организовану за потребе организованог криминала сврставати у најмоћније оружане силе. С друге стране, огромна финансијска средства која се обрћу кроз криминалне делатности организованог криминала и лака доступност наоружања, од лаког пешадијског до тешког оклопног и артиљеријског, са сталним напорима да се домогне и нуклеарног оружја, однос са тероризмом и финансирањем оружаних група у савременим асиметричним сукобима – јесу веома озбиљно упозорење за сваку државу појединачно и међународну заједницу у целини, да се морају осмислити стратегијска решења којима ће се такве активности предупредити.

Мишљења смо да кључно решење представља успостављање чврстог механизма ограничавања финансијске моћи транснационалног оргнаизованог криминала, трајног карактера. Искуство са принуђавањем швајцарских банака да се одрекну традиционалног принципа банкарске тајне у пословању јасно показује да је за успостављање и реализацију таквог механизма кључни ангажман глобалних сила, пре свега САД, које имају капацитет принуде. Истовремено, слободно пословање банака у офшор центрима указују на то да се ограничавање финансијске моћи транснационалног криминала мора спровести координираним поступањем свих чланица међународне заједнице. У противном, из економске моћи транснационалног организованог криминала заиста ће израсти моћна оружана сила као подршка његовом ширењу и преузимању глобалне контроле над светском економијом и политичким збивањима.

Литература

1. Бјелајац, Жељко. 2013. *Организовани криминалитет – Империја зла*. Нови Сад: Универзитет Привредна академија, Правни факултет за привреду и правосуђе.
2. Бјелајац, Жељко и Јоко Драгојловић. 2017. „Мигрантска криза као извор угрожавања регионалне и глобалне безбедности". У „Култура безбедности: мигрантске кризе, стање, перспективе, ризици", ур. Љубиша Деспотовић и Александар Гајић, посебно издање, *Култура полиса*: 161-171.
3. Castle, Allan. 1997. "Transnational Organized Crime and International Security", Working paper No. 19. Vancouver: *Institute of Interantional Relations – The University of British Columbia*. https://www.files.ethz.ch/isn/46409/WP19.pdf.
4. *European Parliament resolution [EPR] of 11 June 2013 on organised crime, corruption, and money laundering: recommendations on action and initiatives to be taken* (interim report), European Parliament (2012/2117(INI)), *OJ C 65, 19.2.2016, p. 16–40*.
5. May, Channing. 2017. *Transnational Crime and the Developing World*. Washington: Global Financial Integrity. https://gfintegrity.org/report/ transnational-crime-and-the-developing-world/.

6. Мандић, Данило. 2021. „Србија, Косово и мафија". Време, 24. јун 2021.
7. Марковић, Дарко и Дарија Марковић. 2015. „Потенцијални изазови и ризици ирегуларних миграција по Европу". У *Четрдесет година од потписивања Хелсиншког завршног акта – Forty years since the signing of the Helsinki final act*, ур. Мина Зиројевић и Весна Ђорић, 285-306. Београд: Институт за упоредно право; Intermex.
8. Reinares, Fernando and Carlos Resa. 1999. Transnational organized crime as an increasing threat to the national security of democratic regimes: assesing political impacts and evaluating state responses. NATO Research Fellowships Programme 1997-1999. 17 Octobre 2021. https://www.nato.int/acad/fellow/97-99/f97-99.htm.
9. Tagziria, Lyes. 2018. "The double-edged sword of development". Global initiative against transnational organized crime, 24 October 2018. https://globalinitiative.net/analysis/trade-infrastructure-and-organized-crime/.
10. United Nations Office on Drugs and Crime [UNODC]. 2010. "Organized Crime Has Globalized and Turned into a Security Threat", Press Release. *United Nations Office on Drugs and Crime*. 17 June 2010. https://www.unodc.org/unodc/en/press/releases /2010/June/organized-crime-has-globalized-and-turned-into-a-security-threat.html.
11. United Nations Office on Drugs and Crime [UNODC]. 2018. "Structural factors and organized crime". *United Nations Office on Drugs and Crime*. 17 Octobre 2021. https://www.unodc.org/e4j/en/organized-crime/module-6/key-issues/structural-factors.html.
12. Williams, Phil and John Picarelli. 2002. Organized Crime in Ukraine: Challenge and Response. A research report submitted to the U.S. Department of Justice. 17 October 2021. https://www.ojp.gov/pdffiles1/nij/grants/198321.pdf.
13. Xiao, Jessica. 2016. "The Evolution of Russian Organised Crime and the Challenge to Democracy". E-International Relations, Jul 31 2016. https://www.e-ir.info/pdf/65060.

ORGANIZED CRIME GLOBALIZATION AND TRANSFORMATION INTO A POWERFUL ECONOMIC AND ARMED FORCE

Summary: In the globalized world that we live in, which is characterized by the intensification of transnational flows of goods, people and capital, and the development of new technologies, parallel to the liberalization of the market, the strengthening of organized crime is taking place. Because of its ability to parasitize on political and financial institutions and in turn spread its branches and illicit business beyond national borders, but also because of the relation to terrorism and the financing of armed conflicts in modern asymmetric conflicts, organized crime has been transformed into a mighty economic power, with the attributes of an armed power as well and the potentials to indeed become that. Starting from the position of relevant international authorities that globalization is fertile ground for the develop-

ment of organized crime to unprecedented proportions, the aim of this paper is to look for an answer to the question of whether transnational organized crime can be considered one of the most powerful economic and armed powers , and if yes, to what extent, all by analysing the indicators of its power in the context of globalization and the factors affecting its strengthening.

Key words: transnational crime, economic power, money laundering, underground banking, arms trade, global threat

ЈЕЛЕНА МАТИЈАШЕВИЋ*
ЈОКО ДРАГОЈЛОВИЋ**
Правни факултет за привреду и правосуђе
Нови Сад

UDC: 343.3/.7:343.98
Прегледни рад
Примљен: 21.09.2021
Одобрен: 09.11.2021
Страна: 51–63
DOI: 10.51738/Kpolisa2021.18.2p.1.04

МЕТОДИКА ОТКРИВАЊА КРИВИЧНИХ ДЕЛА РАЧУНАРСКОГ КРИМИНАЛИТЕТА

Сажетак: Рачунарски криминалитет карактерише изузетна феноменолошка разноврсност која отежава његово јединствено и прецизно појмовно одређење, а перманентан интензивни развој рачунарских технологија доприноси константном проширивању појавних облика и поставља све веће изазове пред органе надлежне за његово сузбијање. Након краћег осврта на појам и значај криминалистике као науке, и криминалистичке методике као гране криминалистике, те појмовног одређења и основних карактеристика криминалитета уопште, и рачунарског криминалитета, у раду су анализирани најзначајнији аспекти методике откривања кривичних дела из ове области. Закључак је да основне карактеристике рачунарског криминалитета, отежано откривање, компликовано доказивање и неефикасна превенција свакако подстичу потенцијалне извршиоце на доношење одлуке о предузимању радњи кривичних дела из ове области, што опет упућује на то у ком смеру се треба кретати у циљу отклањања потешкоћа у методици откривања и прикупљања доказа код кривичних дела рачунарског криминалитета.

Кључне речи: рачунарски криминалитет, криминалистика, криминалистичка методика, Кривични законик, кривична дела

Увод

Општа је претпоставка да се у савременим условима живота информатичка писменост великог броја људи једноставно подразумева. Развој информационих и комуникационих технологија „сасвим извесно представља најбрже напредовање једне нове технологије, у историји човечанства икада виђено" (Радовић 2008, 129.). Тај процес је за собом донео и „велике промене у готово свим областима живота и рада савременог човека" (Матијашевић, Бингулац и Драгојловић 2015, 393).

* jelena@pravni-fakultet.info
** jdragojlovic@pravni-fakultet.info

Упоредо са развојем информатичке писмености и овладавањем техника рада на рачунару, повећавају се и могућности манипулативног коришћења рачунарских технологија. Данас се рачунарска технологија може употребити, али и злоупотребити на различите начине. Поред законом одређених кривичних дела против безбедности рачунарских података, било који вид традиционалног криминалитета (на пример: крађе, утаје и проневере, и др.) може се реализовати помоћу компјутера, док се подаци који се неовлашћено прибављају злоупотребом рачунарских технологија могу на различите начине користити за стицање противправне користи.

Према Бановићу (2002), „данас компјутери суверено владају најважнијим сегментима и процесима друштвеног и економског живота" (129). Међутим, „истина је да не постоји техничко и технолошко достигнуће које у историји човечанства није наишло на различите видове злоупотреба" (Матијашевић 2013, 1). Такође, „са првим злоупотребама ове врсте, јављају се и прве реакције на ове противзаконите активности" (Матијашевић, Бјелајац и Димитријевић 2012, 37).

У ширем контексту, криминалитет је познат од самог настанка човечанства, и „друштвени је феномен који има више својих лица и наличја" (Матијашевић 2008, 81). У теорији се често истиче да „људско друштво од почетка свог настанка познаје начине понашања који се називају криминалитетом. Међутим, са развојем друштва и културе мењао се број и садржај кажњивих понашања, што упућује на закључак да криминалитет није статичан и фиксно одређен, те да се он стално мења" (Николић-Ристановић и Констатиновић-Вилић 2018, 21). Осим тога, „криминалитет представља и скуп друштвених појава којима се угрожавају универзалне друштвене вредности, а које су као такве санкционисане кривичним правом матичне државе" (Ђукић, 2019, 96).

У домену супротстављања криминалитета, криминалистика представља научну дисциплину усмерену ка пракси „која има веома битно место и улогу у области сузбијања криминалитета. Јер, предмет криминалистике јесте криминалитет, те је сходно томе криминалистика као наука изградила сопствене криминалистичке методе и средства, која су најпогоднија за сузбијање криминалитета (индиције, верзије, златна питања и др)" (Матијевић, Шушљик и Шарчевић 2020, 13). Имајући речено у виду, увек је интересантно и значајно анализирати аспекте криминалистичке методике у откривању кривичних дела, јер ова грана криминалистике, осим што „прилагођава општа криминалистичко – тактичка правила специфичностима конкретних случајева" (Матијевић, Шушљик и Шарчевић 2020, 13), проучава „посебности и усавршава начине и методе за откривање и спречавање извршења одређене врсте, типа, групе кривичних дела" (Станковић 2016, 30).

Након краћег осврта на појам и значај криминалистике као науке, и криминалистичке методике као гране криминалистике, те појмовног одређења и основних карактеристика криминалитета уопште, и рачунарског криминалитета, биће анализирани аспекти методике откривања кривичних дела рачунарског криминалитета.

Појмовно одређење и значај криминалистике и криминалистичке методике

Значајна научна дисциплина која своју практичну примену, у општем смислу, налази у борби против криминалитета, јесте криминалистика.

Криминалистика је, према свом примарном одређењу, „научна дисциплина која проналази, проучава и примењује научне или на практичном искуству засноване методе и средства, која су најпогоднија да се разјасни кривично дело, открије учинилац и обезбеде докази, као и да се спречи извршење будућих кривичних дела. Као и друге научне дисциплине, криминалистика има за циљ сузбијање криминалитета" (Станковић 2016, 18).

У практичном погледу, „криминалистика је сложена, информативна стратегија, која обухвата научне и на искуству засноване методе и средства за откривање, прикупљање, обрађивање, оцењивање и коришћење криминалистички релевантних информација, у циљу откривања, расветљавања и спречавања кривичних дела" (Алексић и Миловановић, 1991, 1). Предмет криминалистике је двострук: „а) ту спадају конкретна кривична дела и околности које наговештавају могућност наступања конкретног криминалног догађаја. Дакле, предмет криминалистике је криминалитет, његова свестрана анализа, као и настојање да се прикупи што више информација о кривичним делима и њиховим извршиоцима; б) криминалистика проналази и усавршава методе, усавршава средства, односно технику и радње које у пракси имају циљ да спрече и сузбијају развој криминалитета" (Станковић 2016, 21).

Према Матијевићу и сар. (2020), „развијајући се истовремено као научна и као практична дисциплина, криминалистика прихвата законитост и правила других наука, прилагођавајући их и непосредно их примењујући, а, у исти мах, изграђује и сопствене научне и на практичном искуству засноване методе и средства. На тај начин се стварају услови за успешно остваривање задатка које друштво, настојећи да се заштити од криминалитета, поверава криминалистици" (11).

У основи, „овај задатак се односи на остваривање следећих циљева: а) проучавање и евидентирање метода и средстава који се користе приликом планирања, припреме, вршења и прикривања кривичних дела; б) проучавање начина и метода долажења до почетних сазнања о припремању, односно извршењу кривичног дела; в) проналажење најефикаснијих метода расветљавања кривичних дела; г) проналажење најефикаснијих метода откривања и проналажења учинилаца кривичних дела; д) проналажење најефикаснијих и прилагођавање постојећих метода откривања, фиксирања и тумачења доказа о извршеном кривичном делу и кривици одређеног лица; ђ) изучавање и унапређење метода и средстава спречавања криминалитета за дужи врменски период" (Матијевић и Марковић 2013, 1).

Криминалистику карактерише трипартитна подела грана које чине њен саставни део, коју је у наш правни систем још 1985. године унео проф. др Владимир Водинелић, а према којој се као посебни делови криминалистике издва-

јају: криминалистичка тактика, криминалистичка техника и криминалистичка методика. У теорији се последњих година као посебни делови криминалистике означавају криминалистичка стратегија и криминалистичка оператива.

Криминалистичка методика је, у основи, „посебни дио криминалистичке тактике, која се бави проучавањем посебности и усавршавањем начина и метода за откривање и спречавање извршења одређене врсте, типа, групе кривичних дела. Према томе, криминалистичке методике се баве оним што је битно за откривање, истраживање, доказивање и спречавање конкретног кривичног дела. Може се рећи да данас криминалистичке методике представљају збир свих криминалистичко-тактичких и криминалистичко-техничких знања, те њихову примену у откривању и расветљавању појединих кривичних дела" (Станковић 2016, 30).

Према Бошковићу и Бановићу (1995), „криминалистичка методика користи криминалистичко-тактичке и криминалистичко-техничке методе и средства, прилагођавајући их на поједина кривична дела, али изграђујући при томе своје сопствене методе, који се заснивају на специфичностима сваког типа кривичног дела" (5). Ђукић (2017) наглашава да се данас у пракси „суочавамо са чињеницом да се савремени облици криминалне делатности прилагођавају објективним условима, а савремена научна и техничка достигнућа користе се у функцији усавршавања појавних облика и начина извршења кривичних дела. Према томе, и методи супротстављања оваквом криминалитету морају се мењати и прилагођавати, проналазити нови и усавршавати већ познати, те конкретизовати по појединим кривичним делима. У том смислу, треба сагледати потребу за актуелношћу криминалистичке методике и као практичне делатности, али и као научне криминалистичке дисциплине" (142).

Предмет криминалистичке методике „чини изучавање појавних облика и начина извршења појединих кривичних дела, с једне стране, и праксе органа откривања и гоњења у спречавању и откривању тих кривичних дела, с друге стране" (Матијевић и Марковић 2013, 327). Даље, „пракса органа откривања и гоњења, а нарочито полиције, представља основу за утврђивање и усавршавање одређених правила поступања у конкретним ситуацијама извршених кривичних дела. Уопштавањем ове праксе, уз примену научних метода, долази се до правила чија је примена дала успешне резултате, али се истовремено одбацују они начини и методи рада који нису резултирали успехом у откривању и доказивању кривичних дела" (Ђукић 2017, 142). На тај начин, „криминалистичка методика изграђује се и као научна дисциплина, али и као практична делатност за сузбијање и спречавање појединих кривичних дела, што и јесте њен основни задатак" (Матијевић и Марковић 2013, 327).

Криминалитет – научни и друштвени контекст и појавни облици

Одавно је постало јасно да се друштвена правила и норме не поштују увек. Људи их се најчешће придржавају (нарочито када је реч о тежим преступима) из страха од санкције. Међутим, немогуће је направити строгу поделу

грађана на оне који се придржавају успостављених правила и на оне који то не чине. Да ли ће неко извршити одређени деликт врло често зависи од околности у којима се то лице нашло, дотадашњег начина живота, од личних и породичних прилика, здравственог, финансијског, емотивног стања, и других околности.

Такође, „како ће се друштво поставити према одређеним девијантним понашањима појединаца (или група) зависи највише од менталитета, културолошког развоја, те става одређене заједнице према криминалних радњама. Подједнако опредељујући критеријуми су економска стабилност и политичка ситуација на одређеним локалитетима. У овом контексту се може рећи да оно што је стигматизовано и опредељено као деликт у једном друштву, не мора као такво бити одређено у другом друштву" (Матијашевић и Зарубица 2021, 29).

Криминалитет представља веома сложену појаву једнако штетну у свим друштвима и на свим нивоима развоја. Да би се схватио, „појам криминалитета мора се разматрати мултидисциплинарно" (Матијашевић 2012, 52). При овој констатацији, мора се нагласити да „мултидисциплинарност у приступу разматрања криминалитета није ствар избора, већ представља неопходан приступ овој сложеној друштвеној појави" (Бјелајац и Матијашевић 2014, 534).

Према Бјелајцу (2013), „опште прихваћена дефиниција криминала односи се на све оне активности (и пропуштања) које угрожавају у одређеном временском размаку поједина лица или пак добра – у материјалном и моралном смислу, која припадају тим појединцима, разним друштвеним органима и организацијама као и друштву узев у целини, а које су инкриминисане у важећим кривичноправним нормама једне земље, сматрају се и правно третирају као њен криминалитет за то време" (29). Дакле, криминалитет је сложена друштвена појава „детерминисана бројним чиниоцима везаним за субјект извршиоца, кривично дело и социјалну средину" (Бошковић и Марковић 2015, 155).

Криминалитет, „као негативна друштвена појава, може се поделити по разним основама, као нпр. по врсти делатности, објекту напада, старости учиниоца, степену организованости, и др., али је још увек најприхватљивија она подела криминалитета која га дели на општи, привредни, политички, и у новије време еколошки криминалитет, јер се у оквиру ње могу разврстати и поделе криминалитета по осталим критеријумима" (Бошковић 2009, 13).

Николић-Ристановић и Констатиновић-Вилић (2018) издвајају следећу типологију криминалитета: криминалитет насиља, политички криминалитет, имовински криминалитет, привредни (економски) криминалитет, корупција, компјутерски криминалитет, саобраћајна делинквенција, професионални криминалитет, криминалитет белог оковратника, организовани криминалитет, трговина људима, малолетничка делинквенција, рецидивизам (повратништво) и криминалитет жена.

При реченом је потребно нагласити да не постоји унификована феноменолошка класификација криминалитета. Као пример може се навести и класификацију коју је дао Ђукић (2019), а према којој се могу усвојити комбиновани критеријуми поделе криминалитета на: „деликте насиља, имовинске деликте,

привредни криминалитет, организовани криминалитет, рачунарски криминалитет, саобраћајну деликвенцију, сексуалну деликвенцију, политички криминалитет, еколошку деликвенцију, малолетничку деликвенцију и рецидивизам" (99).

Појам и карактеристике рачунарског криминалитета

Рачунарски криминалитет је данас „постао један од друштвено најопаснијих видова криминалитета, чија се стопа из дана у дан стално повећава" (Станковић, 2016, 48). У теорији не постоји јединствена дефиниција рачунарског криминалитета.

Рачунарски криминалитет је појава о којој се, од самог њеног настанка, у теорији, правосудној и законодавној пракси развијених држава и међународних институција, доста пише и говори. Разматрају се сви њени аспекти. Настоје се пружити што комплетнији одговори на многобројна, сваким даном све сложенија питања. Комплексност проблематике са којом смо преко четрдесет година суочени тек делимично се може наслутити кроз бројне радове из ове области. Упркос великом обиму материјала који обухвата теоријска разматрања, бројне примере из праксе, законска решења, као и различите међународне акте, јасно је да је реч о врло сложеној појави која захтева континуиран рад и едукативно усавршавање представника кривичноправне и криминалистичке праксе.

Рачунарски криминалитет представља облик „криминалног понашања код кога се коришћење компјутерске технологије и информатичких система испољава као начин извршења кривичног дела, или се компјутер употребљава као средство или циљ извршења, чиме се остварује нека у кривичноправном смислу релевантна последица" (Алексић и Шкулић 2007, 385). У контексту поменуте дефиниције, аутори су изнели и аргументацију исте, истичући карактеристике саме појаве које се морају имати у виду, као и основних елемената једне дефиниције. Па тако „одређивање појма компјутерског криминалитета се не може заснивати на утврђивању у оквиру његове дефиниције, елемената, који нису карактеристични за све облике овог вида делинквенције, као што су нпр. профил учинилаца, конкретна врста кривичног дела, врста штетне последице, мотив за криминално понашање, итд. Зато је приликом дефинисања компјутерског криминалитета неопходно имати веома широк приступ" (Алексић и Шкулић 2007, 385).

У смислу реченог, „једна свеобухватна и широка дефиниција компјутерског криминалитета мора заснивати на три основна елемента: 1. начину извршења, 2. средству извршења и 3. последици криминалног деловања. Начин извршења ових деликата се заснива на употреби компјутера, при чему само то коришћење рачунара може бити испољено као целовит *modus operandi*, или као један његов сегмент. Компјутер може бити и основно средство извршења ових кривичних дела, а потребно је поред тога да је на такав начин остварена и нека у кривичноправном смислу кажњива последица, с тим што последица

може бити испољена и на самим компјутерима, информатичкој, или комуникацијској мрежи" (Алексић и Шкулић 2007, 385).

Дефиниција прихваћена у Закону о организацији и надлежности државних органа за борбу против високотехнолошког криминала, упућује на одређење да „високотехнолошки криминал у начелу, представља вршење кривичних дела код којих се као објекат или средство извршења кривичних дела јављају рачунари, рачунарски системи, рачунарске мреже, рачунарски подаци, као и њихови производи у материјалном или електронском облику. Под производима у електронском облику се притом посебно подразумевају рачунарски програми и ауторска дела која се могу употребити у електронском облику" (ЗОНДОВК, 2005, чл. 2). Кривични законик опредељује неколико битних термина из ове области. Између осталих, одређује да је „рачунар сваки електронски уређај који на основу програма аутоматски обрађује и размењује податке, као и да је рачунарски систем сваки уређај или група међусобно повезаних или зависних уређаја од којих један или више њих, на основу програма, врши аутоматску обраду података" (КЗ, 2005, чл 112, тач. 33 и 34).

Значајна особина рачунарског криминалитета јесте велика феноменолошка разноврсност. Бројни су појавни облици злоупотреба рачунарске технологије, а с обзиром да је ова врста криминалитета у константном развоју и ширењу, свакодневно смо сведоци настанка нових, све сложенијих и опаснијих форми. То је и разумљиво јер се ради о технологији са великим могућностима и применом у скоро свим областима живота, те су и могућности за злоупотребу рачунара сваким даном све веће.

У најзначајније карактеристике рачунарског криминалитета се могу сврстати: 1) Просторна димензија криминалног деловања (корисници рачунарске технологије се без контроле могу кретати у виртуелном информатичком свету, без обзира на државне границе); 2.) Временска димензија криминалног деловања (захваљујући расположивим техничким могућностима и с обзиром на аутоматизовани амбијент, рачунарско криминално деловање се веома брзо реализује); 3.) Константно ширење на нове области друштвеног живота; 4.) Специфичан профил учиниоца (злоупотребом било ког елемента рачунарске технологије у већини случајева се баве лица која ту технологију добро и познају); 5.) Велика тамна бројка (тамна бројка неког недозвољеног понашања значи пре свега да не постоје поуздана сазнања о обиму, структури, динамици и другим важним показатељима значаја који иста представља за друштвену заједницу); 6.) Начин вршења и откривања криминалних радњи (реч је о веома развијеним техникама и изузетно осмишљеним активностима приликом злоупотребе података); 7.) Тежина последица и висина штета (штетна последица испољава се као настала имовинска штета, али исто тако може да се испољи у виду губљења поверења у сигурност и тачност добијених информација из компјутерског система, што може довести до различитог третирања и нарушавања пословног угледа многих привредних и ванпривредних субјеката); 8.) Вишеструка улога рачунарске технологије (рачунарска технологија се може појавити у вишеструкој улози, односно као: циљ напада, алат, окружење и доказ)" (Матијашевић 2013, 18-25).

Сагледавањем карактеристичних обележја рачунарског криминалитета, постаје донекле јасно због чега се све више у теорији разматрају многобројни аспекти ове друштвене појаве, и због чега се легислатива све већег броја држава мења у правцу све детаљнијег уређења наведене материје. Због свог специфичног карактера, високе стопе раста и великих потенцијалних могућности, ова врста криминала полако прераста у врло озбиљан национални и глобални проблем.

Имајући у виду значај рачунарског криминалитета у области кривичног права и криминалистике, у наставку ће бити више речи о неким најзначајнијим аспектима методике откривања кривичних дела из сфере рачунарског криминалитета.

Методика откривања кривичних дела из сфере рачунарског криминалитета

Према важећем кривичном законодавству, кривична дела против безбедности рачунарских података, као најзначајнија кривична дела из области рачунарског криминалитета, сврстана су у поглавље XXVII Кривичног законика, чланови 298-304а. Законодавац је у групу кривичних дела против безбедности рачунарских података, у посебном делу Кривичног законика, уврстио следећа кривична дела: Оштећење рачунарских података и програма (чл. 298 КЗ), Рачунарска саботажа (чл. 299 КЗ), Прављење и уношење рачунарских вируса (чл. 300 КЗ), Рачунарска превара (чл. 301 КЗ), Неовлашћени приступ заштићеном рачунару, рачунарској мрежи и електронској обради података (чл. 302 КЗ), Спречавање и ограничавање приступа јавној рачунарској мрежи (чл. 303 КЗ), Неовлашћено коришћење рачунара или рачунарске мреже (чл. 304 КЗ), Прављење, набављање и давање другом средстава за извршење кривичних дела против безбедности рачунарских података (чл. 304а КЗ).

Према Станковићу (2016), „откривање, тумачење и доказно коришћење промена насталих у софтверу захтева изузетну стручност и ангажовање компјутерских експерата високог нивоа којих данас има веома мало, па то представља прворазредни проблем са којим се треба суочити. Најчешће се извршиоци ових кривичних дела налазе у једној држави, а нападају системе који се налазе у другим државама, па то ствара додатни проблем сарадњи са полицијама других држава у откривању извршиоца и обезбеђењу доказа” (50).

Имајући у виду узроке настанка и динамику развоја злоупотребе рачунарских технологија, можемо закључити да наше друштво поседује низ карактеристика и околности које погодују појави и развоју разних облика рачунарског криминалитета. Неки од ових узрока су: „непостојање позитивноправне кривичне регулативе у односу на безбедност рачунарских података, до 2003. године; социо-економска ситуација у држави већ дужи низ година није стабилна; до ширег коришћења рачунарске технологије долази и на нивоу индивидуалних корисника, као и на нивоу државних и приватних организација, што има и своју негативну страну, јер са порастом броја корисника, а упоредо

и њихових знања и способности, расте и могућност за евентуалне злоупотребе; недовољно развијена култура коришћења рачунарске технологије која подразумева не само адекватна знања и способности корисника, већ и оријентисаност ка увођењу адекватне заштите рачунара" (Матијашевић 2013, 83-84).

Такође, неопходно је прецизно дефинисати и препознати профил извршилаца кривичних дела из сфере рачунарског криминала, „с обзиром на то да се ради о информатичким стручњацима који користе своје знање у погрешне сврхе. Иако се медологија и мотиви извршилаца разликују, најчешћи мотив јесте имовинска корист, мада је понекад то само доказивање у хакерском свету, слање одређене поруке друштву, појединцу, власти и слично, анализом основних особености извршилаца може се допринети одређивању ефикаснијих превентивних активности у области компјутерског криминалитета" (Матијашевић 2013, 236). Сходно овоме Бановић (2002) наводи да је „мотив значајна индицијална чињеница многих класичних облика криминалитета, па и компјутерских кривичних дела. Мотив као индиција, посебно долази до изражаја при постављању верзије о осумњиченом лицу, без обзира на то да ли је реч о једном учиниоцу, или о групи, па је тада методом елиминације потребно одстранити сумњу са невиних лица" (323).

Оно што рачунарски криминалитет чини примамљивим за потенцијалне извршиоце кривичних дела, јесте његова просторна неограниченост, изражена анонимност и брзина извршења. У том смислу, као ендогени фактори овог облика криминалитета јавља се фрустрација изазвана изузетно великим бројем информација доступним на интернету, унутрашња жеља ка лаком и брзом богаћењу, изолованост и социјална отуђеност која се јавља као последица интернет зависности и различити ментални поремећаји.

Природа информационих технологија „изузетно отежава откривање и доказивање, односно гоњење учинилаца ових кривичних дела. Рачунари и рачунарски системи повезани су на глобалном нивоу, што омогућава да се предузимају инкриминисане радње из једне државе у било којој другој држави, под условом да са обе стране постоји рачунар и интернет конекција. Висок степен анонимности корисника доприноси отежаном откривању извора криминалне активности од стране органа гоњења, док их границе територијалне надлежности, у одређеним случајевима, спречавају у процесуирању откривених учинилаца ових кривичних дела" (Писарић 2013, 292). Управо отежано откривање, компликовано доказивање и неефикасна превенција подстичу потенцијалне извршиоце ових кривичних дела на доношење одлуке о извршењу.

Дакле, „за рачунарски криминалитет карактеристично је тешко откривање и тешко прибављање доказа, а сам поступак разјашњавања и доказивања захтева посебан приступ, стручна знања и мултидисциплинарни аспект сагледавања ових кривичних дела, из чега произилази потреба стицања одговарајућих знања од стране оперативних радника полиције, јавних тужилаца, њихових заменика, истражних судија. Висок степен познавања рачунара, његових могућности и начина коришћења представља предуслов за откривање, кривично гоњење и суђење учиниоцима ових кривичних дела" (Суботин и Матијашевић Обрадовић 2019, 219).

Специјализоване јединице државних органа за сузбијање криминала „представљају неопходан сегмент у циљу сузбијања компјутерског криминалитета. Имајући у виду значај и количину информација која се налази у савременим компјутерским и другим комуникационим мрежама, неопходно је, поред ових специјализованих јединица и њиховог константног унапређења и едукације, развијати софтверске алате и пратити развој технологије како би се успоставила ефикаснија заштита, уз успешније откривање и сузбијање компјутерског криминала. Унапређена заштита у овој сфери доприноси стварању амбијента погодног за инвестиције и развој пословања привредних субјеката" (Милошевић 2007, 71).

Поред специјализације у погледу откривања и доказивања кривичних дела рачунарског криминалитета, неопходно је, како је већ наглашено, значајну пажњу посветити самој личност извршилаца ових кривичних дела.

Најчешћи начини долажења до сазнања о извршеном кривичном делу из области рачунарског криминалитета „јесу пријаве радника, анонимне и псеудонимне пријаве, или кроз вршење надзора и контроле" (Алексић и Миловановић 1994, 297).

Некада је откривање рачунарских кривичних дела „било знатно лакше управо због тога што је мањи број људи поседовао одговарајућа знања и вештине које би им омогућиле да компјутер користе у криминалне сврхе, а данас је проблематика откривања ових кривичних дела сложенија имајући у виду изузетно широк круг корисника компјутера. У пракси се показало да се многи облици компјутерског криминалитета открију тек када неко од учинилаца направи грешку или се кроз истраживање уочене грешке открије криминална делатност појединца или групе. У том смислу, све чешће се применом специјалних програма постављају одговарајуће „замке" које за циљ имају откривање учиниоца ових кривичних дела" (Суботин и Матијашевић Обрадовић 2019, 220).

Закључак

Рачунарски криминалитет карактерише изузетна феноменолошка разноврсност која отежава његово јединствено и прецизно појмовно одређење, а перманентан интензивни развој рачунарских технологија доприноси константном проширивању појавних облика и поставља све веће изазове пред органе надлежне за његово сузбијање.

Такође, приступачност и релативно слаби заштитни механизми рачунарске технологије, затим, изражена анонимност као једна од кључних карактеристика рачунарског криминалитета, те легислативни третман кривичних дела из ове области који захтева сталне промене и усклађивање са европским стандардима, а свакако и неефикасна превенција у сфери високотехнолошког криминалитета у начелу, само су неки од фактора који доприносе константном расту броја кривичних дела из области рачунарског криминалитета.

Након краћег осврта на појам и значај криминалистике као науке, и криминалистичке методике као гране криминалистике, те појмовног одређења и основних карактеристика криминалитета уопште, и рачунарског криминалитета, у раду су анализирани најзначајнији аспекти методике откривања кривичних дела рачунарског криминалитета.

Поред специјализације у погледу откривања и доказивања кривичних дела рачунарског криминалитета, неопходно је значајну пажњу посветити самој личност извршилаца ових кривичних дела. У том смислу, мотив за извршење ових кривичних дела представља значајну индицијалну чињеницу. Такође, у пракси се показало да се многи облици рачунарског криминалитета открију тек када неко од учинилаца направи грешку или се кроз истраживање уочене грешке открије криминална делатност појединца или групе. Речено упућује на закључак да отежано откривање, компликовано доказивање и неефикасна превенција свакако подстичу потенцијалне извршиоце на доношење одлуке о предузимању радњи кривичних дела из ове области, што опет упућује у ком смеру се треба кретати у циљу отклањања потешкоћа у методици откривања и прикупљања доказа.

Литература

1. Алексић, Живојин и Миловановић, Зоран. 1994. *Криминалистика*. Београд: Партенон.
2. Алексић, Живојин и Миловановић, Зоран. 1991. *Криминалистика*. Београд: Правни факултет Универзитета у Београду.
3. Алексић, Живојин и Шкулић, Милан. 2007. *Криминалистика*. Београд: Правни факултет Универзитета у Београду и Јавно предузеће „Службени гласник”.
4. Бановић, Божидар. 2002. *Обезбеђење доказа у криминалистичкој обради кривичних дела привредног криминалитета*. Београд: Виша школа унутрашњих послова.
5. Бјелајац, Жељко. 2013. *Организовани криминалитет, империја зла*, Нови Сад: Правни факултет за привреду и правосуђе.
6. Бјелајац, Жељко и Матијашевић, Јелена. 2014. „Значај борбе против корупције и организованог криминала у процесу придруживања земаља Западног Балкана Европској унији”. У: *Европска унија и Западни Балкан – изазови и перспективе*, ур. Драган Ђукановић и Владимир Трапара, 533-553. Београд: Институт за међународну политику и привреду.
7. Бошковић, Мићо и Бановић, Божидар. 1995. Криминалистичка методика. Београд: Виша школа унутрашњих послова.
8. Бошковић, Мићо. 2009. *Привредни криминалитет*, Бар: Факултет за пословни менаџмент.
9. Бошковић, Мило и Марковић, Милош. (2015). *Криминологија са елементима виктимологије*. Нови Сад: Правни факултет за привреду и правосуђе.
10. Ђукић, Станимир. 2019. „Методика откривања и доказивања кривичних дела класичног криминалитета”. *Војно дело* LXIX (6): 96-111.

11. Ђукић, Станимир. 2017. „Методика откривања и обезбеђење доказа у криминалистичкој обради кривичних дела привредног криминалитета". *Војно дело* LXVII (6): 139-165.
12. Закон о организацији и надлежности државних органа за борбу против високотехнолошког криминала [ЗОНДОВК], „Службени гласник Републике Србије", бр. 61/05 и 104/09.
13. Кривични законик [КЗ], „Службени гласник Републике Србије", бр. 85/2005, 88/2005 - испр., 107/2005 - испр., 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014, 94/2016 и 35/2019.
14. Матијашевић, Јелена. 2013. *Кривичноправна регулатива рачунарског криминалитета*. Нови Сад: Правни факултет за привреду и правосуђе.
15. Матијашевић, Јелена, Бјелајац, Жељко и Димитријевић, Душко. 2012. „Конвенција Савета Европе о високотехнолошком криминалу". *Европско законодавство* XI (42): 37-52.
16. Матијашевић, Јелена, Бингулац, Ненад и Драгојловић, Јоко. 2015. „Улога интернета у сфери образовања". *Педагошка стварност* VXI (3): 393-403.
17. Матијашевић, Јелена. 2008. „Организовани криминалитет – појам, карактеристике, узроци и методе супротстављања". *Право-теорија и пракса* XXV (1-2): 80-89.
18. Matijašević, Jelena i Zarubica, Sara. 2021. „Smuggling and Illegal Trade as forms of Economic Crime". *Pravo – teorija i praksa*, XXXVIII (3): 28-41.
19. Matijašević, Jelena. 2012. „The importance of preventive acting in the field of crime suppression with the reference to strategic acts of the Western Balkan countries". *The Review of International Affairs*, LXIII (1148), 52-70.
20. Матијевић, Миле, Шушљик, Недељко и Шарчевић, Зоран. 2020. *Увод у криминалистику*. Бања Лука: Универзитет ПИМ.
21. Матијевић, Миле и Марковић, Милош. 2013. *Криминалистика*. Нови Сад: Правни факултет за привреду и правосуђе.
22. Милошевић, Милан. 2007. „Актуелни проблеми сузбијања компјутерског криминала". *Наука, безбедност, полиција - Журнал за криминалистику и право*, XII (1): 57-74.
23. Николић-Ристановић, Весна и Констатиновић-Вилић, Слободанка. 2018. *Криминологија*. Београд: Прометеј.
24. Писарић, Милена. 2013. „Потребни нормативни одговор на проблеме откривања и доказивања дела високотехнолошког криминала". *Зборник радова Правног факултета*, XLVII (1): 291-307.
25. Радовић, Владета. 2008. „Медији и е-образовање". *Социјална мисао* XV (2): 129-145.
26. Станковић, Недељко. 2016. *Увод у криминалистику*. Брчко: Европски универзитет.
27. Суботин, Маја и Матијашевић-Обрадовић, Јелена. 2019. „Криминолошки и криминалистички аспект рачунарског криминалитета". У: *Право и дигиталне технологије*, ур. Марко Царић, 212-222. Нови Сад: Правни факултет за привреду и правосуђе.

METHODOLOGY OF DETECTION OF COMPUTER CRIME OFFENSES

Summary: Computer crime is characterized by an exceptional phenomenological diversity that complicates its unique and precise conceptual definition, and the permanent intensive development of computer technologies contributes to the constant expansion of its forms and poses increasing challenges to the authorities responsible for combating it. After a brief review of the concept and importance of criminology as a science, and criminological methodology as a branch of criminology, and the conceptual definition and basic characteristics of crime in general, and computer crime, the paper analyzes the most important aspects of crime detection methodology in this area. The conclusion is that the basic characteristics of computer crime, difficult detection, complicated proving and ineffective prevention certainly encourage potential perpetrators to make a decision on taking criminal acts in this area, which again indicates in which direction to move in order to eliminate difficulties in the methodology of detection and collection of evidence in criminal offenses of computer crime.

Key words: Computer Crime, Criminalistics, Criminalistic Methodology, Criminal Code, Criminal offenses

АЊА КОПРИВИЦА*
НАДА ЂУРИЧИЋ**
Правни факултет за привреду и правосуђе
Нови Сад

UDC: 316.624:343
Прегледни рад
Примљен: 30.08.2021
Одобрен: 02.11.2021
Страна: 65–75
DOI: 10.51738/Kpolisa2021.18.2p.1.05

НОРМАТИВНО РЕГУЛИСАЊЕ ПРОСТИТУЦИЈЕ У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ

Сажетак: Проституција као друштвени феномен присутна је вековима у разним формама и облицима испољавања, прилагођавајући се различитим друштвеним реакцијама које су покушале да је контролишу или искорене. Њена присутност постоји без обзира на друштвени слој, националност или територију, па самим тим, разни су облици контроле и режими које државе примењују како би овај облик понашања сузбиле или бар контролисале. Преовлађују схватања на којима се темељи прохибионистички режим проституције, да она представља један вид социјалне изопачености, неморалног, девијантног понашања из разлога што се сексуални живот двоје људи своди на робно-новчани однос.

Предмет овог рада јесте законско регулисање проституције у Републици Србији, као и анализа правних режима регулисања проституције у упоредном праву. У законодавству Републике Србије 2016. године, Закон о јавном реду и миру донео је новину када је у питању регулисање проституције, прописивањем новог облика радње извршења овог прекршаја, па се сада овим законом прописује и санкционисање лица која користе услуге проституције.

Кључне речи: проституција, прекршај, девијантно понашање, Закон о јавном реду и миру, Кривични законик

Увод

Проституција се дефинише као негативна социјална појава која обухвата понашања везана за стицање материјалне користи путем пружања сексуалних услуга. Према многим изворима појавила се још у старом веку, а кроз историју имала је различиту улогу у различитим друштвима и заједницама, од делатно-

* koprivicaanja@yahoo.com
** nadasdjuricic@gmail.com

сти која је била прихваћена као део религијских обреда, до забрањености и друштвене стигматизованости.

Проституција се огледа у пружању сексуалних услуга коју прати емотивна равнодушност, уз материјалну накнаду, најчешће новац. Дакле, битно обележје проституције је повезивање сексуалног односа и довођење у везу сексуалног односа са новцем, односно са другом накнадом или наградом, а уз присуство промискуитетности. Она подразумева давање свог тела другим лицима ради задовољења њихових сексуалних потреба у замену за новац и друге материјалне вредности, уз постојање емоционалне и сексуалне равнодушности. Проституцију је могуће класификовати на неколико основних појавних облика, с обзиром на пол особе која се проституише, проституција се може поделити на: женску и мушку проституцију, с обзиром на пол клијента проституција се може поделити на: хетеросексуалну и хомосексуалну проституцију, такође, на добровољну и присилну проституцију која може бити стална и привремена. Према степену организованости може се поделити на неорганизовану и организовану проституцију.

Организована проституција представља једну од криминалних делатности организованог криминала која доноси брзо увећање капитала, а иако се сматра да су економски разлози примарни за улазак лица у проституцију, истраживања показују да су проститутке ускраћене за највећи део зараде ове активности. Разлог за то јесте постојање одређене мреже лица која организују проституцију, појављују се макрои, који пружају физичку заштиту проституткама и помажу уколико буду изложене прогону власти, али који их контролишу и узимају највећи део новца од услуга које оне пружају. Из тог разлога сматра се да је танка линија између добровољне проституције и сексуалне експлоатације. Како је проституција једна од најозбиљнијих делатности организованог криминалитета, која доноси огроман профит криминалним организацијама, ова појава добија негативне размере и на глобалном нивоу. Проституција као облик девијантног понашања повезана је са другим социопатолашким појавама као што су алкохолизам, наркоманија и криминалитет, из чега се може закључити колико деструктивне последице она оставља на појединца. Те последице су најчешће здравствене, социјалне и економске природе.

Не постоји јединствен систем законског регулисања проституције на међународном нивоу, већ државе слободно одлучују о начину њеног регулисања. Поједина законодавства дозвољавају проституцију, али је правно регулишу, поједина санкционишу, тако да је и данас у многим државама присутна дилема да ли проституцију треба сузбити мерама друштвене репресије или је толерисати и правно регулисати. Основни режими регулисања проституције су прохибиционизам, реглементаризам, аболиционизам, а на основу аболиционизма препозаната је појава четвртог модела – неоаболиционизма. У законодавству Републике Србије она је прописана као прекршај против јавног реда и мира, где се кажњава како особа која пружа сексуалне услуге уз накнаду, тако и сам корисник услуга проституције. Из овога видимо да је наша држава окренута традиционалном, искључивом моделу сузбијања ове негативне друштвене појаве.

Појам проституције

Проституција се у свакодневном говору често назива „најстаријим занатом", а сам термин потиче од латинске речи „*prostituere*" што би у преводу значило јавно излагати. Постоје много дефиниција овог облика девијантног понашања за које се сматра да није у складу са друштвеним нормама и јавним моралом. Проституција се дефинише као сексуални однос који карактеришу плаћање, обично у новцу, промискуитет и емоционална равнодушност. Проституција је, пре свега, пружање сексуалних услуга другим особама које могу да буду различитог или истог пола (Шпадијер-Џинић 1988, 83). Конвенција Уједињених Нација којом се предвиђа елиминација свих облика сексуалне експлоатације, проституцију одређује као коришћење женског тела као робе која се продаје, мења (не искључиво за новац), а укључује повремену проституцију, уличну проституцију, проституцију санкционисану у друштвенокултурној пракси, порнографију, секс туризам и тржиште невестама преко поште (Бјелајац 2014, 122). Проституцијом се баве жене, али и мушкарци који за новчану или другу награду блудниче са унапред неодређеним кругом особа, Може бити хетеросексуална и хомосексуална (Модли, Корајлић 2002, 521). Сматра се да је најстарији облик женске хетеросексуалне проституције „храмска проституција" које је настала као део верских ритуала и обреда, што имплицира да је кроз стари и средњи век проституција била друштвено толерисана појава. Распадом робовласничког друштва и настанком феудализма и следећих класних формација она није нестала, већ се само моделирала у зависности од друштвених реакција на постојање проституције (Стевановић 2013, 126). У литератури се разликују историјски и савремени типови проституције. Под историјским типовима проституције подразумевају се религиозна, ритуална, компензациона, супституциона и професионална проституција, док се под савременим типовима проституције подразумевају агенцијска проституција, викенд проституција, хотелска проституција, девојка на позив, шоу грлс проституција и тзв. прикривена проституција. Поред тога, постоји подела на јавну и тајну проституцију, женску и мушку проституцију, професионалну и неорганизовану, уличну проституцију, проституцију средњег и проституцију високог ранга, итд (Марковић 2007, 198).

Према форми, проституција може да буде неорганизована, односно улична проституција која је економски најмање исплатива, али и организована у виду отварања јавних кућа и бордела. Сматра се да је неорганизована, односно улична проституција, на најнижем нивоу, а посматрано са економског аспекта она је најмање профитабилна. Организовање проституције представља једну од важних криминалних делатност организованог криминалитета, којом се остварују велики профити. Та делатност се по правилу врши у вези са кривичним делом трговине људима, али и са заснивањем ропског односа. За овакве криминалне активности организованог криминалитета карактеристично је да често имају наглашен интернационални карактер (Шкулић 2018, 311). Србија има дугу историју организоване проституције, а према подацима Минис-

тарства унутрашњих послова Кнежевине Србије из 1871. године, први бордел је отворен 1829. године, мада је ову појаву претежно пратила репресија или порицање њеног постојања (Стевановић 2011, 281). Проституција је уско повезана са криминалним активностима, а може да буде и узрок криминалног понашања, па тако долази до тога да се особе које се баве проституцијом често јављају као извршиоци кривичних дела али и као саучесници. Сматра се да су проститутке често подстрекачи и помагачи у вршењу криминалних делатности. Такође, проституција се јавља у бићу одређених кривичних дела као што су подвођење и омогућавање вршења полног односа, посредовање у вршењу проституције, али и трговина људима где је танка линија између добровољне проституције и сексуалне експлоатације жртава трговине људима.

Проституција се сматра неморалним начином стицања зараде као и симболом блуда. Најчешће се тумачи као негативна друштвена, социопатолошка појава, облик девијантног понашања, која кроз читаву историју па све до данас, није успела да се искорени.

Правни режими регулисања проституције

Значајни међународни документи Уједињених нација, Савета Европе и Европске уније садрже одредбе које се односе на проституцију. Један од најзначајнијих јесте Конвенција Савета Европе о борби против трговине људима, донета 2005. године у Варшави која у преамбули указује да сваки облик трговине људима представља кршење људских права, повреду достојанства и интегритета човека, а да највиши циљ држава потписница мора да буде поштовање права жртава, заштита жртава и сузбијање трговине људима. Поред ње значајне су Конвенција о заштити људских права и основних слобода, донета у Риму 4. новембра 1950. године, као и препоруке Комитета министара државама чланицама Савета Европе, међу којима је Препорука бр. Р (91) 11 о сексуалном искоришћавању, порнографији и проституцији и трговини децом и адолесцентима (Закон о потврђивању конвенције Савета Европе о борби против трговине људима 2009, чл. 2).

Проституција као девијантан облик понашања уско је повезана са другим облицима социопатолошког понашања, као што су криминалитет, наркоманија, алкохолизам, па државе данас покушавају кроз разне моделе да стану на пут овој појави која од првобитних заједница па до данас није искорењена. Непостојање јединственог става на међународном нивоу о моделу законског регулисања проституције допринело је да се начин законског регулисања проституције разликује у националним законодавствима различитих држава. У том смислу, издвојила су се три основна типа правног регулисања проституције, с тим да државе одабрани модел прилагођавају својим потребама (Пејовић 2016, 329). Прохибиционизам као модел регулисања проституције, шаље поруку друштву да држава сматра проституцију негативном и недопуштеном друштвеном појавом против које се бори санкционисањем, односно, инкриминисањем у виду прекршаја или кривичног дела. Присталице овог схватања

сматрају да је распрострањеност ове појаве допринела ширењу многих полних болести и да постоји потреба да се заустави ширење АИДС-а, хепатитиса и других болести. Такође, истичу да је потребно предузети репресивне мере против ове појаве, јер би се њеним дозвољавањем легализовало и занимање проститутке, које би тиме постало слободно и друштвено прихватљиво. Како је проституција штетна друштвена појава, имала би и штетне друштвене последице (Делибашић 2010, 10).

Међутим, и поред забране, проституција у државама које прихватају прохибиционистички модел постоји, а негативан однос према проституцији највише погађа жене које се баве проституцијом. С обзиром на то да подлежу законском санкционисању, друштво посматра жене које се баве проституцијом као делинквенткиње, док су оне истовремено изложене физичком и економском насиљу макроа, полиције и корисника сексуалних услуга. Прохибиционистички модел регулисања проституције има за циљ искорењивање проституције репресивним мерама, док занемарује узроке уласка жена у проституцију (Пејовић 2016, 330). Проституција је и даље присутна у земљама у којима постоји овај облик забране, а овом моделу се највише замера то што овај законски модел регулисања проституције има за циљ искорењавање проституције репресивним мерама, али занемарује узроке уласка жена у проституцију и не пружа женама могућност изласка из проституције кроз одговарајуће програме и мере. Република Србија спада у државе прохибиционистичког режима где је проституција прописана као прекршај против јавног реда и мира, а поред пружања услуга, уступања просторија ради проституције, кажњава се и корисник услуга проституције.

Реглементаризам као модел регулисања проституције, проституцију посматра као појаву која се може контролисати уз помоћ одређених правила. Неке од држава у којима је присутан реглементаризам су: Холандија, Немачка, Мађарска, Грчка. Овај правни режим регулисања проституције је законски регулисан на начин што је бављење проституцијом дозвољено и подразумева отварање јавних кућа. Позитивни аспекти овог система су да је проституција дозвољена али контролисана, а лицу које се бави проституцијом пружа се заштита према праву по основу рада, здравствена заштита која омогућава лекарске прегледе, а самим тим постоји шанса за смањивање ширења полних болести. Лице није маргинализовано као у претходном случају, а у могућности је да пријави државним органима насилне клијенте, из разлога што држава врши надзор над проституцијом. Насупрот наведеним предностима, жене у јавним кућама су најчешће економски експлоатисане од стране власника, немају могућност да врше селекцију клијената, а подвргавање лекарским прегледима односи се само на жене, док корисници сексуалних услуга немају исту обавезу (Кухајда 1972, 42).

Аболиционизам легализује проституцију, али забрањује и санкционише сводништво и врбовање (Француска). Они који сматрају да проституцију треба декриминализовати, истичу да проститутке, као слободне жене, имају право да одлуче да ли ће се бавити проституцијом или не, што може да се посматра као врста радног ангажовања лица која се баве проституцијом, а ограничавање

лица у овом избору пориче равноправност жена и статуса који жена има као људско биће (Бјелајац 2013, 208-209.) Иако је проституција дозвољена, санкционисано је подвођење и друге активности у вези са проституцијом, те се присталице овог приступа залажу за забрану искоришћавања проституције других (Ристивојевић 2015, 4). Према новијој класификацији, препознат је и четврти режим уз помоћ којег државе регулишу појаву проституције, односно неоаболиционизам, а према којем је само купац криминализован. Неоаболиционизам је присутан у Шведској, Норвешкој и Исланду (Jakobsson, Kotsadam 2010, 5).

Законско регулисање проституције у Републици Србији

Проституција је присутна како у свету тако и у Републици Србији која је присталица прохибионистичког режима и према проституцији се односи као према преступу, конкретно, у националном законодавству Републике Србије проституција је прописана као прекршај против јавног реда и мира.

Како Закон о јавном реду и миру дефинише, прекршаји против јавног реда и мира јесу противправна дела којима се на јавном месту угрожава или нарушава јавни ред и мир, ствара узнемирење или угрожава сигурност грађана, омета кретање грађана или остваривање њихових права и слобода, вређа морал, угрожава општа сигурност имовине, вређају или ометају службена лица или се на други начин нарушава јавни ред и мир. Под јавним местом подразумева простор доступан неодређеном броју лица чији идентитет није унапред одређен, под истим условима или без посебних услова, такође, сматраће се да је извршен прекршај или кривично дело на јавном месту чак и онда када се радња извршења не сматра јавним местом, али је то место доступно погледу или чујности са јавног места или је последица наступила на јавном месту (Закон о јавном реду и миру 2018, чл. 3).

Ранији Закон о јавном реду и мир санкционисао је само лице које се одаје проституцији и лице које уступа просторије ради проституције. Па је тако у члану 14. став 1. Закона о јавном реду било прописано да „свако лице које се одаје проституцији или уступа просторије ради проституције казниће се затвором у трајању од 30 дана“, док је у ставу 2. била предвиђена квалификаторни околност, тј. „лице које уступа просторије ради проституције малолетном лицу казниће се казном затвора до 60 дана“. Заштитни објект код ове врсте прекршаја је јавни морал и безбедност лица, а последица је у њиховом нарушавању (Васиљевић 1998, 125).

Нови Закон о јавном реду и миру који је ступио на снагу у марту 2016. године, где је проституција прописана у члану 16., унео је новине, на начин да се сада санкционише како лице које се одаје проституцији и оно које уступа просторије ради проституције, тако и лице које користи услуге проституције. За разлику од претходног Закона о јавном реду и миру, новим законом је предвиђена санкција за клијенте, односно за она лица која користе услуге проституције. Дакле, Закон прописује да је одавање проституцији, коришћење услуга

проституције или уступање просторија ради проституције прекршај, за који прописује новчану казну од 50.000 до 150.000 динара или казну затвора од 30 до 60 дана. Такође, закон прописује казну затвора у трајању од 30 до 60 дана за лице које уступа просторије малолетном лицу ради проституције.

У виду реформе Закона о јавном реду и миру Србија је постала „искључива“ земља што се тиче начина регулисања проституције, где се сада поред лица које пружа услуге, санкционише и лице које користи услуге проституције. Међутим, често се поставља питање да ли стварно држава може да контролише морал. Према Ристивојевићу, упитно је да ли морал и морална схватања треба да представљају заштитни објект у прекршајном и кривичном праву. Тај морални став је толико репресиван и до те мере оштро осуђује коришћење полног односа са проститутком да захтева прекршајно санкционисање клијента и поред чињенице да он не ремети јавни ред и мир (према Закону о јавном реду и миру) јер се такав полни чин обавља у тајности, нити задире у област туђе полне слободе јер је добровољан (Ристивојевић 2016, 510). Овакав законски модел регулисања проституције има за циљ искорењавање проституције репресивним мерама, али занемарује узроке уласка жена у проституцију и не пружа женама могућност изласка из проституције кроз одговарајуће програме и мере (Суботин 2018, 181). Како истраживања показују, када је реч о проституцији, кажњавање није довело до смањења ове појаве, јер је велики број повратника који се баве проституцијом. Имајући у виду висину запрећене казне, поставља се питање да ли ће моћи на овај начин да одврати лице од бављења проституцијом. Високе казне могле би управо да постигну супротан ефекат, јер да би извршило казну лице ће морати да надокнади претрпљен финансијски губитак и поново ће се бавити проституцијом (Пејовић 2016, 334). Кривична дела која су на одређени начин и у одређеној мери повезана са проституцијом су подвођење и омогућавање вршења полног односа, посредовање у вршењу проституције која спадају у Главу XVIII Кривичног законика, као и кривично дело трговина људима (Кривични законик 2019, чл. 388) које је прописано у Глави XXXIV Кривичног законика и спада у групу кривичних дела против човечности и других добара заштићених међународним правом. Кривично дело подвођења и омогућавања вршења полног односа састоји се у подвођењу малолетног лица ради вршења обљубе, са њом изједначеног чина или друге полне радње, где је прописана казна затвора од једне до осам година и новчана казна, односно у омогућавању вршења обљубе, са њом изједначеног чина или друге полне радње са малолетним лицем где је казна затвора од шест месеци до пет година и новчана казна (Кривични законик 2019, чл. 183). Кривично дело посредовање у вршењу проституције врши онај ко наводи или подстиче другог на проституцију или учествује у предаји неког лица другоме ради вршења проституције или ко путем средстава јавног информисања и других сличних средстава пропагира или рекламира проституцију – казниће се затвором од шест месеци до пет година и новчаном казном, а тежи облик овог дела постоји уколико је учињено према малолетном лицу, где је запрећена казна од једне до десет година и новчана казна (Кривични законик 2019, чл. 184). Кривично дело трговине људима дефинисано је на веома комплексан начин које

има један основни, пет тежих и три посебна облика. За постојање кривичног дела трговине људима потребно је и да радња извршења има функционални карактер, односно да се предузимањем одређене радње тежи постизању неког циља, који могу бити: експлоатација рада пасивног субјекта, принудни рад пасивног субјекта, вршење криминалне делатности од стране пасивног субјекта, проституција или друге врсте сексуалне експлоатације, просјачење, употреба у порнографске сврхе, успостављање ропског или њему сличног односа, одузимање органа или дела тела као и коришћење у оружаним сукобима (Шкулић 2019, 443). За основни облик овог кривичног дела запрећена је казна затвора од три до дванаест година, а пристанак лица на експлоатацију или на успостављање ропског или њему сличног односа не не утиче на постојање кривичног дела.

Трговина људима је организована криминална делатност у којој се људи третирају као роба, која се контролише и експлоатише (Бјелајац 2014, 24). Проституција и трговина људима су две појаве тесно повезане. Организације за трговину људима постоје широм света и присиљавају жене и децу на живот у сексуалном ропству.

Закључак

Проституција представља један од најстаријих облика друштвене патологије када људско тело постаје роба која се продаје. Ова појава која је присутна од давнина, опстала је упркос времену, и постала широко распрострањена у свим сферама људског живота без обзира на облике државног уређења и друштвеног система вредности. Став друштва према овој појави прешао пут од толеранције до санкционисања, а данас не постоји јединствен систем нити модел на основу кога се регулише проституције на међународном нивоу, већ државе независно одлучују о начину регулисања ове појаве, иако се може закључити да она одолева разним облицима контроле и санкционисања.

Поред тога што представља социјалнопатолошку појаву, сматра се и криминогеним фактором, па самим тим може да буде узрок криминалног понашања и повезана са криминалним деловањем, а истраживања показују да је присутнија у срединама где је криминално деловање развијено. С обзиром да проституција представља једну од најозбиљнијих делатности организованог криминалитета, која доноси огроман профит криминалним организацијама, ова појава добија негативне размере на глобалном нивоу, па свеукупно, поред тога што деградира и оставља негативне последице на појединца, утиче и на унутрашњу безбедност државе као и на безбедност међународне заједнице. Имајући у виду опасности које произилазе из организованог криминалитета по безбедност државе и друштва јасно је због чега је изузетно важно сузбијање проституције као појаве, а посебно као делатности организованог криминалитета.

У циљу заштите друштва од негативних последица криминалитета, тежи се супростављању оваквом понашању применом превентивних и репресивних

мера. Иако се репресивне мере на први поглед чине као најбоље решење за сузбијање криминалитета и сваког облика девијантног понашања, нису се показале као ефикасне у борби против проституције. Борба против било ког облика криминалитета превентивним мерама је дуга и тешка, али, дугорочно гледано, могла би да буде делотворнија и потпунија.

Проституција је опстала до данас, а из различитих начини њене контроле, који се крећу од легализације до забране, може се извести закључак да не постоји универзално решење како превентивно тако ни репресивно које је успело да јој стане на пут вековима уназад.

Република Србија се одлучила за репресивни модел сузбијања проституције, прописивајући прекршајну одговорност, међутим, иако наше законодавство предвиђа прекршајну одговорност и за коришћење услуга проституције, односно и за клијенте, приметно је да се више кажњавају особе које се одају проституцији него оне које користе услуге проституције. Иако се репресивне мере нису испоставиле као ефикасне, Република Србија се и даље држи традиционалног система прохибиционизма, санкционисањем и онога ко пружа и онога ко користи услуге проституције.

Докле год постоји тржиште за потражњом одређене робе, до тад ће постојати и роба, дакле, проституција не би могла да постоји без потражње за услугом. Значајно би било размотрити измену овог прекршаја тако да санкција буде предвиђена само за клијенте и лица која уступају просторије ради проституције. Укидање прекршајне одговорности за особе које се одају проституцији могло би допринети сузбијању проституције, а тада би се особе које се баве проституцијом лакше, слободније и чешће обраћале за здравствену, социјалну, психолошку помоћ, без страха од санкционисања и не би се кажњавала лица која се, по правилу, већ налазе у тешкој економској ситуацији и проблематичним животним околностима.

Литература

1. Бјелајац, Жељко. 2013. *Организовани криминалитет - Империја зла*. Нови Сад: Правни факултет за привреду и правосуђе у Новом Саду.
2. Бјелајац, Жељко. 2014. *Трговина људима – Злочин против човечности*. Нови Сад: Правни факултет за привреду и правосуђе.
3. Васиљевић, Драган. 1998. *Основи прекршајног права са заштитом јавног реда и мира*. Београд: Виша школа унутрашњих послова.
4. Делибашић, Вељко. 2010. *У канџама проституције, кривичноправни аспект проституције*. Београд: Чигоја штампа.
5. Закон о јавном реду и миру, „Службени гласник Републике Србије", бр. 6/2016 и 24/2018.
6. Закон о потврђивању конвенције Савета Европе о борби против трговине људима, „Службени гласник Републике Србије – Међународни уговори", бр. 19/2009

7. Jacobsson, Niklas. Kotsadam, Andreas. 2010. The Law and Economics of International Sex Slavery: Prostitution laws and trafficking for sexual exploitation, Gothenburg: University of Gothenburg, School of Business, Economics and Law.
8. Кривични законик, „Службени гласник Републике Србије" бр. 85/2005, 88/2005 - испр., 107/2005 - испр., 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014, 94/2016 и 35/2019.
9. Кухајда, Владимир. 1972. „Проституција у Војводини", Магистарски рад. Универзитет у Београду: Правни факултет у Београду.
10. Марковић, Иванка. 2007. *Основи криминологије*. Бања Лука: Правни факултет.
11. Модли, Душко. Корајлић, Нецад. 2002. *Криминалистички рјечник*. Тешањ: Центар за културу.
12. Пејовић, Драгана,. 2016. „Проституција у упоредном праву и праву Републике Србије." *Правни записи* 7 (2): 324-338.
13. Ристивојевић, Бранислав. 2015. „Утицај вредносних ставова о постојању слободе воље у проституцији на обликовање кривичноправне реакције на трговину људима." *Наука, безбедност, полиција* 20 (1): 1-15.
14. Ристивојевић, Бранислав. 2016. „Морални крсташки поход државе на спаваћу собу - прекршај проституције у новом ЗОЈРМ." *Зборник радова правног факултета у Новом Саду* 50 (2): 493-512.
15. Суботин, Маја. 2018. „Утицај социјалне патологије на безбедност државе и друштва са освртом на кривичноправну регулативу." Докторска дисертација. Универзитет Привредна академија у Новом Саду: Правни факултет за привреду и правосуђе у Новом Саду.
16. Стевановић, Зоран. 2011. „Проституција: изопаченост и/или бизнис." У *Криминал и државна реакција: феноменологија, могућности, перспективе*, ур. Лепосава Крон и Бранислав Кнежић, 279-288. Београд: Институт за криминолошка и социолошка истраживања.
17. Стевановић, Зоран. 2013. *Социјалне девијације и друштвена реакција*. Београд: Институт за криминолошка и социолошка истраживања.
18. Шкулић, Милан. 2018. *Организовани криминалитет*. Београд: ЈП „Службени гласник".
19. Шкулић, Милан. 2019. *Кривична дела против полне слободе*. Београд: ЈП „Службени гласник".
20. Шпадијер-Џинић, Јелена. 1988. *Социјална патологија*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

NORMATIVE REGULATION OF PROSTITUTION IN THE REPUBLIC OF SERBIA

Summary: Prostitution as a social phenomenon has been present in different forms and shapes of manifestation for centuries, adapting itself to various societal reactions that attempted to control it or eradicate it. Prostitution is present in the society regardless of a particular social class, nationality/ethnicity or territory, and

therefore, different states apply different measures and regimes to repress or control this type of conduct. The notions on which the prohibitionist regime of prostitution is based prevail among the scholars, regarding prostitution as a form of social anomaly and immoral, deviant behavior given that the sexual practices of two people come down to commodity-money relations.

The main subject of this paper is the legal regulation of prostitution in the Republic of Serbia, as well as the analysis of legal regimes that regulate prostitution in the comparative law. In 2016, in the legislation of the Republic of Serbia, the law on public order and peace brought a novelty when it comes to regulating prostitution by adding a new form of action of committing the violation. The law now also prescribes the sanctioning of persons who use this type of sexual services.

Key words: prostitution, violation, deviant conduct, Law on public order and peace, Criminal law

ЖЕЉКО НИНЧИЋ*
Министарство унутрашњих послова
Београд

UDC: 343.98
Прегледни рад
Примљен: 07.10.2021
Одобрен: 23.11.2021
Страна: 77–89
DOI: 10.51738/Kpolisa2021.18.2p.1.06

КРИМИНАЛИСТИЧКО – ФОРЕНЗИЧКА ОБРАДА МЕСТА КРИВИЧНОГ ДОГАЂАЈА

Сажетак: Свако лице које врши кривично дело настоји, како да прикрије своју криминалну активност тако и да на месту извршења уклони трагове који би били инкриминишући за њега и могли га довести у везу са кривичним делом. Ипак, поред таквих настојања место на коме се догодио одређени криминални догађај, у већини случајева, представља место на коме је могуће пронаћи различите врсте трагова и предмета кривичног дела. Већина тих трагова и предмета, најчешће, воде порекло и у вези су са конкретним кривичним делом. Међутим, ту се могу пронаћи трагови и предмети који нису у вези са конкретним кривичним делом и учиниоцем, или представљају неку даљу везу али нису од пресудног значаја за његово расветљавање. Решавање такве дилеме, подразумева утврђивање релевантног односа између трагова и предмета пронађених на месту кривичног догађаја и кривичног дела, односно његовог учиниоца. У том случају, криминалистичка (форензичка) обрада места кривичног догађаја представља активност која је од пресудног значаја за утврђивање правно релевантних чињеница и успех кривичног поступка.

У раду се разматрају специфичности криминалистичко – форензичке обраде места кривичног догађаја. Указује се на постојање различитих врста трагова на месту кривичног догађаја и истиче значај њиховог проналаска, фиксирања, тумачења и паковања. Посебно се наглашава неопходност утврђивања узрочно последичних веза пронађених трагова и предмета са конкретним кривичним делом и учиниоцем, односно њихов доказни кредибилитет у контексту исхода кривичног поступка.

Кључне речи: место кривичног догађаја, трагови, обрада места кривичног догађаја.

* zeljko.nincic@gmail.com

Увод

Савремени услови развоја криминалитета, нажалост, условљавају свакодневно вршење одређених криминалних радњи. Њихово решавање, у смислу утврђивања чињеница и разјашњења свих околности које су довеле до криминалног догађаја почиње али и зависи, у великој мери, од самог почетног ангажовања органа за заштиту закона (полиције и тужилаштва, пре свега) на обради самог места кривичног догађаја. Обрада места кривичног догађаја („обрада лица места"), подразумева предузимање различитих криминалистико – оперативних мера и радњи, односно форензичких метода и средстава којима се прикупљеним информацијама и подацима, траговима и предметима пронађеним на месту и у вези кривичног догађаја, даје доказни кредибилитет. Због тога, ова активност представља есенцијални корак од кога зависи ефикасност расветљавања и доказивања кривичног дела, односно успех самог кривичног поступка.

По својој суштини, криминалистичко – форензичка обрада места кривичног догађаја представља начин да се, применом различитих метода и мерљивих параметара, идентификују одређене везе појединца или групе лица са местом кривичног догађаја, пронађу предмети и трагови кривичног дела, утврде њихове узрочно – последичне везе и доведу у одређену мисаону кохерентност, односно документују чињенице које су од пресудног значаја за кривични поступак.

Због тога, обрада места кривичног догађаја је активност индицијалног карактера, пошто идентификација трагова и предмета кривичног дела на месту кривичног догађаја, њихово повезивање са другим чињеницама у једну, јединствену целину, представљају и „смернице" за предузимање других криминалистичко – оперативних мера и радњи, које заједно треба да резултирају правно релевантним чињеницама, односно доказима значајним за кривични поступак.

Место кривичног догађаја и његове специфичности

Под местом догађаја, подразумева се место где је извршилац кривичног дела, прекршаја или другог догађаја предузео радњу или је био дужан да је предузме, место где је наступила последица, као и свако друго место где се могу пронаћи трагови и предмети (Правилник о полицијским овлашћењима 2019, чл. 58.). То је место извршења радње и место наступања последице догађаја, који је основ за сумњу о кривичном делу и свако друго место на коме се налазе предмети и трагови подобни за доказивање кривичноправно релевантних чињеница, у вези са њим. Међу криминалистима, са истим значењем, употребљава се појам *лице места* (Жарковић, Лајић и Ивановић 2010, 73).

Место кривичног догађаја, представља полазну тачку за истражне органе у процесу утврђивања идентитета учуниоца и повезивања свих околности које су повезане са кривичним догађајем у стварању коначне „слике" онога што се

догодило на њему. По логици ствари, то би требало да буде место које ће нам дати највише информација, односно података о самом кривичном догађају. Међутим, треба имати у виду да прикупљање података није само прост збир одређених чињеница, већ прикупљање података мора представљати сазнајни процес, логичко повезивање чињеница које ће, након аналитичке обраде, резултирати исправним закључивањем (Nincic 2018, 198).

Место кривичног догађаја има одређене специфичности које, сасвим сигурно, одређују и редослед и начин предузимања мера и радњи органа који врше његову обраду, односно истрагу самог кривичног догађаја. *Прво*, свако место кривичног догађаја има своје уже и шире границе, које се одређују у зависности од самог кривичног догађаја. *Друго*, упоредо са одређивањем граница места кривичног догађаја, мора се вршити његово обезбеђење. Обезбеђење захтева ангажовање одређених ресурса, чији број зависи од величине зоне места кривичног догађаја и расположивих ресурса. *Треће*, на месту кривичног догађаја, могу се налазити лица којима је потребно указивање медицинске помоћи на лицу места или њихов транспорт у медицинску установу. *Четврто*, на месту кривичног догађаја могу се налазити оштећени (жртве) кривичног дела, потенцијални учиниоци, сведоци или друга лица која су се на месту кривичног догађаја затекли у различитом својству. *Пето*, место кривичног догађаја је прекривено различитим видљивим или голим оком невидљивим (микро) траговима и предметима кривичног дела, које је неопходно сачувати од оштећења и уништења. *Шесто*, место кривичног догађаја мора имати одређену „стазу кретања", као део места кривичног догађаја за који се претпоставља да нема или има најмање материјалних трагова, која ће се користити за пролаз лица која, у одређеном моменту, морају бити у ограниченој зони места кривичног догађаја (хитна помоћ, ватрогасне и друге специјалне службе, лица која врше криминалистичко – форензичку обраду места кривичног догађаја...). *Седмо*, место кривичног догађаја мора имати одређено место за информисање (ван обележене зоне, али уз место кривичног догађаја) које служи за окупљање и договор лица која су ангажована на обради места кривичног догађаја. *Осмо*, место кривичног догађаја мора имати и посебно одређен простор – место привременог ограничења слободе кретања, такође ван обележене зоне али уз место кривичног догађаја, које се одређује за потребе проналажења и хватања учинилаца или проналажења трагова и предмета који могу бити употребљени као доказ. *Девето*, у зони око места кривичног догађаја, могу бити затечени или се касније окупити представници медија, родбина и пријатељи оштећених, знатижељни грађани и друга лица, која својим активностима могу ометати, спречавати или онемогућити правовремено предузимање свих неопходних мера и радњи на криминалистичко – форензичкој обради места кривичног догађаја, пре свега проналажење, фиксирање и паковање трагова и предмета. *Десето*, место кривичног догађаја може бити „оптерећено" лоше успостављеним ланцем руковођења (командовања), што се може одразити на предузимање мера и радњи на њему и у вези њега, односно на крајњи исход његове обраде.

Основне активности на месту кривичног догађаја

Приликом доказивања већине кривичних дела, криминалистичко – форензичкој обради места кривичног догађаја се придаје изузетан значај. Међутим, у којој мери ће она допринети коначном разјашњењу кривичног дела и откривању учинилаца, у великој мери зависи од понашања приликом доласка на место кривичног догађаја, односно од његовог благовременог и правилног обезбеђења.

Нажалост, још увек се догађа да се место кривичног догађаја не обезбеђује ни довољно ефикасно, ни довољно стручно и савесно, што отежава успешну криминалистичко – форензичку обраду места кривичног догађаја, али и целокупан рад на разјашњењу кривичног дела и откривању учиниоца. Ово, посебно, може представљати проблем уколико се на месту кривичног догађаја први нађу млађи униформисани полицајци који, углавном, још увек добро не разумеју природу, доступност или потенцијал физичких доказа на месту злочина (Adderley, Bondt and Townsley 2007, 313). Значај активности је утолико већи, јер се одмах по доласку и упоредо са његовим обезбеђењем, на месту кривичног догађаја врши и прикупљање обавештења о кривичном догађају, управо од овлашћеног службеног лица који први стигне на место кривичног догађаја.

Обезбеђење места кривичног догађаја, подразумева предузимање одређених мера и радњи како би се место кривичног догађаја и трагови на њему очували што је могуће више неизмењени од тренутка извршења кривичног дела, односно доласка првих овлашћених службених лица, па све док се на месту кривичног догађаја не појави екипа која ће вршити криминалистичко – форензичку обраду. У оба случаја, до доласка наведених лица, трагови су препуштени утицају спољних фактора (киша, снег, ветар, непозвана лица...) што, као последицу, може имати делимично или потпуно уништење трагова.

Одмах по доласку на место кривичног догађаја, врши се визуелни преглед места кривичног догађаја и утврђује да ли постоји непосредна опасност по личну безбедност и безбедност присутних лица. Уколико на месту кривичног догађаја има повређених лица, овлашћено службено лице позива хитну помоћ, указује прву помоћ у случају животне угрожености лица (чак и у случају ако тиме уништава материјалне трагове), претходно одређеном стазом кретања (да не би дошло до уништења или контаминације трагова) спроводи екипу хитне помоћи до повређених лица, указујући им на материјалне трагове на које могу наићи (код повређеног, на стази кретања...).

Даље, врши се одређивање граница места кривичног догађаја, односно простора на коме постоје потенцијални трагови који су у вези са кривичним догађајем и обележавање зоне постављањем или коришћењем већ постојећих физичких баријера. Уколико постоји дилема око величине те границе (зоне), потребно је одредити ширу. Месту кривичног догађаја, до доласка екипе која врши криминалистичко – форензичку обраду места кривичног догађаја, могу приступити само овлашћена службена лица која врше његово обезбеђење и

неопходне стручне службе (хитна помоћ, спасилачке екипе...). Њихово присуство и рад на месту кривичног догађаја, ипак, ремети изглед самог места мењајући његово првобитно затечено стање. При томе се деформишу и уништавају бројни трагови али и стварају нови, који немају везе са оним што се догодило на месту кривичног догађаја. Тиме место добија нови, измењени, изглед успостављајући другачији (нови) однос између трагова што може отежати касније разјашњење онога што се стварно догодило. Да би се структура места кривичног догађаја што мање изменила, све промене које се дешавају на њему је потребно забележити.

На месту кривичног догађаја, потребно је приступити прикупљању података у вези са догађајем. Процес прикупљања, подразумава коришћење различитих техника прикупљања у зависности од потребе и „статуса" извора из којих се подаци прикупљају, односно да ли су подаци јавно доступни или се ради о подацима који су њиховом „власнику" толико значајни па настоји да их учини тајним, недостуним ширем кругу корисника (Нинчић 2019, 83). Потребно је, уколико је могуће, утврдити ко су учесници а ко очевици кривичног догађаја, како би се предузеле мере да се ова лице не удаље. У супротном, нека од њих не би било могуће (или би било отежано) пронаћи, док би друга лица (сведоци), највероватније, избегла непријатности сведочења у кривичном поступку, или би спречавала разјашњење сопствене улоге у кривичном догађају. Због прикупљања ових података, неопходно је одредити зону привременог ограничавања слободе кретања тих лица. Прикупљањем ових података, потребно је сазнати да ли су на месту кривичног догађаја наступиле неке измене од настанка самог догађаја до доласка екипе која врши његово обезбеђење. Уколико је до таквих промена дошло, треба одмах посебно обележити оне трагове који су касније настали а који очигледно немају никакве везе са криминалним догађајем, као и све друге промене које су настале накнадно.

Такође, неопходно је предузимање мера за очување осетљивих материјалних трагова, односно заштите трагова од елементарних непогода и других утицаја (киша, снег, ветар, непозвана лица...) коришћењем одређених средстава (платно, картон, пластика и друга приручна средства), водећи рачуна да се трагови тиме не оштете или не униште. Потребно је имати на уму да, на месту кривичног догађаја, постоје и различити трагови који се тешко или никако не могу уочити голим оком (микротрагови), али се непажљивим кретањем у обележеној зони, лако могу уништити. Такође, неопходно је обезбедити да на месту кривичног догађаја не дође до померања и одношења предмета. Уколико дође до контакта са предметом, потребно је о томе обавестити екипу која врши криминалистичко – форензичку обраду. У том смислу, потребно је и тачно утврдити ко је све био на месту кривичног догађаја пре доласка овлашћених службених лица и утврђивања (обележавања) његових граница, како би се извршило уочавање и обележавање евентуалних трагова, које су та лица оставила.

О свим предузетим мерама и радњама на месту кривичног догађаја, овлашћено службено лице које је прво предузимало радње, обавештава руководиоца екипе за обраду места кривичног догађаја. Од предузетих почетних ра-

дњи и прикупљених обавештења, у великој мери зависе даље активности на обради места кривичног догађаја.

Криминалистичко – форензичка обрада места кривичног догађаја

Постоје три специфична, критична, питања која се јављају приликом одређеног кривичног догађаја. То су: препознавање места злочина и улоге лица која прва реагују; идентификација одређене стручности и проблем „проширене" експертизе; ефективна контрола сложених места злочина. Ова питања су аспекти управљања местом злочина који могу, директно, утицати на ефикасно процесуирање лица места, посебно у случајевима тешких кривичних дела. Због тога је обрада места кривичног догађаја, препозната као критична фаза форензичког процеса. Кључно је одржавање интегритета места кривичног догађаја, кроз управљање ангажованим особљем (Julian, Sally and James 2012, 26-27).

За већину места кривичног догађаја, може се рећи да „говоре и причају". Као и свака прича, ова места имају ликове, заплете, почетак, средину и закључак. Међутим, за разлику од аутора који своје читаоце наводи на унапред одређени крај, у овом случају, од способности истражитеља да анализирају место кривичног догађаја зависи да ли ће се утврдити ко, шта, како и зашто управља „причом" са места кривичног догађаја. Да би се обезбедио одговарајући завршетак, односно хапшење и кривично гоњење учиниоца кривичног дела, истражитељи морају да схвате да исход зависи од исправности њиховог „увида" у динамику и начин понашања човека, учиниоца кривичног дела (Douglas, Corinne 1992,1).

Обрада места кривичног догађаја, јесте радња доказивања која се састоји од непосредног опажања промена на лицу места кривичног догађаја које предузима овлашћени орган, односно то је систем интелектуалних, реалних и инструменталних делатности које се примењују на основу одредби Законика о кривичном поступку, уз примену криминалистичко – техничких и тактичких метода и средстава који су усмерени на проналажење, обезбеђивање од уништења и фиксирање криминалистичких и правно релевантних материјалних информација (предмета, трагова кривичног дела, ситуације настале кривичним догађајем) за потребе евентуалног кривичног поступка (Симоновић 2004, 287). То је систем разноврсних криминалистичких радњи којима се на месту догађаја, непосредно или посредно, уз учешће стручних лица или употребом специјалних инструмената криминалистичке технике, опажају све битне околности наступелих догађаја, проналазе и у складу са криминалистичко – техничким правилима стручно обрађују трагови и предмети уз мисаону реконструкцију кривичног догађаја, а у циљу прикупљања и регистровања (кроз записник и његове криминалистичке прилоге – скице, фотографије, видео снимке и слично), свих криминалистички релевантних информација, ради разјашњења кривичног догађаја и прикупљања доказа (Алексић, Шкулић 2002, 63), доказа као чињеница на основу којих се од за то надлежног органа, утврђује постојање или непостојање чињеница чије је утврђивање у кривичном поступку неопходно (Бејатовић 2008, 274).

Обрада места кривичног догађаја, предузима се увек када се претпоставља да ће се непосредним опажањем и другим радњама открити и криминалистички расветлити чињенице и околности важне за кривични поступак. Обрада места кривичног догађаја и откривање трагова, физички докази, чињенице у вези са кривичним делом и друге појаве које указују на околности кривичног дела, су од одлучујућег значаја. „Снимање" стања на месту кривичног догађаја може пружити истражитељима податке, референтне тачке и доказе. Коришћење података који потичу са места кривичног догађаја, може бити веома распростањено током истраге. Због тога је потребно тражити и прикупити све материјалне доказе и побринути се да они буду адекватно чувани. Успех обраде места кривичног догађаја, не зависи само од неопходног професионализма лица која учествују у обради, већ и од делотворности алата и метода које се користе (Erzsebet 2020, 29).

Чињенице које би требало установити на месту кривичног догађаја су разноврсне и зависе од конкретног случаја. Основна сврха обраде места кривичног догађаја јесте: да се утврди да ли конкретан случај представља кривично дело за које се гони по службеној дужности или не; да се утврде битни елементи кривичног дела, место, време, начин, средства извршења, мотив и слично; да се утврде индиције на основу којих ће се идентификовати и пронаћи извршилац (уколико је непознат) и евентуални саучесници; да се открију, обезбеде, фиксирају и протумаче сви трагови који се нађу на лицу места, као и предмети с циљем прикупљања материјалних доказа за успешно вођење кривичног поступка или посредно личних доказа; да се утврди идентитет жртве, висина и значај последице по оштећеног, евентуални допринос жртве кривичном делу (виктимолошки фактор), да ли је у питању фингирање кривичног дела; да се провере већ прикупљени докази у кривичном поступку, уколико обрада има значај реконструкције (Кривокапић 2005, 473).

Из наведеног се, у ствари, виде два аспекта обраде места кривичног догађаја. *Први*, кривичнопроцесни, који се огледа у томе да се предузимањем одређених радњи приликом обраде места кривичног догађаја, настоје утврдити или разјаснити одређене, важне, чињенице у кривичном поступку. *Други*, криминалистички, који се огледа у настојању да у склопу разматрања једне просторно – временске дистанце одређеног кривичног догађаја, прикупе све релевантне информације које ће омогућити откривање и доказивање кривичног дела и хватање учиниоца. У том смислу, обавештења о кривичном делу и учиниоцу, подразумавају и сва она сазнања о чињеницама која могу бити од значаја за успешно вођење кривичног поступка а до којих смо дошли ванпроцесним начином прикупљања (Nincic 2019, 168).

Оно што је, у овом случају битно, јесте да је пре доласка екипе која ће вршити обраду места кривичног догађаја, униформисани полицајац, односно овлашћено лице које је прво дошло на место, већ „ставио" под контролу ситуацију и накнадно обавештава екипу шта је пронашао, о којој врсти жртве је реч и које су радње већ предузете на месту кривичног догађаја. Ове информације, екипи која врши обраду места кривичног догађаја, омогућавају да се, у извесној мери, припреми за оно што ће затећи по свом доласку. На овај начин ће

они, мање више, већ знати шта ће затећи на месту кривичног догађаја и моћи мирно да процене колики их посао чека (Sollie, Kop and Euwema 2017, 1593).

Након доласка екипе за криминалистичко – форензичку обраду места кривичног догађаја, приступа се самој обради места, која се мора обављати на високом професионалном нивоу. Зависно од врсте и тежине кривичног дела екипа коју, најчешће, чине јавни тужилац, криминалистичко – оперативни радник и радник криминалистичке технике (криминалистички техничар), се може проширити и стручњацима других профила, као што су лекар – специјалиста судске медицине или вештаци различитих профила.

У основи, криминалистичко – форензичка обрада места кривичног догађаја, обухвата: израду цртежа, односно скице места кривичног догађаја; израду фотодокументације места кривичног догађаја; проналазак и фиксирање, односно паковање различитих трагова, микротрагова и предмета кривичног дела, битних за разјашњење свих околности које су довеле до кривичног дела и откривање учинилаца; сачињавање записника, извештаја и службених белешки о пронађеним траговима, микротраговима и предметима кривичног дела, односно о свим активностима које су предузете на месту кривичног догађаја.

Криминалистичко – форензичка обрада места кривичног догађаја, може се посматрати кроз неколико фаза. Прва јесте информативна (вербална), кроз коју се прикупљају бројне криминалистички релевантне информације о кривичном догађају, углавном кроз комуникацију са овлашћеним службеним лицима која су прва била на месту кривичног догађаја и вођењем информативних разговора. Тиме се долази до основних информацијама о кривичном догађају на основу којих се, даље, усмерава обрада.

Статичка фаза криминалистичко – форензичке обраде места кривичног догађаја, представља део обраде у коме се врши тзв. оријентисање на месту кривичног догађаја, преглед места кривичног догађаја, проналажење, означавање, бележење, описивање трагова и предмета кривичног дела, као и фотографисање места кривичног догађаја и појединих детаља. Ту се описује изглед места догађаја, пронађени предмети и видљиви трагови, а потом се врши скицирање и фотографисање. Рад у овој фази се своди на преглед места кривичног догађаја и запажање општих услова у којима се одиграо кривични догађај. Ово је фаза у којој екипа врши обраду без додиривања и померања предмета и мењања стања на месту кривичног догађаја. Фаза се, популарно, назива фаза „са рукама у џеповима".

Динамичка фаза представља активности којима је циљ фиксирање, осигурање и безбедно паковање трагова и предмета. Ово је фаза у којој екипа која врши обраду активно делује на месту кривичног догађаја, проузрокујући бројне промене кроз померање предмета са места и из положаја у којем су затечени, примењују се различити поступци проналаска и фиксирања, делује се на слабо видљие трагове ради фиксирања, трагови се изузимају и пакују, по потреби се обављају различита ситуациона вештачења (на месту кривичног догађаја) и слично. Динамичка фаза заузима централно место у истрази кривичног дела јер од њених резултата зависи утврђивање правно релевантних чињеница, односно кредибилитет доказа и успех кривичног поступка.

Трагови на месту кривичног догађаја и њихов значај

На месту кривичног догађаја, у различитим облицима, појављују се разноврсни трагови и предмети као резултат извршеног кривичних дела. Од његове природе, начина, места и средства извршења, као и понашања и обазривости учиниоца приликом извршења кривичног дела, углавном и зависи који се трагови и предмети могу наћи на месту криминалног догађаја. Они су подложни променама, нестајању и уништењу. Суштински, реч је о материјалним променама узрокованим, наступелим кривичним догађајем, при чему избор метода њиховог откривања, установљења и обраде, мора бити примерен не само природи насталих промена, већ и њиховом значају, то јест, претпостављеној, препозатој или установљеној вези конкретног предмета, односно трага, са догађајем, као и начину и поступку доказивања те везе (Жарковић, Бјеловук и Кесић 2012, 158).

Због тога, место кривичног догађаја захтева да истражитељи буду „дијагностичари". Они морају бити у стању да анализирају „поруке" које шаље место кривичног догађаја, да разумеју динамику људског понашања „приказаног" на месту кривичног догађаја. Такође, морају бити способни и да препознају различите манифестације понашања, тако да могу поставити права питања, да би се добили валидни одговори. У суштини, места кривичног догађаја, откривају личне карактеристике или необичне облике понашања преступника, које се јављају док се врши злочин (Douglas, Corinne 1992, 10). Управо, функционална страна кривичног дела или механизам његовог извршења представља систем интеракције лица, материјалних објеката и процеса. У механизму извршења кривичног дела потребно је идентификовати елементе, чије познавање као и познавање регуларних веза између њих, дају информациону основу за активности истражитеља и суд. Ово је емпиријски ниво перцепције догађаја, појаве и процеса објективне стварности у вези са механизмом извршења кривичног дела (Smakhtin, Sharapov 2018, 162).

Значај трагова јесте у њиховом доприносу у утврђивању објективне истине. Међутим, нужно је утврдити постојање односа између пронађеног трага и кривичног дела и учиниоца. Једино такав траг, може послужити као основ даљем оперативном раду на расветљавању кривичног дела и као доказ у кривичном поступку. У фази криминалистичко – форензичке обраде места кривичног догађаја, потребно је утврдити узрочну везу између пронађених трагова и кривичног дела, односно учиниоца. На тај начин је потребно оценити подобност ових трагова као доказа. Полазећи од природе доказа, односно врсте доказних средстава, докази могу бити лични и материјални (стварни). Притом, материјални (стварни) докази су такви докази код којих се извор информација битних за решавање кривичне ствари налази у самим исправама, односно у писаним документима, предметима и стварима које су у одређеној вези са кривичним делом (Бејатовић 2008, 281). Због тога, утврђене односе између трагова, кривичног дела и учиниоца, треба обавезно и „фиксирати" у виду записника, видео и фото документације и слично, како би остала објективност прикупљених трагова.

Трагови, поред указивања на постојање кривичног дела и средстава извршења, указују и на начин извршења (разваљена врата, отров у телу жртве ...). Такође, пронађени трагови на месту кривичног догађаја, могу указати на мотив извршења кривичног дела (претеће писмо, рецимо), што је од великог оперативног значаја, јер усмеравају оперативни рад у правцу откривања учиниоца конкретног кривичног дела. Поред тога, у многим случајевима, трагови могу да помогну и у утврђивању места и времена извршења кривичног дела, као и да укажу да ли је једно или више лица учетвовало у извршењу. Трагови могу да послуже и за утврђивање идентитета лица која су била присутна на том месту, а самим тим и да укажу на шири круг лица као могућих учинилаца. Ту се пре свега истичу трагови папиларних линија, прстију, дланова, зуба...

Међутим, на месту кривичног догађаја (као и на другим местима), могу се пронаћи и трагови који нису у вези са кривичним делом и учиниоцем или су у некој посредној вези али нису од утицаја за расветљавање конкретног кривичног дела. Код таквих трагова мора се, прво, са сигурношћу утврдити постојање везе са кривичним догађајем, односно да ли су релевантни у односу на кривично дели и учиниоца. Ни један траг се не сме одбацити без обзира што, на први поглед, немају никакве везе са кривичним делом. Тек применом одређених метода, криминалистичким вештачењем, провером, односно на основу добијених резултата, заједно са осталим доказима и чињеницама, могуће је донети правилан закључак. У сваком случају, морају се утврдити и узроци постојања таквог трага на месту кривичног догађаја, како би се објаснило његово постојање. У оваквим случајевима, одређена криминалистичка вештачења имају изузетан значај за утврђивање релевантности пронађеног трага или предмета.

У већини случајева, трагови у стању у којем су пронађени, не могу послужити дао доказ. Нужно је њихово испитивање и тумачење, односно потребно је извршити одређена кримминалистичка вештачења. Поступком вештачења, потребно је извршити упоређивање пронађених трагова са узетим узорцима истих трагова од осумњиченог лица и констатовати подударност или разлике. Трагове можемо вештачити и давати им доказну снагу само ако их пронађемо у довољној количини, односно величини. Ту се ништа не може додавати, мада је количина и величина трага у мери у којој је оставио учинилац, често недовољна да би послужила као доказ. Уколико очекујемо да неки траг послужи као доказ, неопходно је онемогућити његову замену или накнадну промену, чиме се искључује могућност различитих злоупотреба.

Такође, трагови не пружају информацију о целом кривичном догађају нити су целовити у односу на учиниоца. Зато је неопходно да се провером и међусобном допуном дође до потврде њихове вредности и отклоне све супротности пре него што постану саставни делови укупних доказа. Због тога се траг не сме посматрати сам за себе и на основу тога искључиво доносити закључак. Поједини траг може пружити информацију о једном делу догађаја или усмери даљу оперативну делатност, па га увек треба посматрати заједно са свим осталим доказима и чињеницама, и у склопу целокупног кривичног догађаја.

Закључак

Криминалистичко – форензичка обрада места кривичног догађаја је веома разноврсна и комплексна активност, која подразумева ангажовање више различитих субјеката. Заснива се, претежно, на мерама и радњама практичног карактера које су усмерене на тумачење материјалних трагова пронађених на месту кривичног догађаја, њихово испитивање и спровођење различитих врста лабораторијских и других анализа и експерименталних провера, чиме се омогућава добијање материјалних доказа неопходних за кривични поступак, односно расветљавање и доказивање кривичних дела.

Криминалистичко – форензичка обрада, условљена специфичностима сваког појединачног места кривичног догађаја, захтева професионалан, стручан и систематичан начин спровођења, имајући у виду одређене „осетљиве" тачке у самом процесу обраде, које могу пресудно утицати на крајњи резултат, односно разјашњење кривичног дела и хватање учиниоца.

Одређивање границе места кривичног догађаја, од стране овлашћеног службеног лица који се упућује први, мора бити резултат добре процене. У супротном, неки материјални трагови могу бити „невидљиви", јер остају ван границе места кривичног догађаја, чиме се директно утиче на резултат обраде, односно доказивање кривичног дела. Поред тога, прикупљање најважнијих података од стране овлашћеног службеног лица (по његовом доласку) значајно је у смислу каснијег обједињавања материјалних трагова са места кривичног догађаја и исказа тих лица од којих прикупља податке, нарочито у случајевима када материјални докази сами нису довољни да расветле кривични догађај. Такође, омогућавање непотребном особљу улазак на место кривичног догађаја, повећава ризик од уништења или оштећења трагова. Промене на траговима или њихова контаминација, уклањање предмета, односно њихово паковање, уколико није праћено одговарајућом документацијом има директан утицај на резултат обраде.

Поред тога, криминалистичко – форензичка обрада носи ризик и када су у питању сама лица, односно субјекти који учествују у њеном спровођењу што, нажалост, потврђује професионална пракса. Постављање доказа на место кривичног догађаја који указују на одређеног учиниоца, прикупљање одређених доказа без одговарајућег налога, фалсификовање лабораторијских анализа (ради скретања истраге са одређеног осумњиченог или да би се ојачала теза тужилаштва), испитивање материјалних доказа од стране лица без потребних квалификација, игнорисање одређених материјалних трагова на месту кривичног догађаја, коришћење непроверених метода рада и истраживања, кршење одговарајућих протокола у раду или у прикупљању трагова и предмета, представљају активности које директно утичу на прикупљене доказе и њихов кредибилитет. Без обзира да ли се ради о кривичним делима са умишљајем или су активности резултат несавесног односа, њихов утицај може бити пресудан.

Такође, у одређеним случајевима лица која врше обраду места кривичног догађаја, могу бити у одређеној моралној дилеми. Када је, на пример, учинилац кривичног дела лице које је то урадило из самоодбране, односно крајње нужде где је јасно видљиво да је лице било принуђено да се брани, с једне стране, професионализам налаже прикупљање доказа о кривици тог лица док, с друге стране, људско саосећање иде у прилог одбране тезе да лице није криво јер је морало тако да поступи. Слично је и у случају када се, рецимо, ради о жртви породичног насиља која је задобила тешке телесне повреде од стране насилника, а у њеном џепу се пронађе мања количина дроге за личну употребу. Пронађена дрога нема никакве везе са кривичним делом које је учињено према жртви. С друге стране, жртва је претрпела тешке последице, па се може јавити дилема да ли некога ко је довољно „кажњен" тиме што је уживалац наркотика додатно казнити у посебном поступку, или учинити да доказ „нестане".

Због свега наведеног, неопходно је да у екипи која врши криминалистичко – форензичку обраду места кривичног догађаја буду особе које имају стручни, морални и професионални кредибилитет, који ће у свом раду поштовати прописане процедуре и својим залагањем допринети да обрада обезбеди такве материјалне доказе, чији ће кредибилитет бити потврђен у самом кривичном поступку.

Литература

1. Adderley, Richard, John W. Bondt and Michael Townsley. 2007. "Predicting Crime Scene Attendance", *International Journal of Police Science & Management*, 9(4):312-323.
2. Алексић, Живојин и Милан Шкулић. 2002. *Криминалистика*. Београд: Досије.
3. Бејатовић, Станко. 2008. *Кривично процесно право*. Београд: Службени гласник.
4. Douglas, E. John and Corinne Munn. 1992. "Violent Crime Scene Analysis: Modus Operandi, Signature, and Staging", *FBI Law Enforcement Bulletin*, 61(2):1-11.
5. Erzsebet, Fuszter. 2020. „New Technical Devices and Methods in Crime Scene Investigation", *Journal of Eastern-European Criminal Law*, 2020(1):29-35.
6. Žarković Milan, Oliver, Lajić, Zvonimir, Ivanović. 2010. „Policijsko postupanje prilikom obezbeđenja mesta krivičnog događaja kao preduslov za uspešnu forenzičku identifikaciju", *NBP*, 15(2):71-86.
7. Жарковић, Милан, Ивана Бјеловук и Тања Кесић. 2012. *Криминалистичко поступање на месту догађаја и кредибилитет научних доказа*. Београд: Криминалистичко полицијска академија.
8. Julian, Roberta, Sally Kelty and James Robertson. 2012. "Get It Right the First Time: Critical Issues at the Crime Scene", *Current Issues in Criminal Justice*, 24(1):25-38.

9. Кривокапић, Владимир. 2005. *Криминалистичка тактика*. Београд: Полицијска академија.
10. Nincic, Zeljko. 2018. ”Data as the starting point of a security assessment“, In *Security system reforms as precondition for Euro – Atlantic integrations,* eds. Marjan Gjurovski, 197-206. Skopje: Faculty of Seurity.
11. Нинчић, Жељко. 2019а. „Прикривене операције у функцији сузбијања организованог криминала”, *Војно дело*, (2):82-96.
12. Nincic, Zeljko. 2019б. „Security Assessment in the Function of Covert Police Activity”, In *Archibald Reiss Days*, eds. Dragan Mlađan et.al., 163-175. Belgrade: Academy of Criminalistic and Police Studies.
13. Правилник о полицијским овлашћењима, „Службени гласник РС”, бр. 41/19.
14. Симоновић, Бранислав. 2004. *Криминалистика*. Крагујевац: Правни факултет у Крагујевцу и Институт за правне и друштвене науке.
15. Sollie, Henk, Nicolien Kop and Martin C. Euwema. 2017. „Mental Resilience of Crime Scene Investigators”, *Criminal Justice and Behavior*, 44(12):1580-1603.
16. Smakhtin, Evgeny and Roman Sharap. 2018. “Combating Crime with the Help of Criminalistics”, *BRICS Law Journal*, 5(4):155-174.

CRIMINALISTICS - FORENSIC PROCESSING OF THE PLACE OF A CRIMINAL EVENT

Summary: Every person who commits a criminal offense tries both to cover up his criminal activity and to remove traces at the place of execution that would be incriminating for him and could bring him in connection with the criminal offense. However, despite such efforts the place where a certain criminal event took place, in most cases is a place where it is possible to find different types of traces and objects related to the crime. Most of these traces and objects, often have their origin and are related to a specific crime. However, traces and objects can be found that are not related to the specific crime and perpetrator or have some remote connection but are not crucial for its elucidation. Resolving such a dilemma implies determining the relevant relationship between the traces and objects found at the scene of the criminal event and the criminal act and its perpetrator. In that case, criminal (forensic) processing of the crime scene is an activity that is crucial for establishing legally relevant facts and for the success of criminal proceedings.

The paper discusses the specifics of criminal – forensic processing of the crime scene. The existence of different types of traces at the crime scene is pointed out and the importance of their finding, fixing, interpretation and packaging is emphasized. Special emphasis is placed on the need to determine the causal consequential links between the traces and objects found and the specific criminal offense and the perpetrator, i.e., their probative credibility in the context of the outcome of the criminal proceedings.

Key words: crime scene, traces, crime scene processing.

АЛЕКСАНДАР М. ФИЛИПОВИЋ*
Факултет за економију и инжењерски менаџмент
Нови Сад

UDC: 316.774:130.2
Оригиналан научни рад
Примљен: 26.10.2021
Одобрен: 30.11.2021
Страна: 91–104
DOI: 10.51738/Kpolisa2021.18.2p.1.07

ЛИМИТИ ДЕЛОВАЊА МАСОВНИХ МЕДИЈА У КРЕИРАЊУ КУЛТУРЕ МИРА

Сажетак: Масовни медији, и медији уопште, имају изузетно важну улогу у сваком друштву, као и у свакодневном животу људи. Та улога је била круцијална и пре него што се број и врста медија, па самим тим и начина њиховог деловања вишеструко мултипликовала дигитализацијом и миграцијом у онлајн дигиталне просторе. Данас имамо ситуацију да се одређени број људи радије информише преко друштвених него преко традиционалних медија, чак и око питања која утичу на живот и здравље. Када све то имамо у виду, логично је помислити да медији могу да делују у сврху остварења било ког прокламованог циља, и да то деловање буде успешно, и без значајних лимита у могућностима њиховог деловања. Међутим, када говоримо о креирању и промоцији културе мира, анализом најважнијих елемената, као што су онтолошка и феноменолошка природа мира, као и рата као опозита, анализом и дефинисањем етике мира и рата, долазимо до закључка да људска природа, и шире, природа живота на Земљи, као и историја и наслеђена искуства из прошлости, у јукстапозицији са феноменолошким и онтолошким обележјима медија, показује значајна ограничења медија масовне комуникације у сврху остваривања тог хуманог и пожељног циља. Ти лимити су дубоко укорењени и у феномен мира, и у феномен рата, и у природу људи и друштва, као и у природу масовних медија. Међутим, оно што медији могу, и у чему нису лимитирани јесте промоција елемената културе мира и ненасиља, као што су толеранција, дијалог, јавни дискурс који промовише и уважава различитост, и других елемената који делују на смиривање тензија и ненасилни приступ превенцији и решавању конфликата.

Кључне речи: мир, рат, етика мира, медији, култура мира

* sasha.filipovic@gmail.com

Увод

У поимању сопственог живота, људи, чини се, праве грешку када рат и мир гурају на супротне крајеве трансцедента. Та грешка је све видљивија у садашње време када људска заједница упорно настоји да своје крупне конфликте решава игром са позитивном сумом, односно исходом игре у којој све стране нешто добијају али и нешто губе, или га се, бар, добровољно али невољно одричу, остављајући тако клицу сукоба у будућем времену, сукоба којим би исправили оно што су, „ради мира у кући" данас пропустили. То је неизбежни постулат хипердемократије која, као никад до сада настоји да изједначи велике и мале, јаке и слабе, добре и зле, богате и сиромашне, паметне и оне друге. То са промовисањем хипердемократије у свеопшту и свемогућу вољу није тако лоше, нарочито за мале, слабе и сиромашне, али велики, јаки и богати тешко да могу да буду задовољни сваковрсном симплификацијом свега на најнижем нивоу. То стање је онтолошки „неисправно", и, вероватно неодрживо на дуже стазе, јер, чему онда богатство, снага и величина богатих, јаких и великих, ако од свега тога нема користи? Футуристи постављају и питање, да ли толико инсистирање на једнакости и истим правима за све и у свему, и инсистирање на дуготрајном миру онако како је мир данас схваћен, као начину да се једнакост успостави и одржи, само одлаже и чини неизбежним нови, велики рат. Јер, тврде футуристи и дистописти, што је одлагање дуже, то ће и нови велики рат бити дужи и тежи. Да ли су рат и мир заиста појмови на супротним странама, или у међупростору постоји законитост да један нужно проистиче из другог?

Све до модерних времена и промовисања демократије у нову „религију света", рат и мир су били спирално увијени и тешко одвојиви један од другог. Тек после великих ратова 20. века, на рат се гледа другачије и искључивије. Време које је испред нас тек треба да потврди исправност једног или другог приступа, али сви су изгледи да ће после епохе хипердемократије и великог мира доћи нека друга, већ виђена рђава времена. „Два светска рата у 20. веку, писао је Ерих Марија Ремарк, можда неће бити довољна као поука за човечанство. Свет је поново урођен у пепељасто сиво светло апокалипсе. Мирис крви још није нестао и прашина се није слегла од уништења прошлог рата, а у лабораторијама и фабрикама већ раде пуном паром како би очували свет уз помоћ оружја које може да дигне у ваздух цео глобус" (фон Штернбург 2000, 249). Данас највећим делом света влада мир, али важни светски политичари све чешће помињу реч рат као начин да реше проблеме држава које воде и заштите начин живота који преферирају. У таквом суморном миљеу научници и хуманисти треба да објасне свету како интензивирати креирање политике мира.

Феноменолошка и онтолошка обележја мира

Енциклопедија политичке културе дефинише мир „као стање позитивног, кооперативног и конструктивног и ненасилног односа између људи и природе, између нација, друштвених група, слојева као и између појединаца. Мир

није само непостојање сукоба или насиља већ и нужан услов и основна претпоставка за означавање низа позитивних вредности, процеса, односа и институција — као што су разумевање, толеранција, сарадња, пријатељство, развој, демократија, владавина закона, социјална држава. За људе је мир од почетка и од постанка човечанства био један од најцењенијих вредности јер је његова супротност рат — подразумевао страдања, смрт а понекад и нестанак целокупних друштава и народа" (Енциклопедија политичке културе 1993: 668).

Стари Грци, који су о већини животних феномена имали исправније гледиште него данашњи свет, успоставили су однос према Богу, добру и злу као и према насиљу и миру који би могао да се покаже исправнијим него данашња гледишта. Почев од *Епикуровог парадокса* (Stanford Encyclopedia of Philosophy 2018), па до Лајбницове *теодиције,* и нарочито једног Спинозиног учења, мир нипошто није пуко одсуство рата (*privatio belli),* већ значајно комплекснији појам (Goetschel 2004, 77): „За државу, чији поданици, преплашени страхом, не узимају у руке оружје, пре се може рећи да немају рат, него да имају мир. Јер мир није одсуство рата, већ врлина, која произилази из снаге духа; јер је то служба и стална воља да се изврши оно што треба да се уради у складу са заједничким интересом заједнице. Та држава, штавише, чији мир зависи од лењости њених поданика, а које, наиме, воде као стадо оваца да би само научили да служе, с правом се назива пустињом пре него заједницом" (De Spinoza 1670)[1].

Ратови нипошто нису случајна појава. Бројни научни радови о насиљу указују да насиље и његова најтежа последица – рат, чине онтолошку ултимативност бића човека. Агресивност и насиље човека, па и чињење зла другом човеку нису ствар његовог избора, већ су то природни импулси дубоко усађени у онтолошко биће човека који чине да агресија, насиље и зло буду начин живота и начин испољавања природних нагона које друштво не може вечно да сузбија. Клаузевиц (немачки: *Carl Philipp Gottfried von Clausewitz*) је сматрао неразумним да човек изгуби из вида или занемари своја природна својства и објективне корене само због одбојности према „озбиљности елемената рата". „Рат припада сфери јавног живота", писао је он. „Рат је сукоб значајних интереса који се решавају крвопролићем, и то је једини начин на који се разликује од других сукоба" (Клаузевиц 1936, 144). Критеријум који одређује прави значај и улогу одређене насилне радње није морални, већ суштински, често и егзистенцијални фактор или разлог. Следствено томе, агресију и насиље код човека, пре свих разлога, покрећу сврха насилне радње и практична корист од ње".

Мир је стање у друштву у којем нема сукоба односно рата. Стање сукоба две или више страна зове се рат. Рат је појам супротан појму мир и заснива се на насиљу. Поред одсуства рата, мир може да означава и социјално, лично и друштвено благостање. У историји цивилизације мир је увек био идеално ста-

[1] „Civitas, cuius subditi metu territi arma non capiunt, potius dicenda est, quod sine bello sit, quam quod pacem habeat. Pax enim non belli privatio, sed virtus est, quae ex animi fortitudine oritur ; est namque obsequium constans voluntas id exsequendi, quod ex communi civitatis decreto fieri debet. Illa praeterea civitas, cuius pax a subditorum inertia pendet, qui scilicet veluti pecora ducuntur, ut tantum servire discant, rectius solitudo, quam civitas dici potest".

ње друштва, али историју ипак карактерише стање рата и оружаног решавања конфликтних ситуација. Да је рат доминантни начин решавања конфликата у историји цивилизације показује и потреба међународне заједнице да регулише стање рата како би се на најмању меру свели ратни злочини и да би се ратови водили на „цивилизовани" начин.[2] Тако, на једној страни имамо рат као морално нежељену појаву у решавању конфликта, а на другој страни имамо рат као најчешћи начин решавања конфликата (Dalai Lama XIV 2017).

У настојању да разлоге за настанак ратова сведе на најмању меру, модерна политичка наука настоји да ревидира чак и појам „конфликт међу државама" уводећи један други, веома занимљив појам: „ред међу државама" као стање међусобног поштовања и признавања интереса. Кључ за промовисање реда међу државама, а самим тим и за повећање шанси за мир требало би да буде одржавање равнотеже снага између држава, односно стања у коме ниједна држава није толико доминантна да може наметати вољу осталима. Заступници овог гледишта су били Метерних, Бизмарк и Ханс Моргентау, а касније и Хенри Кисинџер. Сродни приступ, у учењу Хуга Гроцијуса и Томаса Хобса понудила је такозвана „енглеска школа теорије међународних односа" нарочито Мартин Вајт у својој књизи *Power Politics* (1978) и Хедли Бул у *The Anarchical Society* (2002).

Пошто би одржавање равнотеже снага у неким околностима могло захтевати спремност за рат, неки критичари су идеју равнотеже снага видели као промоцију рата, а не као промоцију мира. То је била радикална критика оних присталица савезничких и придружених сила који су оправдавали улазак у Први светски рат на основу тога да је неопходно сачувати равнотежу снага у Европи од немачке тежње за хегемонијом и прерасподелом колонија. У другој половини 20. века, а посебно током хладног рата, посебан облик равнотеже снага - међусобно нуклеарно одвраћање - појавио се као широко распрострањена доктрина о кључу мира између великих сила. Критичари су тврдили да је развој нуклеарних залиха повећао шансе за рат, а не за мир, и да га је „нуклеарни кишобран" учинио „безбедним" за мање ратове (нпр. рат у Вијетнаму и совјетска инвазија на Чехословачку како би се окончало Прашко пролеће), чинећи такве ратове вероватнијим.

Борба за успостављање одрживог и дуготрајног мира, односно изградња културе мира заснива се на перманентном супротстављању насиљу као облику решавања сукоба. Ово није место на коме би смо широко образлагали онтолошки појам *сукоба* међу људима, али јесте место на коме би смо приметили да сукоб није исто што и насиље. Сукоб је сигнал незадовољства у систему међуљудских односа (Franović i Vukosavljević 2018, 35). Суштински, сукоб сам по себи није негативна нити штетна појава. Сукоб се може разумети као шанса за промену, за трансформацију постојећег незадовољства у ново стање којим

[2] Женевске конвенције су низ од четири међународна споразума потписаних у Женеви (1864, 1906, 1929. и 1949. год.), чиме су успостављени хуманитарни принципи по којима су çíěšĺ потписнице обавезне да се понашају према непријатељским војницима и цивилима за време ратних сукоба

ће сви бити задовољни. Зато је видљивост постојања сукоба важна, па зато понекад конфронтација и чињење сукоба видљивим, посебно у ситуацијама неравнотеже моћи, може допринети конструктивној разради сукоба. Користимо термин разрада или трансформација јер указују на потребу постојања процеса, док је термин „решавање" усмерен пре свега на резултат.

Суштина одрживих решења комплексних друштвених сукоба јесте успостава новог виђења себе и других и остваривање међусобног поштовања и сарадње, препознавање интереса да потребе свих буду задовољене, потребе које често нису очигледне, јер су у сенци захтева спрам друге стране. За такву дубинску промену односа потребно је време и потребно је да се у фазама односи развијају, да се опробавају могућности сарадње и тиме гради однос поверења. Тај процес садржи успоне и падове, напредовање и назадовање, зато је важно постојање простора за испробавање различитих решења, чему је простор затворен у случају оријентисаности на брзо постизање резултата, занемарујући важност процеса. Медији и њихова перманентна подршка су од круцијалне важности за поступак решавања сукоба мирним путем, односно стварање одрживог мира (Franović i Vukosavljević 2018: 35).

Етика мира

Етика мира, или рата, појам је веома компликован за разумевање, и нарочито за објашњавање. Људи су у данашњем времену склони да етички однос према рату и миру конституишу занемарујући темељне импулсе човека које је, према Раселу веома опасно занемаривати јер се тиме занемарује онтолошка природа човека коме је насиље дубоко укорењено у само биће (Russell 1949: 125). Јер, када говоримо о рату и миру, ми, у ствари, говоримо о насиљу и ненасиљу, односно о добру и злу као манифестацији односа човека према другом човеку у светлу сопствене градације потреба и интереса. Следствено томе, задовољење природних потреба човека и његове заједнице, увек је било изнад емпатије према другим људима и њиховим заједницама. Људи, углавном, нису у стању да схвате ни добро ни зло. „Разум никад није био у стању да одреди добро и зло, чак ни да одвоји добро од зла, бар приближно; него их је увек, постидно и жалосно, још мешао..." (Достојевски 1975, 272)

У последњих неколико деценија богата друштва већину природних потреба, за које се у прошлости ратовало, решавају куповином, дакле новцем, али тамо где нема новца, или нема довољно добара за куповину, опет су насиље и рат прва, ако не и једина опција. У том смислу, култура мира је, у ствари, последица односа човека према насиљу као начину решавања личних и друштвених конфликата. Онтолошки гледано прича о насиљу и ненасиљу је прича о злу и добру, а ту већ долазимо на терен прималних односа и прималних импулса човека који су настали у далекој прошлости и непромењени постоје стотинама хиљада година одређујући понашање човека и људских заједница више него иједна друга тековина цивилизације.

Ако покушамо да разумемо однос добра и зла у свету у коме живе људи, врло рано ћемо се сусрести са дуалним третманом тог ноуменона. Зло би морало да се одреди као ентропијска, не-људска, или, ако хоћете, божанска и прељудска творевина, док би добро било негентропија, људска творевина за земаљску и људску друштвену употребу и самом том чињеницом немерљиво слабија од зла.

Зло је стање по себи настало у моменту стварања света без обзира ко га је, када и како створио, коме су људи дали негативну конотацију супротставивши га добру као својим настојањима да неподношљивост живота и својих несавршених односа учине подношљивим. Свети Августин је писао да за постојање и одржавање зла није потребно ништа, оно постоји по себи и *ex nihilo*, оно је „одсуство добра" (Saint Augustine 1997). Напротив, за успостављање и одржавање, односно постојање добра је потребан напор, енергија, синхрони и перманентни рад великог броја људи. Овакво одређење односа добра и зла није ново, пун га је стари и средњи век. Оспоравање, па чак и ругање хришћанском идеалу *добра* наспрам привлачности *одвратног зла* био је чест мотив ренесансних уметника и мислилаца. Врхунац је достигао у чувеној Макијавелијевој тежњи: „Желим да одем у пакао, а не на небо. Тамо ћу уживати у друштву папа, краљева, принчева, док су на небу просјаци, калуђери и апостоли"

Свет у коме живимо је сложена и контрадикторна, али у исто време јединствена дијалектичка целина. Од памтивека су постојале несугласице међу људима, народима и државама и с тим у вези установљени су различити начини решавања конфликтних ситуација. Да ли ће се проблем и конфликт решити насилним или ненасилним путем, и да ли ће друштво доћи до мирне егзистенције или ће прибећи војној акцији, умногоме је зависило од моралних ставова сваке од сукобљених страна. После миленијума и векова решавања проблема природним путем, дакле, применом права јачег, односно ратовањем, човечанство је развило етичке принципе деловања у политичким сукобима. Однос између категорија рата и насиља је очигледан и признају га готово сви филозофи. Да ли је употреба насиља и агресије у природи човека, или је, напротив, људска природа својствена стваралаштву и миротворству? Постоји ли етика мира и да ли је она супротстављена етици рата? Чини се да комбинујемо неспојиве речи, али није тако. У објективној стварности, етика рата и етика мира дефинитивно постоје и допуњавају се, јер се и рат и мир граде по одређеним законима, укључујући и моралне. Привидна опозиција ових појмова, али и људског поступања *a propos* њих показује везу између ових појмова и њихову нераскидиву дијалектичку повезаност. Једно без другог не могу постојати – заједно чине хармонију бића. Позитивни морални принципи рата - храброст, племенитост, мудрост, сналажљивост, војна стратегија, самоодбрана, национални идентитет - уобичајене су теме фикције, почевши од античког епа који постоји код сваког народа, па до дела о великим ратовима протеклог двадесетог века. Етичке противречности рата дале су повода за расправе о њему у филозофији различитих периода, од Аристотела до Ничеа и савремених филозофа и социолога.

Темељно етичко питање у смислу овог рада је: обзиром да је рат највеће зло човечанства, да ли је етички супротставити се том злу – ратом? Задатак и одговор изгледају лаки, али, да ли је тако? Својевремено је Лав Толстој писао о тој дилеми окрећући се Јеванђељу и Беседи на гори[3]. Он је сматрао да је одступање од закона „љуби непријатеља свог" који су дали Христ и тумачења Беседе на гори последица компромиса између цркве и државе. Толстој је био ватрени противник сваког рата и сваког насиља (Кашников и Куманьков 2016). Мајаковски је 1915. године, у јеку крвавих борби између руске и немачке војске у једној песми[4] писао: *Мили Немци, знам у вашем даху Гетеова је Гретхен.*

Овде треба промислити још један аспект дилеме око добра и зла, мира и рата. Можда ће питање некоме звучати јеретички, па можда и неетички, али ако посматрамо данашњи стадијум цивилизације на планети, да ли је за тај ниво цивилизације, науке, квалитета живота заслужније зло у човеку, или добро у њему. Ми нећемо давати одговор на ово питање, али је Бертранд Расел половином двадесетог века писао: „Друштвена кохезија, која је израсла из оданости некој групи утемељеној на страху од непријатеља, јачала је кроз један процес који је делом био природан а делом осмишљен, док није досегла огромне размере скупина које данас називамо нацијама. Разне су силе утицале на ове процесе. У најранијој фази, оданост групи највероватније је почивала на оданости вођи. У великом племену, поглавица или краљ били су познати свима, чак и кад се приватно појединци међусобно нису познавали. На тај начин, лична оданост, за разлику од племенске, омогућавала је бројчани пораст групе, а да се то није косило с инстинктом. У једној фази, дошло је до даљег развоја. Ратови, који су првобитно били ратови до истребљења, постепено су постали – барем делимично – освајачки; губитници су, уместо да буду погубљени, проглашавани робовима и приморавани да раде за своје освајаче. Када се то десило, унутар заједнице настале су две врсте људи – наиме, првобитни чланови, који су једини били слободни, то јест носиоци племенског духа, и поданици који су се покоравали из страха, а не из инстинктивне оданости. Нинива и Вавилон владали су огромним територијама, не зато што су њихови поданици имали неки инстинктивни осећај за друштвену кохезију са владајућим градом, већ искључиво из страха од њихове вештине ратовања. Од тих најранијих дана па до савременог доба, рат је био главни покретач проширења заједница, а страх је постепено смењивао племенску солидарност као извор друштвене кохезије. Ова промена није била ограничена само на велике заједнице; она се одвијала, на пример, и у Спарти, где су слободни грађани чинили малобројну мањину, док су хелоти немилосрдно тлачени. Спарта је дизана у небеса у антици због њене завидне друштвене кохезије, али то је кохезија која никад није била замишљена тако да обухвати читаво становништво, осим утолико што је страх налагао оданост" (Russell 1949).

---

[3] *Беседа на гори* је збирка Исусових етичких учења и изрека, прикупљена у новозаветном Јеванђељу по Матеју (Κατὰ Ματθαῖον εὐαγγέλιον)

[4] Флаута-кичма (*Флејта-позвоночник*) песма је коју је написао руски песник Владимир Владимирович Мајаковски. Написана је јесени 1915. године, а први пут објављена у децембру исте године у *Взјал* алманаху. Била је у великој мери цензурисана. Тек марта 1919. године појављује се нескраћена верзија, у *Сабраним делима Владимира Мајаковског 1909—1919*.

Да даље парафразирамо Расела (1949): Људи инстинктивно деле друге људе на пријатеље и непријатеље – пријатеље, према којима гаје осећање за сарадњу; непријатеље, који у њима изазивају нагон за надметањем. Увек када се изађе из породичних оквира, спољни непријатељ обезбеђује кохезивну снагу. Док влада сигурност, можемо приуштити луксуз да мрзимо свог суседа, али у време опасности морамо га волети.

Улога медија у креирању и подстицању културе мира

Да би у једном друштву демократија функционисала како треба, грађанима је потребан приступ информацијама које по правилу обезбеђују медији. Масовни медији обављају кључну улогу у процесу информисања, као и у процесу формирања колективне свести (Bjelajac, Filipović and Banović 2021). Та функција медија је нарочито важна у периодима припреме сукоба који би могли да резултирају нестанком мира. Недостатак информација може, у било којој фази сукоба, учинити људе лаким за манипулисање. Медији морају да знају који су темељи једног друштва, који је циљ целог друштва, и да на основу тога утврђују уређивачку политику и начин извештавања. Медији јасно морају да знају које вредности штите и на којим етичким изворима се напајају. Медијима су нарочито битна начела на којима и по којима делују. Само такви медији могу да изврше свој задатак, а то је, ван сваке разумне сумње, тачно и правовремено информисање јавности које ће значајно допринети и безбедности друштва и поретка. Способност доношења одлука заснованих на информацијама јача друштва и подстиче економски раст, демократске структуре и позитиван поглед на будућност. Управо из тог разлога, Миленијумска декларација Уједињених нација наглашава потребу „да се обезбеди слобода медија да обављају своју суштинску улогу и право јавности да има приступ информацијама" (United Nations 2000). Треба нагласити да са данашње тачке гледишта, информативним медијима се сматрају и разне дигиталне онлајн платформе и сервиси. Традиционални медији су се такође изместили у дигитално, али пука транзиција или дигитализација садржаја традиционалних медија није разлог тако темељите промене у начину функционисања људских бића. Овде је важно указати на два феномена карактеристична за дигиталне медије, а то су интерконективност (међуповезаност) и интерактивност (Бјелајац и Филиповић 2021). Интерконективност и интерактивност стварају несагледив број извора информација, које су у највећем броју случајева нетачне, али уз толику могућност избора, појединци траже и прихватају оне информације које су у складу са њиховим предубеђењима, и то драстично компликује потенцијалну хомогенизацију медија ка било ком циљу, укључујући и промоцију културе мира и ненасиља.

Са друге стране, сукоби не настају спонтано. Чак и ако је повод за рат настао изненада и непредвидиво, као повод за Први светски рат[5], од повода до првих сукоба прође много времена у коме сукобљене стране фингирају напоре

[5] Сарајевски атентат, 28. јуна 1914.

да се сукоб реши мирним путем. Истовремено сукобљене стране тај период користе да сопствено јавно мњење припреме за могући рат и да код грађана створе став да је рат оправдан и праведан. Пошто већину оружаних сукоба у новије време иницирају владе великих држава из лукративних разлога, важно им је да већина грађана буде на „њиховој" страни, што носи велики потенцијал за лажно представљање чињеница и покушај преузимања контроле над дистрибуцијом информација. Управо из тог разлога је интервенција непристрасних и слободних глобалних медија важна не само за светску јавност већ и за људе на које се директно утиче. Таква пракса је започета током Вијетнамског рата и настављена у свим малим или великим ратовима које је водила или их данас води америчка војска. Грађани Србије су били сведоци начина извештавања из бомбардоване Србије великих и ауторитативних медијских мрежа (CNN, BBC) или великих агенција AP, France Presse, итд. Таква пракса је видљива и у локалним сукобима који су вођени ове или прошле године (Азербејџан – Јерменија, или сукоби на истоку Украјине). За разлику од међународних медија који покривају само велике сукобе, и редово су промотери државне политике једне од сукобљених страна, локални медији обично дубље разумеју постојеће политичке структуре, учеснике сукоба, као и промене које су претходиле избијању насиља. Медији стога могу не само да утичу на друштво пре сукоба тако што ће препознати и правилно се бавити проблемом, већ и касније када сукоб почне. Медији имају моћ да смире тензије пре него што дођу до критичне тачке и критички држе владу, опозицију и друштво. Пружајући веродостојне информације и досежући широку публику, медији помажу у управљању сукобима и промовишу демократске принципе. Након сукоба, помирење и друштвени развој се такође могу подстицати (Westphal 2004).

Медији и новинарство могу бити од велике помоћи у управљању конфликтима и изградњи мира. Међутим, моћ коју имају је углавном ограничена, јер медији по вокацији само описују оно што новинари виде и нису позвани, нити су моћни да се баве елиминацијом оружаних сукобе. Медији могу бити добро средство у здравом и функционалном окружењу, али је потребно више од етичког и одговорног извештавања да би се осигурао трајни мир и сигурност. Улога медија је двострука: с једне стране, медији извештавају и размишљају о хитним питањима и могу помоћи да се доведу у питање утврђени концепти и идеје. С друге стране, могу се користити у пропагандне сврхе и уместо откривања истине покушати да се ствари прикрију и тиме умањују слобода и право људи на информисање. Без обзира на то, потенцијал медија у конфликтним и постконфликтним ситуацијама остаје чист позитиван и нажалост до сада је недовољно искоришћен (Kuusik 2010).

Слабашну светлост у борби за изградњу мира може да пружи једна посебна врста новинарске професије која се зове *мировно новинарство* (Kuusik 2010). Мировни новинари настоје да разоткрију узроке сукоба и праве циљеве свих учесника док је сукоб још увек у најави. Такође настоје да хуманизују све жртве сукоба. Новинари не покушавају да искористе губитак и патњу учесника у сукобу, већ се труде да извештавање буде избалансирано. Део етичких смерница за овакву врсту извештавања је да се јавно прикажу људи који су аполо-

гете мирног решавања проблема, људи који говоре против рата и насиља и документују патње и губитке на свим странама. Могућа решења и покушаји да се спречи даља ескалација сукоба су и у центру мировног новинарства. Предложени оквир који користе медији за изградњу мира може користити различите стратегије као што су (Himelfarb and Chabalowski 2008):

– новинарство осетљиво на конфликт и мировно новинарство;

– Забавни медији који промовишу мир;

– Медијска регулатива за спречавање подстицања насиља,

– Грађански медији који промовишу мир.

Помоћ јавног мњења јесте и увек мора бити циљ сваког извештавања, јер без досезања широке публике која може да предузме акцију, ефекат медија је у најбољем случају ограничен. Стога недемократске владе покушавају да малтретирају и прогоне новинаре како би их одржали у реду и спречили их да разоткрију недолично понашање и злоупотребу положаја. Ова пракса се све више може приметити и у демократским земљама и жестоко је критикована (Freedom House 2010). Чињеница је да када је стање мира, медији о њему не извештавају, јер када је мир, то није вест, и промоција мира кроз деловање медија постоји само када постоји сукоб или рат. Тада медији поделе улоге, па одређена група медија информише и врши пропаганду у складу са циљевима једне стране, друга група ради у интересу остваривања циљева друге стране, док одређени број медија промовише мир, односно пропагира престанак сукоба.

Међутим, није сваки конфликт рат, иако постоји тенденција, нарочито присутна у медијима, да се различите ствари представе као рат, па су тако делатности које се спроводе на сузбијању пандемије „рат против вируса”, активности у циљу заштите животне средине су „рат против загађења и климатских промена”, и слично. Стога, оно што медији најпре могу да ураде је десензационализација догађаја и избегавање дискурса који опонаша ратни дискурс. Оно што медији такође треба и могу да ураде је промоција елемената и вредности који су саставни део културе мира и ненасиља, као што су толеранција, дијалог, поштовање различитости, уважавање супротног мишљења и супротних циљева, и то је најважнији простор у коме медији могу да делују у циљу креирања културе мира. Промоцијом тих вредности смањио би се потенцијал за насилно решавање конфликата сваке врсте, уз истовремено смањивање тензија у друштву, и неговање демократских и хуманистичких вредности.

Закључак

Жарко Пуховски тврди да, „жели ли се иоле озбиљно говорити о миру као моралној вриједности, потребно је расправити оправданост свагда претпостављене моралности мира. Ова је оправданост упитна и онда када је мир резултат потпуне побједе једне стране (због аргументације скициране у другоме од уводних цитата), али и у ситуацији у којој се ради о ратноме компромису до

којега је дошло због немогућности било које стране да побиједи" (Puhovski 2015).

Идеја, крајње јеретичка са хуманистичке стране, да није потпуно сигурно да је за развој људске цивилизације и човека каквог данас познајемо, мир заслужнији од рата, провејава кроз већину извора које смо користили, па провејава и кроз сами овај рад. То нипошто није хир, а нарочито није намера аутора. Једноставно, превише догађаја у историји указује да су агресија, насиље и ратови ти који су утирали пут прогресу и научним открићима.

До пре стотинак година, људи су са презиром говорили о миру. Велике европске царевине су по правилу ратовале туђим колонијалним поданицима. У крвавој бици код Галипоља у Првом светском рату, са британске стране погинуло је 130,000 војника британског царства, углавном војника из Аустралије, Индије, Новог Зеланда и Њуфаунленда. Већ смо констатовали да се огромне жртве током другог светског рата промениле перцепцију корисности ратова. Русија је недавно отворила податке о броју совјетских грађана који су страдали у другом светском рату. Уместо 20 милиона, колико је било признато, сада се говори о броју о преко 44 милиона.

Већ поменути Бертранд Расел је дао још једну занимљиву конструкцију по којој је за актуелну сатанизацију рата и ратовања крива дискрепанца између времена за које човек може да створи дете (280 дана) и драстичног смањења времена за које се може починити масовно ратно убиство: „Проблем мирења са нашим анархичним импулсима није довољно проучен, али тај проблем постаје све ургентнији како научна техника више напредује. Са чисто биолошког становишта, жалосно је што је деструктивна страна технике напредовала толико брже од креативне стране. У једном тренутку, човек може да убије 500.000 људи, али не може добити дете ништа брже од наших дивљих предака. Када би човек могао да добије 500.000 деце брзином којом атомска бомба може да убије 500.000 непријатеља, могли бисмо, по цену огромних патњи, биолошки проблем препустити борби за опстанак и дарвинистичким законима. Али у савременом свету, не можемо се ослонити на стари механизам еволуције" (Russell 1949).

Када је у питање улога медија у креирању културе мира, мислимо да са жалошћу треба констатовати да медији имају мало шанси и прилика уопште да се посвете овом хуманом циљу. На првом месту, треба имати у виду да је за огромну већину медија приход основни покретач, разлог постојања и својеврсна детерминанта уређивачке политике. Приход, и прилике за приход, увећавају се бројем корисника тог медија (гледалаца, читалаца, слушалаца). На увећање аудиторијума може се утицати кредибилитетом и квалитетом информација и садржаја, али то је знатно дужи и мукотрпнији пут, а уз то, повећањем броја информација које круже између интерконектованих корисника кредибилитет све више постаје релативна ствар. Сензационализам, који је одувек био један од најзначајнијих фактора привлачења нове медијске публике, у доба примата нових медија добио је додатно на значају. Уз то, у поплави информација аудиторијум најчешће гледа наслове, па тек онда можда чита остатак текста или

гледа/слуша остатак медијског садржаја. Стога медији чија успешност, или чак и постојање зависи од величине аудиторијума које је у директној вези са бројем оглашивача и ценом огласног простора склонији су да извештавају о конфликтима него о толеранцији, и у таквој поставци ствари, јако је тешко прилагодити уређивачку политику циљевима креирања и промоције културе мира, све и да постоји консензус и воља да се то уради. Они медији чији су оснивачи државе увек раде у државном интересу, и могућност њиховог деловања ка креирању културе мира и ненасиља директно зависе од политике њихових оснивача и финансијера. За време мира, све изгледа лако. Медији и новинари пишу и учествују у различитим пројектима изградње мира, толеранције, разумевања међу људима и нацијама. Међутим, чим се појави прилика за ратовање, а њу увек иницира држава, све долази на своје место као пре сто хиљада година. Новинари пацифисти постају издајници и лако се угуше у мору ратних хушкача. Као крајњу меру, држава, чак и она најслободнија прогласи ратне законе о информисању. Грађани Србије имају несрећу да је свака генерација у последњих седамдесет година имала прилику да буде сведок ратничке еуфорије и неетичког понашања медија према миру и државе према новинарима који су желели мир.

Литература

1. Бјелајац, Жељко Ђ. и Александар М. Филиповић. 2021. „Флексибилност дигиталних медија за манипулативно деловање сексуалних предатора”, *Култура полиса,* XVIII (44) 51-67, https://doi.org/10.51738/Kpolisa2021.18.1r.2.01
2. Достојевски, Фјодор. 1975. *Зли дуси,* I, Београд: Рад.
3. Кашников Борис Николаевич, и Арсений Дмитриевич Куманьков. 2016. *Этика войны и мира: история и перспективы исследования,* Киев: Алетейя
4. Клаузевиц, Карл. 1936. *О войне*. Москва: Госвоениздат
5. „Мир”, у *Енциклопедија политичке културе*, Београд: Савремена администрација, 1993
6. фон Штернбург, Вильгельм. 2000. „Как будто все в последний раз”, *Иностранная литература,* 10.
7. Bjelajac, Željko, Aleksandar M. Filipović and Božidar Banović. 2021. “Instruments of support in promotion of healthy food and food safety culture”. *Economics of Agriculture,* 68 (1), 241-255, https://doi.org/10.5937/ekoPolj2101241B.
8. Bull, Hedley Norman. 2002. *The Anarchical Society: A Study of Order in World Politics,* New York: Columbia University Press
9. Dalai Lama XIV. (n.d) „Quotable Quotes’, *Goodreads,* poslednji pristup 23.09.2021, https://www.goodreads.com/author/show/570218.Dalai_Lama_XIV
10. De Spinoza, Baruch. 1670. *Tractatus theologico-politicus.* Hamburg: Apud Henricum Kunrath
11. „Epicurus”, in *Stanford Encyclopedia of Philosophy.* 2018. Poslednji pristup 20.09.2021, https://plato.stanford.edu/entries/epicurus/.

12. Franović, Ivana, i Nenad Vukosavljević. 2018. Nenasilje - Priručnik za treninge iz izgradnje mira, Beograd, Sarajevo: Centar za nenasilnu akciju.
13. *Freedom House*. 2010. „Censorship Without Borders-Freedom of the Press 2010", poslednji pristup 29.09.2021, http://freedomhouse.org/template.cfm?page=543
14. Goetschel, Willy. 2004. *Spinoza's Modernity: Mendelssohn, Lessing, and Heine Paperback,* Madison: University of Wisconsin Press
15. Himelfarb, Sheldon and Megan Chabalowski. 2008. „Media, Conflict Prevention and Peacebuilding: Mapping the Edges". *United States Institute for Peace*. Poslednji pristup 25.09.2021, http://www.usip.org/resources/media-conflict-prevention-and-peacebuilding-mapping-edges
16. Kuusik, Nora. 2010. „The Role of the Media in Peace Building, Conflict Management, and Prevention"*, E-International Relations*, poslednji pristup 29.09.2021, https://www.e-ir.info/2010/08/28/the-role-of-media-in-peace-building-conflict-management-and-prevention/
17. Puhovski, Žarko. 2015, „(Ne)moralnost mira?", *Peščanik*, poslednji pristup 30.09.2021, https://pescanik.net/nemoralnost-mira/
18. Russell, Bertrand. 1949. *Authority and the Individual.* London: George Allen and Unwin.
19. Saint Augustine. 1997. *The Confessions.* New York: Touchstone.
20. *United Nations*. 2000. Millenium Declaration, poslednji pristup 20.09.2021, https://www.un.org/en/development/desa/population/migration/generalassembly/docs/globalcompact/A_RES_55_2.pdf
21. Westphal, Florian. 2004. „The Right Information at the Right Time", in: "Media – Conflict prevention and resolution", James, Barry (ed.), UNESCO, 27-29, poslednji pristup 29.09.2021, http://unesdoc.unesco.org/images/0013/001389/138983e.pdf
22. Wight, Martin. 1978. *Power Politics*, Leicester: Leicester University Press

LIMITATIONS OF MASS MEDIA IN CREATING A CULTURE OF PEACE

Summary: The mass media, and the media in general, play an extremely important role in every society, as well as in people's daily lives.

This role was crucial even before the number and type of media, and thus the way they work, were multiplied by digitalization and migration to online digital spaces. Today, we have a situation where a certain number of people prefer to be informed through social rather than traditional media, even about issues that affect life and health. With all this in mind, it is logical to think that the media can act for the purpose of achieving any proclaimed goal, and that this action will be successful, and without significant limits in the possibilities of their action. However, when we talk about creating and promoting a culture of peace, by analyzing the most important elements, such as the ontological and phenomenological nature of peace, and war as the opposite, by analyzing and defining the ethics of peace and war, we conclude that human nature, and beyond, the nature of life on Earth, as well as history

and inherited experiences from the past, in juxtaposition with the phenomenological and ontological features of the media, shows significant limitations of the media of mass communication in order to achieve this humane and desirable goal. These limits are deeply rooted in the phenomenon of peace, in the phenomenon of war, in the nature of people and society, as well as in the nature of the mass media. However, what the media can do and are not limited to is the promotion of elements of a culture of peace and non-violence, such as tolerance, dialogue, public discourse that promotes and respects differences, as well as other elements that work to calm tensions and promote a nonviolent approach to conflict prevention and resolution.

Key words: peace, war, peace ethics, media, culture of peace

ДАРКО ГОЛИЋ*
Правни факултет за привреду и правосуђе
Нови Сад

UDC: 328(497.11):342.53
Прегледни рад
Примљен: 16.09.2021
Одобрен: 09.11.2021
Страна: 105–122
DOI: 10.51738/Kpolisa2021.18.2p.1.08

ПРЕДСЕДНИК РЕПУБЛИКЕ НА РАЗМЕЂУ ПАРЛАМЕНТАРНОГ И ПОЛУПРЕДСЕДНИЧКОГ СИСТЕМА

Сажетак: Положај и улога шефа државе пресудно одређују да ли се један систем власти може одредити парламентарним или полупредседничким. У пет држава бивше Југославије конституционализовани системи власти, иако начелно парламентарни, садрже мешавину елемената ових система. Поред непосредног избора, који је заједнички за све, близину једном или другом одређује обим и садржај надлежности шефа државе, те његов положај у односу на парламент и владу. У том погледу анализирани системи се налазе на различитим местом између њих. Ипак, уставна решења у државама које превазилазе парламентарни, а не достижу полупредседнички систем, не одговарају увек стварној улози шефа државе, чему посебно доприноси његов (не)страначки карактер, бројни политички фактори, а поред тога и области подељених надлежности.

Кључне речи: председник републике, парламентарни и полупредседнички систем.

Увод

Напуштањем самоуправног социјалистичког уређења и политичког поретка заснованог на скупштинском систему једностраначког типа, оријентишући се на класични (либерални) концепт демократске уставности, државе бивше Југославије су почетком деведесетих година прошлог века усвојиле нове уставе, засноване на начелу поделе власти. Након првобитне (не)стабилизације новог поретка, у свакој од њих су извршене уставне промене или су доношени нови устави. Уставни процес у том периоду развијао се у условима државног осамостаљења, развоја вишестраначја, транзиције и свеобухватне друштвено-економске кризе, чак и грађанских сукоба у некима од њих, те каснијег процеса евро(атлантских) интеграција, стога су у институцио-

* g.darko83@gmail.com

нализацији власти у свакој од ових држава, донекле са изузетком БиХ, присутне одређене заједничке карактеристике. Оне су произвеле сродне концепте организације власти у овим државама, различите у бројним детаљима, али са сличном основом – мешавином елемената теоријски дефинисаних и упоредно реализованих система власти, позиционирајући се између полупредседничког и парламентарног.

Парламентарни систем (рационализованог типа) заснива се на вишестраначју, те стабилном изборном систему, делотворности свих инструмената демократског поретка, широким правима опозиције (Верготини, 2015, 552), независној судској власти, уставним конвенцијама, али и високом нивоу политичке културе и свести о значају свих тих елемената за демократски поредак. Парламентарни систем, теоријски, најмање је подобан за развој аутократских тенденција. С друге стране, председнички систем се не сматра европском вредношћу, он није институционализован ни у једној европској држави, те се његово увођење у политички систем бивших југословенских, али и других источноевропских држава, није ни разматрало. Међутим, непостојање традиције политичког плурализма, са стабилним субјектима политичких процеса заснованих на новом концепту, озбиљни недостаци свих компоненти које чине један демократски поредак, потпуно одсуство политичке културе својствене друштву којем се тежи, отежавали су изградњу чисто парламентарних система власти, те се излаз тражио у неким „средњим решењима". То решење је инспирисано полупредседничким системом. Ипак, неспремност за парламентарни, уз подозрење ка полупредседничком које је продубило наслеђе ауторитарног система, те потреба да се у изразито специфичним околностима тадашњег политичког амбијента обезбеди стабилнији и ефикаснији механизам власти (Марковић, 2017, 267), али и створи утисак у погледу опредељења за демократски поредак, условили су извесни уставни авантуризам. Њега је одликовало мешање решења својствених парламентарном и полупредседничком систему у коме се између начелног и нормативног, са једне и ефективног са друге стране, неретко стварао јаз, што није афирмативно деловало на стабилизацију политичког система. Каснији процес условљен и идејом европских интеграција, те искуством манифестације бројних ауторитарних тенденција и у новом амбијенту, водили су смањивању улоге шефа државе и јачању владе. Ипак, уставни концепт ни данас не одговара стварној улози ових институција у политичком систему, бар не увек и трајно. Иако међу овим државама постоје значајне разлике, њихови системи власти неретко веома слично, некад и непредвидиво функционишу.

Шеф државе у полупредседничком и парламентарном систему – теоријски осврт

Иако се у делу теорије полупредседнички систем сматра обликом модификације парламентарног (Верготини 2015, 544), улога председника државе у њима је различита до мере да то пресудно може утицати на њихову физионо-

мију и функционисање. Ипак, полупредседнички систем заиста може деловати као парламентарни, када шеф државе избегава да користи инструментариј којим га правни систем снабдева, опредељујући се за пасивну, неутралну улогу, нарочито ако постоји таква традиција, а систем се не суочава са значајним изазовима. То ипак не значи да до изазова не може и доћи, те се уставна улога шефа државе, који по природи ипак није политички неутралан (Петров 2018, 27–30), не може игнорисати у корист уставне конвенције или политичке праксе.

У парламентарном систему, са бицефалном егзекутивом, шеф државе, као њен стабилни део, располаже ограниченим овлашћењима, учествује у мањем делу извршне власти. Део власти у којој учествује може бити и значајан (пр. Италије), али овлашћења председника нису самостална, сваки његов акт прати супотпис, односно предлог или потврда владе.[1] Иако му је својственији посредан избор, постоје и примери непосредног, јер начин избора сам по себи не опредељује овај систем (Симовић 2008, 216–248). Шеф државе не сноси политичку одговорност, али не располаже ни политичком влашћу.[2] То су углавном церемонијални послови, те потврђивање одређених аката владе, за које одговорност сноси влада или њен члан.[3] У овом систему суспензивни вето може постојати, али није правило. Такође, учешће шефа државе у избору владе углавном је декларативно – пресудно одређено вољом парламентарне већине. Суштина парламентарне владе састоји се у њеној политичкој одговорности парламенту, те постојању инструмената узајамне контроле и равнотеже (Вукадиновић 2006, 95).[4]

Полупредседнички систем је појединачно најзаступљенији облик власти у упоредном праву.[5] Нестабилни и фрагментирани политички системи, партијски сукоби и нестабилне владе су резултирали јачањем шефа државе, као стабилног дела егзекутиве.[6] Поред (полу)непосредног избора, он је добио и део ефективне власти. Мешавином елемената председничког система (непосредан

[1] На основу односа три најважнија државна органа у бившим социјалистичким државама Европе, Кутлешић (2002, 200) наводи три групе ових држава, које у основи имају парламентарни систем: 1) са превлашћу председника (Пољска, Чешка); 2) са превлашћу владе (пр. Бугарска, Словенија), 3) са уравнотеженом влашћу, у које спадају 3.1. оне са уравнотеженим парламентом и председником републике (пр. Словачка, Румунија), 3.2. оне са уравнотежена сва три органа (Хрватска).

[2] За разлику од полупредседничког „егзекутива је у парлементарном систему само формално бицефална, а у пракси у суштини моноцефална. То из разлога што је шеф државе неефективни вршилац извршних овлашћења.” (Рапајић, 2016, 46).

[3] Од настанка парламентарног система дуализам егзекутиве је значајно еволуирао јачајући моћ и доминацију владе у систему поделе власти. (Пејић, 2016, 69).

[4] У стварности председник републике у овом систему врши на симболичан начин додељена му овлашћења и ограничава се на стављање свог потписа на акте чију је садржину утврдила влада (Марковић, 2015, 322).

[5] Конституционализован је у преко 60 држава (Кутлешић и Голић, 2017б, 112).

[6] Симовић истиче да полупредседнички систем може представљати решење за ригидност председничког и могућу нестабилност парламентарног система, он може да обезбеди делотворну функционалност амбијенту недовољно институционализованог и високофрагментисаног вишестраначког система (Симовић, 2009, 282).

избор, суспензивни вето, самостална и ефективна овлашћења), са елементима парламентарног, тј. бицефалном егзекутивом (Лукић, Кошутић и Митровић 2001, 329) и политички одговорном владом, успостављен је посебан модел организације власти, који према структури и дистрибуцији моћи унутар извршне власти има одређене сличности са дуалном монархијом (Марковић 2015, 317). Родоначелник теорије о полупредседничком систему, на моделу француске Пете републике, Диверже указује на његове кључне одреднице: 1) непосредан избор председника; 2) значајна (самостална) овлашћења председника; 3) парламентарна влада (Duverger 1980, 166). Сартори (1994) додаје и додатне принципе: непосредан избор није нужан, али је избор од стране парламента искључен; шеф државе, иако независан од парламента, не може да влада сам, нити непосредно, његова воља мора бити прихваћена и процесуирана од стране владе; независност владе од председника; различита балансирања моћи унутар извршне власти, али под условом да постоји „аутономни потенцијал", разграничене надлежности између две компоненте извршне власти.

Између постојећих облика који се могу подвести под полупредседнички систем, делом због његове хибридности, али и особености политичког система у коме је конституционализован, постоје значајне разлике. Стога се говори о премијерско-председничком и парламентарно-председничком моделу, зависно од тога ко контролише владу као нестабилни део егзекутиве – само парламент или парламент и председник (Shugart and Carey 2003, 55−76). Специфично, функционисање полупредседничког система често зависи од констелације политичких односа, конвенције и културе, неголи конкретних уставних решења (пр. Ирске, Исланда). Једном речју, стварна моћ шефа државе зависи од политичке структуре унутар једне државе (Duverger 1980, 167–180). Припадност истој политичкој партији шефа државе и парламентарне већине је кључан фактор ефикасности и стабилности извршне власти.[7] Председник је стварни шеф извршне власти уколико је истовремено и лидер владајуће политичке партије, као што у условима кохабитације или нестраначких председника, његова улога има другачији смисао. Овај систем је конституционализован у Француској, Аустрији, Финској, Исланду, Ирској, Португалији, у Русији (тзв. супер-полупредседнички), а преовлађујући елементи постоје и у Румунији, Пољској, Литванији.[8]

Иако постоје бројни примери ефикасних и стабилних система организације власти, дословно преузимање туђих решења нигде није било успешно (Кутлешић, Голић 2017а, 225). Стога су различитим прилагођавањима, а некад и иновативним приступом, одређени системи добили особену физиононију. Бројни су елементи који један систем власти сврставају у парламентарни или

[7] Пејић (2016, 74) наводи: „У условима када непосредно изабрани шеф државе ужива подршку парламентарне већине и владе која из ње произилази, овај систем преузима претежна обележја председничке владе. Обрнуто, систем има карактеристике парламентарне владе када влада потиче из парламентарне већине која је супростављена председнику републике."

[8] Иако је у неким од ових држава уставом институционализован облик власти који одговара полупредседничком, политичка пракса се од самог почетка одвијала на парламентарном принципу – Исланд, Ирска, Аустрија (Duverger, 1980, 167).

полупредседнички. Они нису унификовани, појављују се у различитим порецима, стога се јављају и прелазне варијанте, у којима се политички фактори (кохабитација/хомогена извршна власт; ауторитет председника/премијера; (не)стабилност парламентарне већине; уставна конвенција, чак и персонални односи председника и премијера) више него правна решења одражавају на политичку моћ шефа државе, са ризиком да створе значајан јаз између утиска, стварне и институционалне моћи, односно ауторитета личности и моћи којом формално располаже.

Конституционализација постојећих система власти у државама бивше Југославије

Доношење нових устава у државама бивше Југославије одвијало се паралелно са коренитим променама друштвено-економског и политичког система и распадом заједничке државе. Уставни процес започео је доношењем уставних амандмана на социјалистичке уставе, а потом је уследило доношење нових устава, заснованих на начелима поделе власти, вишепартијског система, непосредних избора. Нови устави су најчешће доношени у процесу стицања независности. У БиХ Устав је део међународног мировног споразума, док су њени ентитети уставе донели током оснивања 1992. године РС и 1994. године ФБиХ.

Доношење устава скоро увек је ствар компромиса између различитих политичких интереса, а та чињеница посебно је до изражаја долазила у државама које су коренито мењале свој политички систем и којима је недостајало одговарајућих искустава, конвенција или традиције. Приликом конституционализације новог система власти и позиционирања шефа државе у њему, значајан фактор у свакој од ових држава били су и субјективни фактори оличени у личности шефа државе, његовом ауторитету и популарности (у Хрватској и Србији деведесетих), или надпартијском карактеру у посебним историјским околностима (у Словенији и Македонији), односно личности премијера (у Црној Гори, Словенији), али и компромису између ауторитета две водеће политичке личности (у Хрватској 2000, ЦГ 1992 или Србији 2006).

У процесу стицања државне независности, Словенија је крајем 1991. године донела нови устав, који је у међувремену мењан или допуњаван преко десет пута, на шта је посебно утицао процес њеног приступања ЕУ. Њиме је установљена подела власти, у којој је носилац законодавне квазидводомни парламент – Државни збор, као непосредно изабран, њен суштински носилац и Државни савет, као представништво економских, друштвених и ужих територијалних интереса, са саветодавном или иницијативном улогом. Председник Републике и Влада врше извршну власт, с тим да је њен ефективни носилац Влада. Председник Републике, према Уставу (чл. 102) „представља Републику Словенију и врховни је командант њених оружаних снага”. Иако су његова овлашћења лимитирана, он се сматра интегративним чиниоцем у систему власти, који се црпи из његовог непосредног избора (Церар 2005, 47). Он поседује

надлежности у међународном представљању државе, командовању војском, предлагању носилаца функција, покретању поступка за оцену уставности итд.

Хрватска је социјалистичку уставност у потпуности напустила доношењем Устава крајем 1990. године. Овај устав је мењан десет пута, а најзначајније промене у систему власти, смањењу улоге председника Републике и јачању Владе, извршење су 2000. године. Систем власти установљен 1990. године се могао означити снажним полупредседничким, у коме је носилац законодавне власти Сабор, а извршну власт врше председник Републике и Влада, с тим да је њен стварни шеф председник Републике. Постојећа уставна решења су његову улогу значајно ревидирала, ограничивши је предлогом Владе и супотписом премијера у погледу већине његових надлежности. Упркос томе, улога председника Републике је широко постављена. Према Уставу, председник Републике представља и заступа државу у земљи и иностранству, брине се за редовно и усклађено деловање, те за стабилност државне власти. Он одговара за одбрану независности и територијалне целовитости Хрватске (чл. 94). Наведена функција, као интегративна и заштитна, најшире је дефинисана од свих анализираних држава, својствена полупредседничким системима француског типа (Кутлешић 2002, 155), прате је значајне надлежности, у области одбране, спољне политике и безбедности, с тим да се обезбеђење утврђене уставне функције не исцрпљује, чак ни претежно остварује, само кроз његове надлежности. Устав претпоставља сарадњу, чак и заједничко одлучивање Владе и шефа државе у бројним питањима.

Устав Босне и Херцеговине (анекс 4 Дејтонског мировног споразума) као компромис између супростављених интереса конститутивних народа, између којих је претходно вођен и оружани сукоб, настао под утицајем међународног фактора, успоставља атипичну организацију власти. Он је избегао одговор на питање природе ове државе и њеног уређења. Одредбе о носиоцима власти су прилично оскудне, често хибридне, некад и контрадикторне, у међувремену су вануставно и противуставно мењане и допуњаване, надлежности БиХ су ширене, на начин и у мери да њен систем власти функционише вануставно. Уставни модел поделе власти, са колективним шефом државе (Председништво), као носиоцем извршне власти, те Саветом министара као помоћним извршним органом, политички одговорног дводомном парламенту (са крајње лимитираном законодавном влашћу), одговара особеном облику председничког или супер-полупредседничког система.[9] Ипак, систем власти у многоме је противуставно промењен у правцу јачања Савета министара.

Уставом Србије из 1990. године је институционализован мекши тип полупредседничког система. Ипак, у условима постојања савезне државе, значајна овлашћења непосредно изабраног председника Републике (првенствено у области одбране и спољних послова), нису се примењивала, јер је сам

[9] Имајући у виду да овај систем власти, изнад полупредседничког, ка председничком, превазилази тему овог рада, он није детаљно анализиран. Приказ појединих решења је више у сврху илустрације некад оригиналних, некад иновативних, а некад и хибридних решења у крајње сложеном политичком систему, заснованом на принципима консоцијативне демократије (Голић, 2020).

устав (чл. 135) тим одредбама давао супсидијарни карактер, у којима је примат имао савезни устав (Марковић, 2004, 328). Устав из 2006. год. је начелном одредбом прокламовао парламентарни систем, где се „однос три гране власти заснива се на равнотежи и међусобној контроли" (чл. 4), са Народном скупштином као носиоцем законодавне и Владом као носиоцем извршне власти, са свим инструментима њене политичке одговорности, али и равнотеже, с тим да су положај и улога председника Републике изнад стандарда парламентарног. Иако је концептуално „брат близанац" Устава из 1990. године, он донекле редукује његове надлежности, без могућности законског проширивања. Према Уставу, председник Републике изражава државно јединство (чл. 111). Он представља државу, те обавља низ послова, а тичу се проглашења закона, избора Владе, избора судија Уставног суда, командовања војском, уз посебна овлашћења у ванредном или ратном стању итд.

Црна Гора (даље ЦГ) је социјалистичку уставност напустила доношењем Устава 1992. године, још као чланица СР Југославије. Њиме је успостављена подела власти, са непосредно изабраним председником, са избалансираном улогом између њега и Владе. Нови устав је усвојен 2007, након стицања независности, а делимично је измењен 2013. године. Начелном одредбом је прокламован парламентарни систем, законодавну власт врши Скупштина, извршну Влада, а њихов однос почива на равнотежи и међусобној контроли. Црну Гору представља председник Црне Горе (чл. 11). Иако се он бира непосредно, надлежности су му ограничене, знатно су мање него у Србији, СМ или посебно у Хрватској и не одступају знатније од стандарда парламентарног председника. Углавном су подељене са другим органима, иницијалне или декларативне.

Северна Македонија (даље СМ) је нови устав добила у новембру 1991. године, у процесу стицања државне независности. Он је до данас мењан или допуњаван седам пута. Устав прокламује демократски поредак, поделу власти, начелно парламентарног типа, вишепартијски систем и непосредне изборе за Собрање и председника Републике. Законодавну власт врши Собрање, извршну Влада, а председник представља Републику, што представља стандард парламентарног шефа државе, са нешто већим надлежностима, нарочито у ванредним приликама. Поред представљања државе, као његова основна функција, слично као у Словенији, се наводи и командовање оружаним снагама.

Избор и мандат председника републике

(Полу)непосредан избор шефа државе представља својство председничког и полупредседничког система, иако постоје примери непосредног избора и у парламентарном. Међутим, непосредан избор је онај елемент који оправдава суштину полупредседничког, а може да усложњава функционисање парламентарног система. Наиме, начин избора би требало да одговара обиму власти којом располаже, али су присутне и одређене деформације, где начин избора није адекватан ефективним овлашћењима. То је „потенцијално изво-

риште нескладног и непредвидивог функционисања система власти" (Симовић 2013, 19). Непосредним избором обезбеђује се већи ауторитет, чак и када није праћен одговарајућим надлежностима, али такав ауторитет може и отежавајуће деловати на функционисање система власти, нарочито у условима кохабитације, односно конфликтног потенцијала. До спора углавном долази у областима у којима постоје подељене надлежности између њега и владе. У свакој од држава бивше Југославије председник републике, те чланови Председништва БиХ, као колективног шефа државе, бира се на непосредним изборима, у двокружном систему гласања (сем у БиХ). Изузетак представља председник Федерације БиХ.

Као стабилни део егзекутиве, шеф државе (сем у БиХ), орган „везе и равнотеже" (Верготини 2015, 595) има дужи мандат од парламента (5 год), са образложењем да се њиме обезбеђује континуитет и стабилност државне власти, те његова независност у односу на легислативу (Симовић 2008, 216). Тим решењем се, пак, повећава могућност кохабитације. Изузев у Хрватској и БиХ, у осталим државама уколико мандат председника истекне током ратног или ванредног стања, он се продужава до његовог окончања и три до шест месеци након окончања, како би се у нормализованим околностима могли спровести избори. У Хрватској, Србији, ЦГ и СМ постоји ограничење према коме једно лице може бити изабрано за председника највише два пута, док је у Словенији и БиХ ограничење нижег нивоа и односи се на више од два *узастопна* избора.

Шеф државе ни у једној од ових држава не може обављати другу јавну функцију. Ипак, само у Хрватској и СМ постоји забрана његовог чланства у политичкој партији. То решење није реткост у упоредном праву, својствено је парламентарном систему, а проистиче из његове основне функције представљања државе. Таква забрана је негде резултат уставне конвенције, конституисане у посебним политичким или историјским околностима, према којој он има „изнадпартијску тежину" (пример Немачке или Италије), а негде је и изричито прописана (нпр. Мађарска, Естонија), као резултат бојазни да би шеф државе могао да претендује на више власти од оне коју му устав изричито даје (Станић 2018, 214-215). Ипак, уставна конвенција је делотворнија од изричите забране. Руководећи положај у партији, поготово уколико она располаже и већином у парламенту, јача ефективну улогу председника републике и не може се посматрати одвојено од његове амбиције за већом влашћу и утицајем, која опет природно произлази из непосредног избора и односа који се тим путем формира са бирачким телом. Као шеф владајуће партије, шеф државе, без обзира на број и карактер својих надлежности, представља стварног шефа извршне власти, са могућношћу да то буде и мимо уставотворчеве замисли, што је политичка пракса у овим државама вишеструко потврдила.

Имајући у виду да ни у једној од ових пет држава не постоји функција потпредседника (својствена углавном председничком систему, постоји у ентитетима БиХ, али са потпуно другачијим легитимитетом у односу на председника, по консоцијативном принципу, са другачијом улогом од оне коју он има у председничком систему), у случају спречености председника да обавља своју функцију или превременог престанка мандата, у свим овим државама замењује

га председник парламента. Ипак, негде су ограничена овлашћења вршиоца дужности (према Закону о председнику Србије, он не може распустити Скупштину, уложити вето, не именује амбасадоре, ни судије Уставног суда; у Хрватској акт о проглашењу закона у овој ситуацији супотписује премијер), као и временски период у коме он може обављати ту функцију. Устав Хрватске је у по овом питању најдетаљнији, на шта је утицала ситуација тешке болести председника Републике, 1999. год, када је услед тадашње правне празнине проблематизовано питање његовог замењивања. Новија уставна решења уредила су такву ситуацију, прописујући да у случају дуже спречености или неспособности, а посебно уколико председник није у стању да одлучи о повераваању дужности, њу преузима председник Сабора, на основу одлуке Уставног суда, која се доноси на предлог Владе. У другим ситуацијама он преузима дужност по сили Устава. У СМ наступање услова за престанак мандата утврђује Уставни суд по службеној дужности. У Србији и Словенији се не прецизира шта „спреченост" подразумева, ко и на који начин је утврђује, док је у ЦГ питање замењивања, сем одређења ко га замењује, потпуно неуређено.

Компаративна анализа надлежности

Бицефална егзекутива у којој равноправну улогу или примат има влада, политички одговорна парламенту, (не)посредан избор шефа државе, (не)зависност председника у односу на парламент, те садржина и обим овлашћења председника (самостална или несамостална, ефективна или декларативна), елементи су на основу којих се може извести закључак о природи конкретног система власти, односно његовом месту између полупредседничког и парламентарног. Пошто се анализирани системи међусобно разликују у бројним питањима, закључци у погледу његовог места у оквиру теоријских модела се изводе на основу свеобухватне анализе положаја шефа државе и његових надлежности.[10]

Надлежности шефа државе у наведеним државама могу се класификовати на више начина. С тим у вези, за разлику од парламентарног, председник у полупредседничком систему располаже значајнијим самосталним надлежностима, поред оних које дели са владом. Самосталне надлежности резултирају актом који он сам доноси или радњом коју сам предузима, а учешће других органа није пресудно за обиковање воље (пр. давање мишљења или обавезне консултације чији садржај не обавезује). У анализираним државама оне нису тако бројне. Несамосталне надлежности могу бити условљене или подељене. Оне могу да створе утисак моћи, али је ефективан учинак условљен политичким односом шефа државе и владе, тј. парламентарне већине. Оне подразумевају учешће више субјеката у доношењу одлуке, које је конститутивног карактера, утиче на формирање релевантне воље, без њега није могуће доно-

[10] Пејић (2007, 55–58) као битно својство полупредседничких система наводи и могућност мешања председника у домен законодавне власти (право да распише референдум, суспензивни вето, распуштање парламента).

шење одлуке. Такви акти или радње (условљени) се доносе или предузимају на предлог, уз сагласност, потврду, супотпис. Ипак, постоје прикривени облици условљавања који једну надлежност, наизглед самосталну, оперативно чине несамосталном. Наиме, представљање државе, које укључује међународне контакте и активности, функција је шефа државе, ипак, њено ефективно остваривање зависи од сарадње са другим органима (подељене). Слично је и са појединим овлашћењима у вези са командовањем војском (пример кадровских овлашћења, одлуке о употреби јединица). Посебан случај су надлежности које се ближе уређују законом, без кога није могуће њихово коришћење (неки кадровски послови или помиловање), који може прописати различите облике ограничења, до мере у којој дата надлежност атрофира или постане само декларативна. У погледу оваквих послова Пилиповић (2016, 426) говори о условљеним пословима, које председник врши самостално, али се притом његова власт ограничава путем учешћа владе и парламента у њиховом вршењу. Међутим, акти које шеф државе самостално доноси, нпр. у ванредним приликама, а који подлежу накнадној потврди парламента, не могу се једноставно одредити несамосталним, јер они производе дејство и пре потврде.

Уз церемонијалне и декларативне надлежности (расписивање избора, обавезно распуштање парламента, давање одликовања, проглашење закона, пријем акредитивних писама), које су својствене за оба система власти, полупредседнички карактерише постојање и ефективних, где би, на основу различитих решења, у функцији овог рада, навели пет група са најчешћим пословима: 1) арбитражне – распуштање парламента, покретање поступка за оцену уставности, расписивање референдума, суспензивни вето; 2) надлежности у ванредним приликама (самосталне или оне које дели са владом); 3) учешће у спољним пословима; 4) послови у области одбране и безбедности; 5) изборне - именовање уставних судија, виших функционера (често на предлог владе или уз супотпис), предлагање кандидата за одређене функције (премијер, уставне судије, гувернер, чланови правосудних савета, омбудсман).

У свакој од ових држава (са изузетком БиХ и њених ентитета) постоји институт обавезног распуштања парламента, првенствено у ситуацијама неизбора владе у прописаним роковима. До распуштања долази по сили устава, а шеф државе доноси декларативни акт којим се то констатује, те расписује изборе, у утврђеним роковима. У свакој од њих председник може да покрене поступак за оцену уставности, проглашава законе, даје помиловања и одликовања.

Председник предлаже избор носилаца одређених функција. У Србији, ЦГ, СМ предлаже један број, а у Словенији све кандидате за судије уставног суда. У Србији на предлог Народне скупштине он и именује трећину њих. У Хрватској предлаже председника Врховног суда, а у СМ и Словенији један број чанова судског савета. У Србији предлаже кандидата за гувернера Народне банке, а у Словенији, поред гувернера и кандидата за омбудсмана.

Иако је представљање државе општа функција председника републике, на основу које он учествује у спољној политици земље, што га чини видљивим

и ствара утисак о већој улози, њихове надлежности у погледу спољних послова су различите. Креирање политике је изричито стављено у надлежност владе у Србији, ЦГ и Хрватској. У Словенији и СМ се тај закључак изводи из дистрибуције појединих овлашћења (предлагање закона, доношење стратешких докумената и мера за њихову реализацију, политичких аката). Пријем акредитивних и опозивних писама страних дипломатских представника и учешће у избору и опозиву дипломатских представника земље је најмањи стандард ове функције. Међутим, у Словенији је то самостална надлежност председника Републике, док је у другим државама она условљена предлогом владе, уз (необавезујуће) мишљење парламентарног одбора (Хрватска и ЦГ). Председник може закључивати и међународне уговоре, изузев у ЦГ. У СМ претпоставка надлежности за закључивање међународних уговора је у корист председника Републике, он предлаже Собрању учлањење у међународне организације или међудржавне савезе (чл. 119–120), чиме значајније учествује у спољној политици. У Хрватској председник још активније суделује у спољној политици, што обухвата и уставом утврђену обавезу сарадње председника и Владе у њеном креирању и вођењу, те заједничку одлуку (на предлог Владе и супотпис премијера) о оснивању дипломатских представништава, закључивање међународних уговора који не подлежу ратификацији, док код ратификованих потписује исправе о прихватању.[11]Ипак, стварна улога шефа државе у спољној политици, више него у другим питањима, зависи од поменуте политичке констелације, личности која је врши, његовог ауторитета итд.

Као традиционална функција државног поглавара, командовање војском представља и стандардну надлежност председника републике у свим анализираним државама. Ипак, његова самосталност у вршењу ове надлежности је углавном значајно ограничена. Прво ограничење се тиче улоге парламента у одлучивању о рату и миру, проглашењу ратног и ванредног стања, употреби војске ван државних граница. У Србији председник Републике командује Војском и поставља, унапређује и разрешава официре Војске. Ипак, ова надлежност (по својој природи више управна) се уређује законом, који може да утврди значајна ограничења, првенствено у погледу улоге министарства одбране. У Словенији је председник одређен као врховни командант одбрамбених снага, што је његова основна уставна функција. Ипак, о проглашењу ратног или ванредног стања, те њиховој употреби одлучује парламент, а тек уколико није у могућности да се састане, о томе одлучује председник Републике. У ЦГ он командује војском на основу одлука Савета за одбрану и безбедност (чине га председници државе, Владе и Скупштине), који представља стварног носиоца надлежности командовања војском (чл. 130–131). Савет за безбедност СМ, којим председава председник Републике и у избору чијих чланова и сам учествује, представља само саветодавни орган других органа, али свакако да

[11] Имајући у виду да је спољна политика у целости надлежност Председништва БиХ, уз друга својства (неодговорност, предлагање буџета, изборне надлежности, координација), изводи се закључак о карактеру њене власти преко стандарда полупредседничког система (Голић, 2020, 39).

јача одговорност шефа државе у овој области. Најзначајније надлежности у области одбране поседује председник Хрватске. Ипак, већина њих нису самосталне, али му омогућавају доминантније учешће у пословима одбране, а значајно и безбедности. Он је врховни заповедник оружаних снага. Законом се ближе уређују његова кадровска овлашћења. Он објављује рат и закључује мир, на основу одлуке Сабора. У случају непосредне угрожености државе он може, уз супотпис премијера, наредити употребу оружаних снага и без проглашеног ратног стања (чл. 100). Он даје сагласност на предлог Владе упућен Сабору да стране оружане снаге уђу или делују на територији Хрватске, да њене снаге делују изван њених граница (укључујући и вежбу и обуку). Ипак, ову сагласност Сабор може углавном супституисати квалификованом већином. Поред тога, председник има надлежности и у области државне безбедности, сарађује са Владом у усмеравању рада безбедносних служби, те заједно са премијером поставља њихове руководиоце.

Однос председника са парламентом и владом

Централно питање односа председника републике и парламента јесте његова улога у факултативном распуштању парламента. Ради се о политичком акту, те као таквом лишеном правне контроле (Марковић 2015, 317). У оба ова система распуштање парламента представља стандардно право извршне власти, путем кога се остварује равнотежа и узајамна контрола извршне власти и парламента. У парламентарном систему, по правилу, ово овлашћење суштински припада влади, а у полупредседничком су могуће две ситуације: 1) одлуку доносе заједнички влада и председник; 2) то је самостално овлашћење председника (Француска, Русија, Аустрија). У првом случају уравнотежење се врши између владе и парламента, а у другом а) између сва три политичка органа, односно б) између парламента и шефа државе, чија је улога више контролна или арбитражна. Код факултативног распуштања разлози нису утврђени, уопштено су постављени (нпр. нефункционисање) или нису обавезујући, те је дискреционо овлашћење извршне власти пресудно. Док у Словенији и СМ не постоји могућност факултативног распуштања, у ЦГ парламент распушта Влада, а председник државе само формално доноси указ о томе. Право распуштања парламента у Хрватској је детерминисано уставом дефинисаним разлозима, који, иако необавезујући, ову надлежност донекле ограничавају (на захтев Владе да јој изгласа поверење, Сабор јој изгласа неповерење,[12] ако у дефинисаном року не усвоји буџет). Одлуку о распуштању на предлог Владе и уз су-

[12] Илустративан је пример Немачке, уколико предлог Канцелара за гласање о поверењу не буде подржан у Бундестагу, председник Федерације, на предлог Канцелара, може распустити Бундестаг у року од 21 дана. Право на распуштање престаје чим Бундестаг изабере новог Канцелара. Ово овлашћење ипак ствара могућност политичког маневра – намерног губљења поверења зарад нових избора. Имајући у виду политички карактер овог акта и немогућност његове правне контроле, отвара се дилема његове могуће злоупотребе, која може да дестабилизује политичке институције (Орловић, Рајић, 2018, 1550).

потпис премијера доноси председник Републике (не може га распустити ако је покренут поступак утврђивања његове одговорности). У Србији је ово право најшире, председник Републике може да распусти Народну скупштину на образложени предлог Владе, чиме се обезбеђује уравнотежење сва три политичка органа, чиме се председник у највећој мери помера од стандарда парламентарног. Не постоје никакви услови нити ограничења у том погледу (сем у случају ратног или ванредног стања или покренутог поступка изгласавања неповерења Влади). Имајући у виду карактер ове надлежности и начин на који је она уређена, у Србији (у нешто већој мери) и Хрватској се путем ње врши уравнотежење сва три политичка органа.

Суспензивни вето представља средство утицаја шефа државе на парламент. Он постоји у сва три облика поделе власти, али у председничком и мешовитом највише. То овлашћење се, по природи, везује за непосредно изабраног шефа државе, мада су присутна и другачија решења (пример Устава Мађарске из 1991 и Италије из 1947). Ово овлашћење председнику припада не као носиоцу извршне нити законодавне власти, већ као носиоцу функције заштите уставности (Петров 2005, 218–221). Суспензивни вето се може уложити у Србији, ЦГ и СМ, из било ког разлога. Рокови у којима се он може користити значајно утичу на ефективност овог института, а зависно од поступка усвајања закона различито су одређени (7 или 3 дана у ЦГ, 15 или 7 дана у Србији, док у СМ није утврђен, услед чега може доћи до блокаде ступања на снагу закона). Постоји дужност проглашења поново усвојеног закона (овај пут апсолутном већином, што јесте нешто строжији, али ипак знатно лакши услов у односу на онај у председничком систему). У СМ на законе усвојене двотрећинском већином није могуће уложити вето.

Шеф државе нема право предлагања закона, што је класично обележје парламентарног система, али у свим анализираним државама има право уставотворне иницијативе. Постоје и извесна права у погледу рада парламента – право обраћања које постоји у Словенији и СМ, у којој има и обавезу да једном годишње обавести Собрање о питањима из његове надлежности, да захтева ванредну седницу (у Хрватској), чиме он (сл. као у Италији, Француској, Румунији), може сугерисати правце законодавне политике. Специфично је његово овлашћење у Хрватској (на предлог Владе и супотпис премијера) да распише обавезујући референдум о предлогу промене Устава, али и другим питањима за које цени да су важна за државну независност, јединство и „опстојност", које је по обухвату и шире од узорног права из француског устава.

Иако теоријски шеф државе сноси правну, а не сноси политичку одговорност (јер нема политичку власт или је непосредно изабран), упоредно су присутни примери мешовитих облика одговорности (нпр. Аустрија, Румунија) за велеиздају, повреду устава или закона, у којима одлука о санкцији (разрешење или референдуму о опозиву који парламент расписује) зависи од воље парламента. Иако правна одговорност шефа државе превазилази предмет овог рада, напоменућемо да одлука парламента о разрешењу, као санкција за повреду устава, која је прописана у Србији и ЦГ (за разлику од других држава из ове групе где одлука уставног суда о кршењу устава значи и престанак функ-

ције председника) али и услови и поступак оптужења од стране парламента (квалификована већина посланика може да покрене поступак, „тежа повреда устава" која се негде прописује као услов, квалификована већина за одлуку о разрешењу), овом институту значајно (не и потпуно) даје политички карактер, којим се уравнотежују ова два органа. Политички карактер одговорности председника у највећој мери постоји у Србији (иако Уставни суд утврди повреду устава од стране председника Републике, одлуку о разрешењу Народна скупштина може (и не мора) донети двотрећинском већином народних посланика, док у ЦГ ту одлуку доноси натполовична већина посланика). У БиХ не постоји одговорност чланова Председништва, а у РС Народна скупштина може расписати референдум о опозиву, који је значајно средство уравнотежења између ових органа.

Поред описаних надлежности у којима се, путем предлога, супотписа и других инструмената обезбеђује сарадња председника и владе, питање њеног избора је главно питање односа ових органа. У погледу избора владе, у свим овим државама постоји слично решење – улога шефа државе одговара концепту парламентарног председника. Он предлаже кандидата за председника владе, с тим да предлогу претходе обавезне консултације са изабраним листама у парламенту. У Словенији шеф државе није ексклузивни предлагач премијера (након првог предлога, могу га предложити и групе посланика, с тим да се прво гласа о предлогу председника). Ипак, парламентарна влада као стандард у свакој од ових држава (сем БиХ) проистиче из воље парламента, а не шефа државе, те је он ограничен вољом парламентарне већине. Закон о председнику Републике Србије утврђује његову обавезу да предложи кандидата који је обезбедио већину (у супротном, могао би и да злоупотреби рокове чијим протеком се парламент обавезно распушта). Ипак, у ситуацији када те већине нема или је парламент у већој мери фрагментиран, он може да утиче на њено окупљање, а тиме и састав владе, јачајући коалициони потенцијал своје партије. Председник Хрватске има и два специфична овлашћења: 1) да мандатару продужи уставни рок за састављање Владе и 2) да у случају другог неуспелог избора именује привремену, нестраначку владу када и расписује изборе. У погледу функционисања владе, није предвиђено супотписивање њених одлука, нити уредбодавна власт председника (изузев у ванредном и ратном стању, те описаним ситуацијама у Хрватској). Ипак, у Хрватској и Републици Српској, председник може утицати на заказивање седница и дневни ред владе, са правом учествовања у њеном раду.

У ванредним приликама (ратно или ванредно стање, непосредна ратна опасност), извршна власт скоро увек поседује додатна права, усмерена на отклањање њихових последица. Она подразумевају привремено преузимање одређених надлежности парламента (законодаве, изборне, контролне), до могућности ограничења људских права и суспензије одређених уставних норми. Ипак, такве надлежности су привремене, условљене немогућношћу рада парламента и подлежу обавези потврде. У полупредседничким системима оба органа извршне власти учествују у њима, док су у парламентарним оне претежно у корист владе. Изузев ЦГ, у другима шеф државе има неке од ових над-

лежности, с тим да се оне садржајно (најуже су у Србији, најшире у СМ и Словенији), и по самосталности (најнижи ниво у Србији, највиши у СМ) разликују. У Србији (увек) и Словенији су условљене сагласношћу оба органа извршне власти, док у Хрватској и СМ укључују значајан степен самосталности. У Словенији ратно или ванредно стање проглашава и предузима хитне мере поводом њега Државни збор, на предлог Владе. Уколико није у могућности да се састане, о томе одлучује председник, са обавезом потврде, чим Збор буде у могућности да се састане. Током ових стања, на предлог Владе, председник Републике може доносити уредбе са законском снагом, које укључују и могућност ограничења људских права. Према Уставу Србије, уколико Народна скупштина није у могућности да се састане, одлуку о проглашењу ванредног или ратног стања доносе заједно председници Републике, Народне скупштине и Владе. Устав наглашава привременост супсидијарне одлуке о проглашњу, предвиђајући (ипак флексибилније) рокове за потврђивање ове одлуке од стране Народне скупштине. Кад Народна скупштина не може да се састане, мере одступања од људских и мањинских права заједно утврђују 1) председник Републике, председник Народне скупштине и председник Владе, у ратном и 2) Влада, уредбом, уз супотпис председника Републике, у ванредном стању. У Хрватској, Сабор може овластити председника Републике да током ратног стања доноси уредбе са законском снагом, а у случају да се не може састати, Устав председнику то право даје непосредно. У случају ванредног стања, које подразумева и немогућност уставних органа да редовно врше своје функције, он може, на предлог Владе и супотпис премијера, доносити такве уредбе, уз обавезу накнадне потврде од стране Сабора. У СМ, уколико Собрање није у могућности да се састане, ратно и ванредно стање проглашава председник Републике. Он у тим ситуацијама може да преузме изборне надлежности парламента, укључујући и избор и разрешење Владе, што ефективно има већи значај од права доношења уредби са законском снагом.

Завршна разматрања

Анализом начина избора председника републике, надлежности и односа са парламентом и владом у пет држава бивше Југославије може се закључити о постојању система власти који су на размеђу полупредседничког и парламенторног. Иако није пресудни фактор у опредељењу једног система, непосредан избор значајно делује на његову физиономију и функционисање, нарочито уколико он паралелно обавља и страначку функцију.

Неки од пресудних елемената за овакве закључке су његове надлежности везане за спољне послове, суспензивни вето, распуштање парламента, одбрану и ванредне прилике. Стога, могло би се констатовати да је систем власти у Црној Гори најближи парламентарном, следи га словеначки (модификован надлежностима у ванредним приликама и спољним пословима), а потом српски (распуштање парламента, ванредне прилике, одбрана, суспензивни вето, спољни послови) и систем у Северној Македонији, који се значајније прибли-

жавају полупредседничком, док је хрватски, упркос преовлађујућим несамосталним надлежностима, услед њихове бројности и значаја (одбрана, безбедност, спољни послови, ванредне прилике, однос са Владом, распуштање парламента, референдум), најближи полупредседничком. Имајући у виду његов однос са парламентом и владом, могло би се констатовати да уравнотежење на релацији парламент – влада и председник републике у већој мери постоји у Србији и Хрватској, за разлику од других које јачају парламент (Словенија и СМ), односно уравнотежење успостављају на релацији парламент-влада (ЦГ). Нижи ниво на једној од њих компензује се на барем друге две (пример Северне Македоније – распуштање парламента/спољни послови и ванредне прилике или Хрватске – суспензивни вето/референдум и именовање привремене владе). Ипак, оцена карактера ових система скоро увек је зависила и од личности која је вршила функцију председника, а поготово од тога да ли је он био лидер владајуће партије, те од политичког односа са премијером и парламентарном већином.

У свакој од анализираних држава постојали су односи кохабитације. За разлику од чистих модела, у системима који се налазе између њих, није увек унапред извесно чија ће улога и политичка воља у случају неслагања бити преовлађујућа, нарочито у питањима где се њихове надлежности додирују или преплићу (спољни послови, одбрана, изборне надлежности), са опасношћу да функционисање највише власти буде отежано, што је политичка пракса у овим државама потврдила. Ипак, досадашњи примери кохабитације у њима су, поред јавне манифестације неслагања, ипак указивали на доминантнију улогу владе.

Процена конкретног система власти заснованог на мешању елемената различитих система је субјективног карактера и зависи од специфичних ситуација са којима се он суочава. У условима фрагментираног политичког система, оштријих подела, у кризним и непредвиђеним ситуацијама, непосредно изабран председник, са значајнијим надлежностима, поготово арбитражним, контролним и онима које се тичу управљања кризним ситуацијама, може да делује стабизујуће на функционисање власти и јача осећај поверења у основне функције државе. С друге стране, непосредно изабран председник, без ефективнијих овлашћења, у тим околностима може да створи фрустрирајући утисак неделотворне или недовољно контролисане власти, сукоб унутар ње и слабљење њеног ауторитета.

Литература

1. Vukadinović, Gordana. 2006. *Teorija države i prava I*. Novi Sad: Futura publikacije.
2. Голић, Дарко. 2020. „Колективни шеф државе и систем власти – босанскохерцеговачка решења у светлу упоредног права.” *Страни правни живот* LXIV (2): 27–42.

3. De Vergottini, Giuseppe. 2015. *Uporedno ustavno pravo*. Beograd: Službeni glasnik.
4. Duverger, Maurice. 1980. "A New Political System Model: Semi-presidential Government." *European Journal of Political Research* VIII (2): 165–187.
5. Кутлешић, Владан, и Дарко Голић. 2017а. *Увод у право*. Нови Сад: Привредна академија.
6. Кутлешић, Владан, и Дарко Голић. 2017б. *Уставно право*. Нови Сад: Привредна академија.
7. Кутлешић, Владан. 2002. *Организација власти: упоредна студија устава бивших социјалистичких држава Европе*. Београд: Службени лист СРЈ.
8. Лукић, Радомир, Кошутић, Будимир и Митровић, Драган. 2001. *Увод у право*. Београд: Службени лист СРЈ.
9. Марковић, Ратко. 2004. „Моћ и немоћ председника Републике Србије." *Анали Правног факултета у Београду* LII (3–4): 325–360.
10. Марковић, Ратко. 2015. *Уставно право*. Београд: Правни факултет Универзитета.
11. Марковић, Ратко. 2017. „Ка будућем уставу Србије." У „Српска политичка мисао – специјал 2017", ур. Владан Петров, Дарко Симовић, Слободан Орловић и Живојин Ђурић, посебно издање, *Српска политичка мисао*: 263–271.
12. Orlović, Slobodan, i Nataša Rajić. 2018. „Raspuštanje parlamenta – vršenje ili zloupotreba ustavnih ovlašćenja." *Zbornik radova Pravnog fakulteta* u Novom Sadu LII (4): 1545–1557.
13. Пејић, Ирена. 1996. „Политичка одговорност председника републике." *Зборник радова Правног факултета у Нишу* XXII (36–37): 154–172.
14. Pejić, Irena. 2007. „Polupredsednički sistem i mogućnosti kohabitacije." *Teme: časopis za društvena istraživanja* XXXI (1): 43–60.
15. 14. Пејић, Ирена. 2016. „Парламентарна влада: могућности равнотеже у систему поделе власти." *Зборник радова Правног факултету у Нишу* LV (73): 67–86.
16. Petrov, Vladan. 2005. „Ustavna reforma – naše (ne)shvatanje Ustav." U *Razvoj pravnog sistema Srbije i harmonizacija sa pravom EU – prilozi projektu 2005*, ur. Svetislav Taboroši, 194–242. Beograd: Pravni fakultet, Centar za publikacije i dokumentaciju.
17. Petrov, Vladan. 2018. „O nekim opštim mestima u poimanju sistema vlasti uopšte i u Republici Srbiji." U *Parlamentarizam u Srbiji*, ur. Darko Simović i Edin Šarčević, 13–32. Sarajevo: Fondacija Centar za javno pravo.
18. Пилиповић, Милан. 2016. „*Извршна власт у државама насталим распадом Југославије*." Докторска дисертација. Бањалука: Правни факултет Универзитета у Бањалуци.
19. Рапајић, Милан. 2016. „Извршна власт у полупредседничким системима." Докторска дисертација. Крагујевац: Правни факултет Универзитета у Крагујевцу
20. Sartori, Giovanni. 1994. *Comparative Constitutional Engineering: An Inquiry into Structures*, Incentives and Outcomes. New York: University Press.

21. Shugart, Matthew Soberg, and John M. Carey. 2003. *Presidents and Assembiles: constitutional design and electoral dynamics*. Cambridge: Cambridge University Press.
22. Симовић, Дарко. 2008. *Полупредседнички систем*. Београд: Правни факултет Универзитета и Службени гласник.
23. Симовић, Дарко. 2009. „Полупредседнички систем – институционални модел кога (не)треба избегавати." Правна ријеч VI (18): 271–283.
24. Simović, Darko. 2013. „Institucionalne pretpostavke usklađivanja ustavnopravnog i realnog položaja predsednika Republike Srbije." *NBP – Žurnal za kriminalistiku i pravo* XVIII (1): 11–23.
25. Stanić, Miloš. 2018. „Nespojivost funkcije predsednika države sa članstvom i vođstvom u političkoj stranci – primer Srbije." U *Parlamentarizam u Srbiji*, ur. Darko Simović i Edin Šarčević, 195-223. Sarajevo: Fondacija Centar za javno pravo.
26. Cerar, Miro. 2005. „Uloga predsjednika Republike u slovenskom ustavnopravnom i političkom sustavu." Politička misao XLII (4): 39–66.

THE PRESIDENT OF THE REPUBLIC BETWEEN THE PARLIAMENTARY AND SEMI-PRESIDENTIAL SYSTEM

Summary: The position and role of the head of state are crucial for determining whether a system of government can be determined as a parliamentary or semi-presidential one. In the five states of the former Yugoslavia, the established systems of government, although in principle parliamentary, contain a mixture of elements of these two systems. In addition to direct election, which is common to all these five states, proximity to one or the other system is determined by the scope and content of the powers of the head of state, and his position in relation to parliament and government. In that respect, analyzed systems postion themselfs in different places between those two systems. However, constitutional solutions in countries that go beyond the parliamentary system, yet do not reach the semi-presidential system, do not always correspond to the real role of the head of state, which is especially contributed by his (non) party character, numerous political factors, and areas of shared competencies and powers.

Key words: President of the Republic, parliamentary and semi-presidential system

ГОРАН СТАМЕНКОВИЋ*
Стечајни управник
Оџаци

UDC: 342.56:347
Прегледни рад
Примљен: 11.10.2021
Одобрен: 30.11.2021
Страна: 123–133
DOI: 10.51738/Kpolisa2021.18.2p.1.09

СУЂЕЊЕ У РАЗУМНОМ РОКУ У ГРАЂАНСКОМ ПОСТУПКУ У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ

Сажетак: Суђење у разумном року је правни стандард успостављен у циљу скраћивања дуготрајних судских поступака који су постали глобални проблем. Њихова сврха је стварање што ефикаснијег правосудног система без угрожавања принципа правичности. Значајан корак ка том циљу је Закон о заштити права на суђење у разумном року који је у Републици Србији донет 2015. године. Применом овог закона усвојен је комбиновани систем заштите овог права у коме се заштита остварује у току трајања поступка али и након окончања поступка. Циљ овог рада је да се сагледа ниво заштите овог права у Србији услед доношења Закона о заштити права на суђење у разумном року.

Кључне речи: Суђење у разумном року, приговор, жалба, захтев за обештећење

Увод

Суђење у разумном року се темељи на идеји да без правовременог одлучивања правосудних органа о спорном праву или обавези неког лица код грађана изазива осећај неповерења у њихову способност да спроведу правду. Суђење у разумном року је дериват права на правично суђење које представља једно од фундаменталних људских права зајамчених бројним правним инструментима међународног и националног карактера. У теорији постоје бројни покушаји дефинисања појма суђења у разумном року. Суштина свих дефиниција је да је пружање ефикасне заштите свих учесника у поступку без његовог претераног одуговлачења. Разумни рок представља правни стандард који се утврђује у сваком конкретном случају на основу одређених мерила као што су: сложеност случаја, понашање подносиоца представке, понашање органа власти, значај случаја за подносиоца представке.

* stamenkovic223@gmail.com

Све до доношења Закона о праву на суђење у разумном року у Републици Србији се ово право могло заштитити подношењем уставне жалбе. Преоптерећеност Уставног суда жалбама које су се односиле на повреду овог права, бројни спорови који су се водили против Републике Србије пред Европским судом за људска права утицали су на доношење Закона о праву на суђење у разумном року 2015. године којим се у Србији детаљно уређује ова материја.

Појам разумног рока и критеријум за његово одређивање

Иако у основи представљају два различита историјско-институционална концепта правна држава и владавина права данас деле исте вредности (Нојман 2002). Њихов основни циљ је стварање друштва које се темељи на слободи, демократији, ефикасном правосуђу и заштити имовинских права, односно на владавини по праву, а не на владавини закона (Аврамовић 2010, 433). Из института владавине права произилази право на правично суђење чији су основни елементи:

– Непристрасност суда;
– Двостепеност поступка;
– Суђење у разумном року.

Институт суђења у разумном року је успостављен у циљу заштите интереса лица о чијим се правима и обавезама одлучује, али и у интересу правне сигурности и владавине права (Царић, 2008). Појам суђење у разумном року није дефинисан ни једним правним актом, али је право на суђење у разумном року регулисано бројним међународним, регионалним и националним документима. Право на суђење у разумном року представља право странке да се на брз и ефикасан начин, избегавајући непотребно одуговлачење, уз поштовање рокова одређених националним процесним законима, одлучи о њеним обавезама (Плачковић 2009, 682). У теорији и пракси се често поставља питање који временски период преставља „разумни рок". Професор Радованов под разумним роком подразумева „време у којем је суд дужан да мериторно оконча поступак узимајући у обзир околности конкретног случаја, његову процесну и материјалну сложеност, понашање тужиоца и туженог током поступка, важност предмета спора за странку и поступање суда пред којим се поступак води" (Радованов 2012). При утврђивању разумног рока суд узима у обзир (Мол и Харби 2007):

– Природу и сложеност случаја (предмета);
– Понашање подносиоца представке;
– Понашање странака у поступку;
– Понашање државних органа.

Закон о заштити права на суђење у разумном року, осим наведених, за оцену трајања суђења у разумном року прописује и следеће критеријуме:

– Поштовање процесних права и обавеза;
– Поштовање редоследа у решавању предмета;
– Законски рокови за заказивање рочишта и главног претреса и израду одлука.

Да би одредио разуман рок у сваком конкретном случају наведене критеријуме суд процењује у међусобној корелацији (Царић 2008). Дужина трајања поступка зависи од сложености случаја. На сложеност случаја утичу фактичка питања као и питања материјалног и процесног права. Она зависи од (Манојловић-Андрић и др. 2018):

– Сложености чињеница које треба утврдити;
– Сложености правних питања о којима треба одлучивати;
– Сложености поступка;

Уставни суд заступа становиште да сложеност чињеница које треба утврдити у сваком конкретном случају зависи од броја захтева о којима треба одлучити, броја странака, броја сведока које треба саслушати, броја и врсте вештачења у циљу утврђивања релевантних чињеница, обимности доказног материјала итд (Одлука УСРС, Уж-3501/2012). Осим сложености чињеница које треба утврдити, одређивање разумног рока зависи од правне сложености случаја. Наиме, неки предмети (стицање у брачној, ванбрачној и породичној заједници, развод брака у коме се одлучује о издржавању и старању о деци и сл.) су по својој природи сложени те је за њихово решавање потребно више времена.

Сложеност поступка зависи од великог броја фактора као што су: број странака у поступку, пребивалиште или боравиште странака, смрт једне од странака у поступку, проналажење и саслушање сведока који су променили пребивалиште, превођење докумената, учествовање тумача у поступку итд. Међутим, Уставни суд у својој пракси сложеност предмета никада није сматрао довољним разлогом за правдање дуготрајности поступка (Манојловић-Андрић и др. 2018). Што се тиче понашања подносиоца представке прихваћен је стандард да је подносилац представке дужан да покаже марилвост у поштовању и извршавању релевантних процедуралних захтева. У грађанскоправној материји се подносиоцу представке може ставити на терет чињеница да је допринео продужењу трајања поступка уколико је захтевао одлагање рочишта, захтевао изузеће судија које је недопуштено законом, уколико је подносио непотпуне или неосноване захтеве, неоправдано одбијао да се подвргне медицинском вештачењу. Међутим, уколико подносилац представке користи све правне лекове које му домаће законодавство ставља на располагање не може се сматрати одговорним за дужину трајања поступка.

Приликом испитивања утицаја државних органа на прекорачење разумног рока разматра се чињеница да ли је суд предузео све мере које је по закону био обавезан да предузме како би се поступак окончао у разумном року. Неефикасно поступање суда (спреченост поступајућег судије, непредузимање мера процесне дисциплине, спајање и раздвајање поступка и сл.) представљају повреду права на суђење у разумном року (РВКС, Ржр 8/2014). Повреда права на суђење у разумном року може бити и последица дужих неоправданих неактивности суда у поступку, кашњења у изради пресуде и њеног достављања странкама и сл. Под неактивношћу суда се подразумева непредузимање било какве процесне радње током одређеног временског периода. Према правном

ставу који је заузео Врховни касациони суд уколико се право на суђење у разумном року прекрши због неажурног поступања суда који у дужем периоду није предузео никакву радњу у циљу окончања поступка пасивно понашање странке није од битног утицаја на трајање судског поступка (Манојловић-Андрић и др. 2018). Преоптерећеност појединих судова и судија услед неадекватне организације судова не може бити разлог за оправдавање кашњења судских поступака. Државе су обавезне да своје правосудне системе организују тако да судови могу да испуне све захтеве који им се постављају а нарочито оне који се односе на расправе у разумном року. Уставни суд РС је у већем броју својих решења констатовао да је у РС број парничних предмета много већи у односу на број поступајућих судија али да то не може бити извињавајућа околност за поступање судија у разумном року јер би се тиме угрозила делотворност заштите Уставом гарантованих слобода и права и смањило поверење грађана у судове (Манојловић-Андрић и др. 2018). Због преоптерећености судова изграђени стандарди налажу да се предмети решавају по приоритету или посебном значају за подносиоце а не по редоследу пријема предмета у суд. Неки предмети из грађанске материје, нарочито они који су Законом означени као хитни или нарочито хитни (Законик о кривичном поступку 2021, чл. 284) захтевају посебну експедитивност судова. Ти поступци се односе на случајеве у којима би за подносиоце представке могла настати ненадокнадива штета, у којима се ради о очувању породичних односа, одлучује о старатељству над дететом, вршењу родитељског права и сл. Посебна експедитивност се захтева у ситуацијама када:

– је угрожено здравствено стање или живот подносиоца представке;
– се ради о накнади штете жртвама несрећних случајева због потребе да се отклони настала штета, обезбеде трошкови лечења или обезбеђења финансијска подршка лицима која су издржавана од стане погинулог лица;

Из наведеног се може закључити да је разумни рок онај временски период који је оптимално потребан да се отклони неизвесност о постојању неког права или обавезе (Манојловић-Андрић и др. 2018). Да би се у сваком конкретном случају одредио разумни рок суд мора разматрати сва наведена питања а затим одлучивати да ли је било беспотребног одлагања поступка.

Суђење у разумном року у правном систему Републике Србије

Република Србија је 2004. године ратификовала Европску конвенцију о људским правима што значи да су судови били дужни да примењују члан 6 којим се регулише право на суђење у разумном року. Осим ове одредбе постојале су и одредбе процесних и материјалних закона који су предвиђали заштиту овог права али су оне биле декларативног карактера (Расумовић 2015, 8). Великом реформом правосуђа обухваћена је и ова област. Изменама и допунама постојећих закона и доношењем Закона о заштити права на суђење у разумном року учињен је велики корак у заштити овог права у правном систему РС.

У РС право на суђење у разумном року се штити:

– Уставом
– Потврђеним међународним уговорима
– Законима

Члан 32 Устава РС предвиђа да „свако има право да независан, непристрасан и законом већ установљен суд, правично и у разумном року, јавно расправи и одлучи о његовим правима и обавезама" (Устав Републике Србије 2006, чл. 32). Уставом се, такође, гарантује и судска заштита овог права (Устав Републике Србије 2006, чл. 22, ст. 1) и прописује право на жалбу против одлуке којом се одлучује о праву или обавези неког лица (Устав Републике Србије 2006, чл. 36, ст. 2) уколико су исцрпљена или нису предвиђена друга правна средства за његову заштиту. Уставну жалбу може изјавити лице коме је повређено ово право, неко друго лице у име тог лица као и државни или други орган који је надлежан за спровођење остваривања људских права и слобода (Закон о Уставном суду 2015, чл. 85). Уставна жалба је све до 2013. године била једино правно средство у Србији којим се штитило право на суђење у размном року. Устав Србије право на суђење у разумном року уређује општим нормама, а њихова заштита се остварује законима којима се конкретно прописују начини (механизми) заштите. Ову материју у правном систему РС регулишу:

– Закон о парничном поступку
– Закон о судијама
– Закон о уређењу судова
– Законик о кривичном поступку
– Закон о општем управном поступку
– Закон о управним споровима
– Породични закон
– Закон о раду
– Закон о забрани дискриминације

Међутим, најзначајнији корак против кршења овог права је доношење Закона о заштити права на суђење у разумном року који је почео да се примењује од 2016. године. Закон о парничном поступку из 2004. године је у парнични поступак увео право на суђење у разумном року, али је тек новим Законом о парничном поступку из 2011. године ова материја детаљније регулисана. Наиме, новим законским решењима јасно је изражена тенденција да судски поступак учини ефикаснијим детаљним утврђивањем свих питања која могу утицати на непотребно одуговлачење поступка почевши од материје достављања писмена странкама у поступку, преко наметања обавезе суду да одреди временски оквир за предузимање процесних радњи у првостепеном поступку (члан 10), предвиђањем могућности да се парница оконча већ на првом рочишту и сл. Галвни недостатак овог Закона је што њиме није одређено правно средство којим би се заштитило право на суђење у разумном року јер, према његовим одредбама, уколико спор није благовремено решен, странка нема право жалбе (Бећировић-Алић 2018, 82) што значи да су у Србији само делимично испуњене обавезе преузете потврђивањем Европске конвенције о људ-

ским правима. Идеја о временском организовању поступка садржана је у Закону о судијама. Наиме, према одредбама из члана 28 судија у првостепеном поступку је дужан да:

– Извести председника суда о разлозима за неокончање поступка у року од 1 године;
– Обавести председника суда о поступку о правном леку после два месеца а наредна на сваких наредних 30 дана;
– председник суда обавести председника непосредно вишег суда о сваком поступку који није окончан у року од 2 године;
– председник суда обавести председника Врховног касационог суда о поступку по правном леку који није окончан у року од 1 године.

Закон о парничном поступку на индиректан начин одређује временски оквир за окончање првостепеног парничног поступка и окончање поступка по правним лековима. Станка у поступку може изјавити правни лек у вези са неоправданим трајањем поступка, а његовим усвајањем поступак би се додатно продужио (Бећировић-Алић 2018, 77). Закон о изменама и допунама Закона о уређењу судова који је донет 2013. године је уредио питање делотворних правних лекова за заштиту права на суђење у разумном року (Салма 2015, 1004). Закон је увео нове чланове 8а, 8б и 8в према којима лице које сматра да му је повређено ово право може непосредно вишем суду поднети захтев за заштиту права на суђење у разумном року и за ту повреду може захтевати накнаду. Поступак одлучивања је хитан. Уколико суд одлучи да је захтев основан може одредити рок у коме ће окончати тај поступак и одредити висину накнаде за повреду тог права ако је поднет захтев за накнаду. Против решења о захтеву за заштиту права на суђење у разумном року може се поднети жалба Врховном касационом суду у року од 15 дана (Закон о уређењу судова 2018, 85б). Породични закон прописује хитност и нарочиту хитност поступака којима се уређују породични односи. Чланом 204 прописано је да је поступак који се односи на родитеља који врши родитељско право или на дете хитан поступак. У том циљу потребно је да се тужба не доставља туженом на одговор. Ставом 3 се одређује да се за ову врсту поступка могу одредити највише два рочишта. За одржавање првог рочишта одређује се рок од 15 дана од пријем тужбе. У четвртом ставу је садржана одредба којом се другостепени суд обавезује да о поднетој жалби одлучи у року од 30 дана од достављања. Чланом 269 је прописано да су поступци у којима се расправља о правима детета и лишењу родитељског права нарочито хитни поступци. Законодавац је одредио рок за одржавање првог рочишта који износи 8 дана од пријема тужбе. Другостепеном суду је одређен рок од 15 дана за одлучивање о жалби. Као нарочито хитан поступак одређен је и поступак о спору за издржавање (Породични закон 2015, чл. 280). Рокови за одржавање првог рочишта за одлучивање о жалби су исти као и у претходном случају. Поступак у спору за заштиту од насиља у породици је нарочито хитан поступак (Породични закон, 2015, чл. 285), а рокови за решавање су исти као у случајевима решавања о правима детета, лишењу родитељског права и давања издржавања. Доношење Закона за заштиту права на суђење у разумном року 2016. године представља значајан корак у

настојању да се на ефикасан начин реши проблем предугог трајања судских поступака у Србији. Циљеви доношења закона су (Закон за заштиту права на суђење у разумном року 2015, чл. 1):

– пружање судске заштите права на суђење у разумном року
– предупређење кршења права на суђење у разумном року

Осим ових циљева сврха закона је стимулисање странака да активно учествују у заштити овог свог права и растерећење Уставног суда који је био преоптерећен жалбама које су односиле на повреду права на суђење у разумном року (Салма 2015, 1005). За заштиту права на суђење у разумном року закон предвиђа две врсте правних средстава:

1. правна средства за убрзавање поступка
2. правна средства која служе за обезбеђивање правног обештећења

Правна средства за убрзавање поступка обухватају приговор и жалбу. Ону се могу поднети све до окончања поступка. Подношењем приговора почиње поступак за заштиту права на суђење у разумном року. Уколико је приговор одбијен или у року од 2 месеца о њему не буде донета одлука Закон предвиђа право странке на жалбу која се подноси председнику суда који одлучује о приговору а о њој одлучује председник непосредно вишег суда. Приговор и жалба су правна средства којима се спречава предуго трајање поступка због не предузимања парничних радњи од стране суда у роковима који су одређени законом (Бећировић-Алић, 2018, 84-88). Уколико су приговор или жалба усвојени законодавац је предвидео право странке на задовољење у виду (Закон за заштиту права на суђење у разумном року 2015, чл. 23):

– новчаног обештећења за неимовинску штету;
– права на објављивање писмене изјаве Државног правобранилаштва којом се утврђује да је ово право повређено;
– права на објављивање пресуде којом је утврђено да је повређено право.

Највећа предност Закона о заштити права на суђење у разумном року је двојака заштита овог права. Наиме, усвајањем овог Закона у нашој земљи је усвојен и комбиновани систем заштите у коме су за кршење овог права предвиђена правна средства којима се убрзава поступак који је већ у току (приговор и жалба), али и правно средство које омогућава накнаду штете због поступка који је завршен, али је у њему констатовано кршење права на суђење у разумном року.

Грађанско-процесна правила за заштиту права на суђење у разумном року

Све до 2013. године у Србији осим уставне жалбе није постојао делотворан правни лек којим би се заштитило право на суђење у разумном року. Из тог разлога се против Србије водио велики број спорова пред Европским судом за људска права који је кроз своје одлуке указивао на овај недостатак и потребу да се ово веома важно питање регулише посебним прописом. Из тих разлога је 2015. године објављен Закон о заштити права на суђење у разумном

року којим се у Србији први пут детаљно и потпуно уређује заштита овог права. Иако Закон изричито не предвиђа разуман рок, законодавац је околности за процену трајања суђења ускладио са стандардима које користи Европски суд за људска права. Закон као средство заштите предвиђа приговор, жалбу и захтев за правично задовољење. Приговор се може уложити док поступак траје. Приговор се, у законски прописаној форми, подноси суду пред којим се води поступак а о њему одлучује председник тог суда у року од 60 дана. Уколико је приговор усвојен председник суда је дужан да отвори истражни поступак и захтева од поступајућег судије да у року од 15 дана достави извештај о разлозима кашњења. У решењу којим се потврђује повреда овог права председник суда указује на разлоге због којих је повређено ово право и налаже процесне радње које убрзавају поступак Николић 2018, 21). О предузетим радњама поступајући судија је дужан да обавештава председника суда. Председник суда може захтев да одбаци као неуредан или одбије као неоснован. Против решења којим је одбачен приговор није дозвољена жалба али је дозвољено подношење новог приговора. Међутим, уколико:

– председник суда о приговору не одлучи у року од 2 месеца
– је предлог одбијен као неоснован;
– судија не поступи у складу са налогом из решења којим је приговор усвојен.

Лице које сматра да му је повређено право на суђење у разумном року има право жалбе у року од 8 дана од дана када је то лице стекло право жалбе. Жалба се подноси председнику суда који је одлучивао о приговору а он се, заједно са списима предмета, доставља председнику непосредно вишег суда. Рокови за жалбу су 8 дана од (Закон за заштиту права на суђење у разумном року 2015, чл. 15):

– Истека рока од 2 месеца од дана истека рока председника суда да одлучи о приговору;
– Пријема решења о одбијању приговора;
– Дана када је станка примила решење или обавезно упутство о делотворном убрзању поступка;
– Дана истека рока у коме је судија био дужан да предузме наложене процесне радње.

Председник непосредно вишег суда примењује мерила за оцену трајања суђења у разумном року. Он жалбу може одбацити, одбити или спровести испитни поступак. Жалба се одбацује уколико је поднело неовлашћено лице, уколико је непотпуна, преурањена, неблаговремена. Жалба је непотпуна ако није потписана или ако се из њене садржине не може утврдити које се решење побија. Против решења којим се жалба одбија није дозвољена жалба. Уколико је жалба очигледно неоснована она се одбија без испитног поступка (Закон за заштиту права на суђење у разумном року 2015, чл. 17). Председник непосредно вишег суда жалбу може:

– Усвојити и преиначити првостепено решење или
– Усвојити жалбу и одлучити о приговору

Уколико је поступак хитан а до продужетка трајања поступка дошло због преоптерећености или дужег одсуства судије председник непосредно ви-

шег суда може наложити да се предмет додели другом судији. У случајевима када председник непосредно вишег суда преиначи решење првостепеног суда и утврди повреду овог права своје решење доставља непосредно вишем тужиоцу од оног коме се доставља решење председника суда о свајању проговора. Исти је поступак и код усвајања жалбе(Закон за заштиту права на суђење у разумном року 2015, чл. 19). Рок за одлучивање је 30 дана. С обзиром да је у РС прихваћен комбиновани систем заштите права на суђење у разумном року лица код којих је утврђено да је у поступку који је завршен прекршено ово право има право на правично задовољење. То се односи на (Закон за заштиту права на суђење у разумном року 2015, чл. 22):

– Лице чији је приговор усвојен, а није поднео жалбу;
– Лице чија је жалба одбијена уз потврђивање првостепеног решење о усвајању приговора;
– Лице чија је жалба усвојена.

Другим речима, право на правично задовољење имају лица чија је повреда права на суђење у разумном року правоснажно утврђена. Правично задовољење може имати облик новчане накаде или објављивања одлуке или писмене изјаве државног правобранилаштва којом је утврђено да је странци у поступку повређено право на суђење у разумном року. Предлог за поравнање се подноси Правобранилаштву у року од 6 месеци од дана када је стечено право на правично задовољење. У предлогу странака наводи за коју врсту правичног задовољења се определила. Код теже повреде овог права Правобранилаштво може странци одобрити право на правично задовољење у виду новчаног обештећења и објављивање писмене изјаве у Службеном гласнику РС. Странка може у року од једне године од дана када је стекла право на правично задовољење поднети тужбу против РС за новчано обештећење. Тужба није дозвољена док траје покушај поравнања са Правобранилаштвом или ако је закључено поравнање (Закон за заштиту права на суђење у разумном року 2015, чл. 26). За одлучивање по тужби стварно је надлежан основни суд који се одређује по месту пребивалишта, боравишта или седишта тужиоца а уколико то није РС месна надлежност се одређује према седишту суда који је утврдио повреду права на суђење у разумном року.

Закључак

Све до доношења Закона о заштити права на суђење у разумном року ово право у РС је било готово занемарено, па је једини начин да се оно заштити била уставна жалба. Велики број спорова који се против РС водио пред Европским судом за људска права и преоптерећеност Уставног суда допринели су да се у српско законодавство имплементирају европски стандарди којима се уређује ова област. Значајни корак учињен је тек 2015.године када је донет Закон о заштити права на суђење у разумном року. Најзначајнија предност овог закона је комбиновани систем заштите права на суђење у разумном року. То практично значи да лице које сматра да му је ово право угрожено има мо-

гућност његове заштите док поступак траје, улагањем приговора или жалбе, али и када је поступак окончан користећи законску могућност да уложи захтев за правично задовољење у виду новчаног или неновчаног обештећења.

О повреди овог права према новом Закону одлучује непосредно виши суд који само констатује да ли је суд неосновано дуго водио поступак. Уколико је правни захтев странке усвојен обавеза тог суда је да и суд који је прекршио ово право обавеже на убрзање поступка прописивањем радњи којима ће убрзати поступак. Закон о заштити права на суђење у разумном року је, несумњиво, корак ближе ка хармонизацији домаћег законодавства са европским.

Литература

1. Аврамовић, Драгутин. 2010. „Владавина права и правна држава – истост или различитост.” *Зборник радова Правног факултета у Новом Саду*, 44 (3): 421-437.
2. Бећировић-Алић, Маида. 2018. „Суђење у разумном року.” Докторска дисертација. Интернационали Универзитет у Новом Пазару: Правни факултет.
3. Закон о заштити права на суђење у разумном року, „Службени гласник Републике Србије”, бр. 40/15.
4. Закон о парничном поступку, „Службени гласник Републике Србије", бр. 72/11, 49/13 - одлука УС, 74/13 - одлука УС, 55/14, 87/18 и 18/20.
5. Закон о судијама, „Службени гласник Републике Србије”, бр. 116/08, 58/09 - одлука УС, 104/09, 101/10, 8/12 - одлука УС, 121/12, 124/12 - одлука УС, 101/13, 111/14 - одлука УС, 117/14, 40/15, 63/15 - одлука УС, 106/15, 63/16 - одлука УС, 47/17 и 76/21.
6. Закон о уређењу судова, „Службени гласник Републике Србије”, бр. 116/08, 104/09, 101/10, 31/11 - др. закон, 78/11 - др. закон, 101/11, 101/13, 106/15, 40/15 - др. закон, 13/16, 108/16, 113/17, 65/18.
7. Закон о Уставном суду, „Службени гласник Републике Србије”, бр. 109/07, 99/11, 18/13 - одлука УС, 103/15 и 40/15 - др.
8. Законик о кривичном поступку, „Службени гласник Републике Србије”, бр. 72/11, 101/11, 121/12, 32/13, 45/13, 55/14, 35/19, 27/21 - одлука УС и 62/21 - одлука УС.
9. Манојловић-Андрић, Катарина, Милутиновић Љубица, Андрејевић Снежана, Родић Вања, Кршикапа Мајда и Бајић Милан. 2018. *Критеријуми за оцену повреде права на суђење у разумном року*. Београд: Савет Европе - Канцеларија у Београду.
10. Мол, Нула и Харби, Катарина. 2007. *Право на правично суђење - Водич за примену члана 6 Европске конвенције о људским правима*, Приручник о људским правима, бр. 6. Београд: Савет Европе.
11. Николић, Марија. 2018. „Право на суђење у разумном року и утицај праксе Европског суда за људска права.” *Iustitia* 3 (1): 19-21.
12. Нојман, Франц. 2002. *Владавина права, политичка теорија и правни систем у модерном друштву*. Београд, Филип Вишњић.

13. Одлука Уставног суда УЖ-3501/2012 од 19.12.2013. године.
14. Палачковић, Душица. 2009. „Заштита права на суђење у разумном року." *Правна ријеч* 6 (20): 681-692.
15. Породични закон, „Службени гласник Републике Србије, бр. 18/05, 72/11 - др. закон и 6/15.
16. Радованов, Александар. 2012. *Грађанско процесно парво*. Нови Сад: Правни факултет за привреду и правосуђе.
17. Расумовић, Милош. 2015. „Заштита права на суђење у разумном року." Мастер рад. Универзитет у Београду: Правни факултет.
18. Решење Врховног касационог суда РЖК 8/2014 од 21.10.2014.године.
19. Салма, Марија. 2015. „Суђење у разумном року." *Зборник радова Правног факултета у Новом Саду* 49 (3): 1001-1016.
20. Устав Републике Србије, „Службени гласник Републике Србије", бр. 98/06.
21. Царић, Славољуб. 2008. *Право на суђење у разумном року у поступцима пред Европсим судом за људска права*. Београд: Службени гласник.
22. Царић, Славољуб. 2008. *Право на суђење у разумном року*. Београд: Службени гласник.

TRIAL WITHIN A REASONABLE TIME IN CIVIL PROCEEDINGS IN THE REPUBLIC OF SERBIA

Summary: Trial within a reasonable time is a legal standard established to shorten lengthy court proceedings that have become a global problem. Their purpose is to create the most efficient judicial system possible without compromising the principle of fairness. A significant step towards that goal is the Law on the Protection of the Right to Trial within a Reasonable Time, which was passed in the Republic of Serbia in 2015. By applying this law, a combined system of protection of this right was adopted, in which protection is realized during the duration of the procedure but also after the end of the procedure. The aim of this paper is to consider the level of protection of this right in Serbia due to the adoption of the Law on Protection of the Right to Trial within a Reasonable Time.

Key word: Trial within a reasonable time, objection, appeal, claim for compensation

ДЕЈАН М. РАДУЛОВИЋ*
Правни факултет за привреду и правосуђе
Нови Сад
САРА ЗАРУБИЦА**
Докторант на Правном факултету

UDC: 368:347.2
Прегледни рад
Примљен: 29.10.2021
Одобрен: 30.11.2021
Страна: 135–155
DOI: 10.51738/Kpolisa2021.18.2p.1.10

ПОТРЕБА И РАЗЛОЗИ ЗА ОСИГУРАЊЕМ ЈАВНИХ БЕЛЕЖНИКА ПРИЛИКОМ ОБАЉАЊА ЈАВНОБЕЛЕЖНИЧКЕ ДЕЛАТНОСТИ

Сажетак: У овом раду аутори истражују потребе и разлоге за осигурањем јавних бележника приликом обављања јавнобележничке делатности. Рад треба да истражи и одговори, који је интерес државе, јавних бележника и странака, у вези с обављањем јавнобележничке делатности, правни основ и начин спровођења осигурања од професионалне одговорности јавних бележника, одређивања висине осигураног случаја, настанак осигураног случаја, упоредно-правна решења јавнобележничког права. Рад се бави лицима која су учесници осигурања (осигураник, осигуравач, оштећено лице и друга лица обухваћена осигурањем), појму и предмету осигурања, у овом случају осигурању од професионалне одговорности, ризику који оно носи, заштита оштећеног лица, као и обезбеђење заштите имовине осигураника.

Кључне речи: професионална одговорност, јавнобележничка делатност, осигурање од одговорности, штета, заштита странке, треће оштећено лице, јавни бележник

Увод

Јавнобележничка делатност коју обавља јавни бележник, а која произилази из обављања законом прописаних послова, од пресудног је значаја и утиче на његову одговорност. Јавно бележништво представља спој слободне професије и јавне службе. „Савремена организација јавног бележништва препознаје јавно бележништво као самосталну,независну и слободну професију коју врше приватна лица.” (Шаркић и др. 2019, 144) Приликом пружања различитих услуга (легализације приватних исправа, солемнизације исправа,

* sode.radulovic@gmail.com
** pocucamsara@gmail.com

сачињавања јавно бележничких записа у одређеним случајевима, обављању послова поверених решењем надлежног суда), за коју наплаћује одређену награду и накнаду од странака, постоји ризик од професионалне одговорности јавног бележника. Та одговорност која се поистовећује са осигурањем од грешака и пропуста, може довести до вишеструких врста одговорности: грађанске, дисциплинске, кривичне, прекршајне.

Јавни бележник приликом обављања јавних овлашћења, доприноси правној сигурности и извесности у правном преносу својине на непокретностима, издавањем јавних исправа које имају својство извршности или веродостојности у складу са законом (оставинска решења, заложне изјаве, солемнизоване исправе), које садрже одредбу о извршности. Својом непристрасношћу приликом поступања, јавно бележништво пружа своје услуге без фаворизовања интереса одређене странке у поступку, чиме се ова професију издваја и сматра службом од јавног поверења. Услуге које пружа јавни бележник, одређују његову одговорност, која произилази из обављања законом прописаних послова.

Јавни бележник је самосталан и независан у свом раду у складу са законом, подзаконским актима и актима Јавнобележничке коморе Србије (у даљем тексту: Комора), дужан је да поступа у складу с прописима и начелом савесности и поштења, дужан је да одбије обављање службене радње у законом прописаним случајевима.

Правни положај јавног бележника може се рећи да је хибридан, јер се он са једне стране јавља у својству јавног службеника, а са друге у својству предузетника. Јавно бележништво има карактер слободне професије, али и јавне службе (Verstapen 2013, 26-27, Иванчевић 2012, 67). Јавни бележник с једне стране, за свој рачун и у свом интересу обавља јавна овлашћења у складу са законом, а с друге стране има финансијску зависност од пружања својих услуга што већем броју клијената.

Обављањем јавнобележничке делатности, остварују се интереси:

- *државе:* адекватно функционисање националног правног система, обезбеђује се адекватна заштита људских права и основних слобода олакшаним приступом правним услугама које пружа независна правничка служба, заштита грађана од разних правних несигурности и злоупотреба у тренутку закључења правног посла;

- *странака:* доприноси правној сигурности и спречавању судских спорова, грађанин своја права остварују брже (Andressen 2009, 165; Murray 2011, 279), да правни интерес буде законито и потпуно остварен, у складу са њеном вољом, јавни бележник мора поучити странке о садржини и правним последицама правног посла и упозорити их на њихове нејасне, неразумљиве или двосмислене изјаве;

- *јавних бележника:* ради се о предузетнику који жели да његова канцеларија у свему функционише у складу са законом, ради стицања добити, да путем пружања непристрасног и стручног савета странкама помогне да постигну споразум и тако остваре своје интересе, а тиме и бележник остварује свој предузетнички циљ и јавни интерес (Иванчевић 2012, 67). Јавном бележнику није у

интересу да на његов рад буде притужби или да се поводом његових исправа које је издао води парнични поступак ради накнаде штете, јер одговара са целокупном својом имовином за грешке и пропусте који настану.

Према томе, јавни бележник је лице од заједничког поверења како за државу, тако и за странку, јер ствара правну сигурност у правним пословима, делује превентивно и спречава могуће судске спорове. Он помаже да странке постигну споразум ко обезбеђује интересе свих сауговарача. У обавези је да упозори странке када су у питању забрањени или штетни послови и на тај начин доприноси да се правни послови обаве на законит начин и отклоне све неправилности и незаконитости на самом почетку.

Јавнобележничка служба је јавна служба коју јавни бележник обавља за свој рачун и у свом интересу. Према одредбама Закона о јавном бележништву (у даљем тексту: ЗЈБ) изричито је је забрањено јавним бележницима да обављају друге послове и занимања, као и да обављају послове који нису у складу са угледом и достојанством јавног бележника (Закон о јавном бележништву 2015, чл. 5).

Јавни бележник одговара за сваку штету коју су проузроковали јавнобележнички приправник, јавнобележнички сарадник, јавнобележнички помоћник, као и административно особље које ради у јавнобеленичкој канцеларији, независно од тога да ли они, према општим правилима,самостално одговарају. (Николић и др. 2020, 203.)

Осигурање од професионалне одговорности (у даљем тексту: осигурање) је по правилу обавезно до одређеног новчаног износа, али може бити и добровољно. Јавни бележници према нашем законском решењу, морају закључити уговор о осигурању од одговорности пре почетка рада и то могу да учине преко своје Коморе.

Када је у питању законско регулисање обавезе осигурања јавних бележника на нивоу Европске уније, члан 23. Директиве 2006/123/ЕУ о услугама на унутрашњем тржишту, прописује да државе чланице могу прописати обавезно осигурање за пружаоца услуга које представљају посебан ризик по здравље и безбедност корисника услуге или треће лице, и то сразмерно природи и обиму ризика, али у чл. 2 тачка (И) изричито искључује своју примену на јавне бележнике. Државе чланице нису о обавези да уведу обавезно осигурање јавних бележника. Рецимо, Грчка, Шпанија, велика Британија нису законом прописале обавезно осигурање јавних бележника, за разлику од других земаља ЕУ где та законска обавеза постоји као што су Аустрија, Белгија, Француска, Италија, Немачка, Мађарска итд. као и 27 држава САД-а.

Правни статус јавних бележника и обављање јавнобележничке делатности

Јавнобележничка делатност је законски правно уређена делатност. ЗЈБ је прописано ко све може да се бави њоме, под којим условима, на који начин и с којим правним последицама. Србија се определила за јавно бележништво ла-

тинског типа, које је типично за правне системе европског континента у којима се одређена јавна овлашћења законском нормом поверавају правницима као носиоцима слободне или правно уређене јавнобележничке професије, да их они обављају самостално и независно, у своје име и јавном интересу.

Јавни бележник латинског типа је носилац јавног овлашћења (чл. 2 ЗЈБ). Реч је о овлашћењима која изворно припадају држави односно о овлашћењима која по уставу држава има и врши преко органа судске и извршене власти. Јавни бележник је по свом правном статусу самосталан и независан ималац јавних овлашћења, носилац јавне службе и личност од јавног поверења.

Поред јавног бележника, ЗЈБ су јавна овлашћења поверена и Комори, као професионалном удружењу јавних бележника (чл. 118-133 ЗЈБ). На одговорност Коморе за штету коју она сама проузрокује трећим лицима, сходно се примењују правила о грађанској одговорности јавних бележника (чл. 58. ст. 5. ЗЈБ). То значи да држава не одговара за штету коју Комора проузрокује трећим лицима у обављању своје делатности.

Јавно бележништво је служба од јавног поверења.Законодавац прави разлику између јавног бележништва као службе, те јавног бележника који обавља делатност као искључиво и стално занимање, док му не престане делатност у складу са законом. (Николић и др.188) Према томе, јавни бележник, обаља јавну службу- службу од јавног поверења, али он није ничији службеник или запослени. Он предузима службене радње у властито име, не ради у име државе која га је именовала, нити у име странака. Рад јавног бележника, не наплаћује држава, већ он наплаћује од странака награду за свој рад у складу са Јавнобележничком тарифом коју утврђује надлежни министар по претходно прибављеном мишљењу Коморе. Он није слободан у вршењу овлашћења која су му поверена законом, ограничен је интересима јавне службе коју обавља, а слободан је само под условом да се руководи интересима законитог и савесног обављања јавнобележничке службе (Закон о јавном бележништву 2015, чл. 9). Савесно поступање је поступање у складу с правилима струке и у јавном интересу. Јавног бележника не обавезује само правила струке, него и јавно поверење које му је указано. За њега важи строжији стандард него за адвоката.

Статус службених лица, јавни бележник има према члану 112. ста 3. тачка 3. Кривичног законика, према којем ако је извршилац одређеног кривичног дела означено службено лице, у том случају јавни бележник, може да буде извршилац тог дела ако другачије не произилази из обележја дела или одговарајућег прописа. Јавни бележник може да одговара и за дела која нису у вези с обављањем јавнобележничке делатности по општим правилима о кривичној одговорности. Одговорност за кривично дело или прекршај не искључује дисциплинску одговорност јавног бележника.

Ширина овлашћења јавних бележника условљена су не само типом нотаријата коме припадају, него и правном систему коме припадају, англосаксонском и континенталном, где су та овлашћења већа, а у неким другим земљама мања. У земљама где су овлашћења већа, јавни бележници су истовремено и чланови адвокатских комора (у Немачкој обављају јавнобележничке и

адвокатске послове истовремено), док у другим не могу истовремено обављати послове адвоката и јавног бележника ,нпр. у Француској, Грчкој, Србији. (Todorović Simenoides 2013, 18, Закон о јавном бележништву 2015, чл. 5, ст. 1).

Јавно овлашћење које је на јавног бележника пренето, има карактер надлежности. Јавни бележник не може да ускрати предузимање службене радње, осим у законом прописаним случајевима (Закон о јавном бележништву 2015, чл. 53). Нпр. када странка захтева да јавни бележник предузме одређену радњу ради постизања недопуштеног или непоштеног циља или да би створила привид у правном промету, избегла законске обавезе или противправно оштетила треће лице, када утврди да странка нема пословну способност или из другог законског разлога не може пуноважно закључивати правне послове, изузев ако у поступку учествује законски заступник тог лица, када располаже са чињеницама да странка нема озбиљну и слободну вољу да закључи одређени посао.

У јавнобележничку делатност спада састављање јавнобележничких исправа (записа, записника, потврда и овера) о правним пословима и другим чињеницама од значаја за правни промет, обављање других послова које суд по закону може својом одлуком да повери јавном бележнику (спровођење одређеног поступка или предузимање одређених радњи у судском поступку), као и примање различитих ствари (исправа, предмета од вредности и новца у јавнобележнички депозит. Исправе које је саставио и потврдио јавни бележник имају доказну снагу јавних исправа као да их је сачинио суд. Решења јавног бележника донета у поступцима које је он спровео као повереник суда имају исто правно дејство као одлуке самих судова у могу се оспоравати истим правним лековима. Јавнобележнички депозит се по свом карактеру, режиму и правном дејству не разликује од судског депозита. Посао јавног бележника је да чува оригиналне исправе које је саставио и да издаје њихове преписе, да јавно потврђује чињенице, да саветује странке о питањима која су предмет његове делатности, да обавља друге законом предвиђене послове.

Облици одговорности према настанку

Одређене професије као што су лекари, адвокати, бележници, ветеринари, ревизори, посредници осигурања и др. даваоци професионалних услуга, својим обављањем могу да проузрокују штету лицима којима пружају професионалне услуге. Због тога они по закону одговарају услед професионалних пропуста за проузроковану штету, пре свега својим клијентима.

Одговорност за штету јавних бележника, представља специфичан облик одговорности јер обављање послова од стране јавног бележника, састоји се у пружању интелектуалних услуга (давање савета, решавање конкретних проблема, предузимање одређених радњи). Јавни бележници као носиоци слободних професија подлежу грађанској, дисциплинској и кривичној одговорности у случајевима када поступају противправно. Догађа се да погрешан поступак јавног бележника као носиоца слободне професије буде основ за сва три обли-

ка одговорности. У праву свих европских земаља прихваћен је став да се одговорност носилаца слободних професија по основу кривице поставља само уколико је активност професионалца у току обављања професије била погрешна и ако је при томе нанета штета трећем лицу (Дабић, 2009, 24).

Професионална грешка може да се испољи и кроз пропуштање чињења, у погрешно предузетим радњама као и у не предузимању радњи. Терет доказивања кривице јавног бележника је на оштећеном који је у обавези да докаже постојање услова за одговорност носиоца слободне професије-постојање радње из које је проистекла штета, настанак штете, узрочну везу и кривицу штетника (Дабић 2010, 46).

Само утврђивање чињеничног стања у погледу учињене грешке јавног бележника не би требало да представља проблем јер је јавнобележничка професија формална служба у којој остају као доказ обављеног посла писани документи. За пропусте у раду јавног бележника, као професионалног лица, не мора се увек доказивати да је била присутна зла намера. Сматра се да је довољно да странка докаже да је претрпела штету, да се штета може довести у везу са радњом или пропуштањем радње од стране јавног бележника (Шаркић 2004, 41).

Грађанска одговорност јавних бележника - настаје због правних норми грађанског права и најчешће се своди на обавезу накнаде штете: настаје противправним понашањем физичког или правног лица; противправно понашање мора за последицу имати проузроковање штете; штету је дужан да надокнади штетник, а у одређеним правним ситуацијама одговорно лице, које није проузроковало штету; садржина грађанске одговорности је накнада штете која увек погађа имовину лица одговорног за штету; ова одговорност је по правилу преносива (Бабић 2009, 172). Ову одговорност утврђује и санкције изриче надлежни суд као државни орган.

Грађанска одговорност јавних бележника има одређене специфичности које су условљене посебним правним положајем јавног бележника и специфичном правном природом јавнобележничке делатности. Јавни бележник одговара по општим правилима о деликтној (вануговорној) одговорности за штету коју у обављању бележничке делатности проузрокује он сам или неко од лица за која он одговара. Јавни бележник не може да поступа у предмету у којем је пуномоћник странке, то представља законски разлог за његово изузеће (Закон о јавном бележништву 2015, чл. 54). Послове које обавља јавни бележник обавља по јавном овлашћењу које му је пренето законском нормом. Он је дужан да то чини нееристрасно-независно од државе која га је именовала, али и од учесника у јавнобележничком поступку и других приватноправних субјеката. Он саветује обе стране у поступку, а поступа у складу с интересима јавнобележничке делатности која му је поверена.

У нашем правном систему јавни бележници обављају јавнобележничку делатност као искључиво занимање, које је неспојиво са обављањем адвокатуре и другим плаћеним занимањима и функцијама. Јавном бележнику је дозвољено да обавља функцију у Комори и у међународним јавнобележничким уд-

ружењима, да буде извршилац тестамента, старалац заоставштине, старалац пословно неспособног лица, медијатор, арбитар, судски преводилац и да повремено и допунски обавља научну, наставну и уметничку делатност (Закон о јавном бележништву 2015, чл. 5. ст. 2). У тим случајевима јавни бележник одговара по правилима о уговорној одговорности, нпр. за штету проузроковану повредом обавезе из издавачког уговора који је као аутор закључио обављајући научну или уметничку делатност, за штету коју проузрокује обављајући преводилачке послове.

Јавни бележник може да одбије да обавља послове из оквира своје делатности само из разлога који су изричито прописани законом (Закон о јавном бележништву 2015, чл. 9. ст. 2.), дужан је да поступа у складу с начелом савесности и поштења (Закон о јавном бележништву 2015, чл. 9 ст. 1). У случају да наступи штета, странка у јавнобележничком поступку стиче право према јавном бележнику да јој ту штету надокнади, под условом да је штету проузроковао обављајући јавнобележнику делтност на начин на који то није требало да чини.

Грађанска одговорност јавног бележника јесте вануговорна одговорност и када он проузрокује штету у вези са чувањем предмета јавнобележничког депозита или предмета испуњења обавезе. Депозитне послове јавни бележник обавља као ималац јавног овлашћења које му је пренето законском нормом. До штете може доћи када јавни бележник неовлашћено одбије да прими предмет на чување или када на погрешан начин чува предмете које је примио у депозит, а они нестану, буду оштећени или уништени. Овлашћење које странка даје јавном бележнику није јавноправне него приватноправне природе. Његов извор је правни посао, а не закон. Јавни бележник не може да одбије ово овлашћење ако нису испуњени законски услови под којима он изузетно може да одбије обављање послова у оквиру своје делатности (Закон о јавном бележништву 2015, чл. 9 ст. 2).

Према чл. 58. ст 1. ЗЈБ, јавни бележник је дужан да накнади штету коју је проузроковао у обављању делатности. Ако штету проузрокује изван оквира јавнобележничке делатности, јавни бележник одговара по општим правилима о грађанској одговорности. За сва питања која нису посебно уређена ЗЈБ (Закон о јавном бележништву 2015, чл. 50 ст. 6, чл. 58, 170. ст. 3 и 4.), примењују се општа правила о одговорности за проузроковану штету, када је у питању област грађанске одговорности јавних бележника.

Дисциплинска одговорност - посебно је значајна у слободним професијама где се делатности обављају потпуно аутономно. Циљ је да се осигура заштита колективног професионалног интереса (Кнежевић-Поповић, 2009, 216). Ова одговорност је спона између грађанске и кривичне одговорности, зато и постоје сличности и разлике измешу дисциплинске одговорности са једне стране и грађанске и кривичне одговорности са друге стране у области слободних професија. За дисциплинску одговорност је карактеристично питање дисциплинске повреде, казне и поступка. Њу утврђују дисциплински органи формирани при професионалним удружењима у уређеном дисциплинском поступку.

ЗЈБ уређена је једино детаљно дисциплинска одговорност јавног бележника за незаконитост рада приликом обављања јавнобележничке делатности, чиме се повређује и углед јавног бележништва као службе од јавног поверења (Закон о јавном бележништву 2015, чл. 149-164, Кнежевић-Поповић 2009, 215-232). О осталим облицима одговорности јавних бележника, закон се много не бави.

Јавнобележничка кривица - код кривичне одговорности њена последица је казнена санкција, која погађа личност учиниоца кривичног дела, а последица грађанске је накнада штете, која има за циљ да успостави стање које је било пре него што је настала штета или да се та штета накнади у новцу. Ову одговорност утврђује и санкције изриче надлежни суд као државни орган.

Кривица у нашем грађанском праву представља погрешно поступање одговорног лица, а не као његова свест или воља одређених квалитета (Орлић 2009, 179-198). Кривица је пооштрена када штету проузрокује стручњак. За заснивање одговорности стручњака довољна је обична непажња, која се у нашем праву обориво претпоставља под условом да је утврђено постојање штете и узрочне везе као сталних и општих услова за заснивање одговорности. Постојање те непажње цени се на начин да није довољно да се штетник понашао као разуман и пажљив човек, већ се од њега захтева разборитост и пажљивост доброг стручњака. Несумњиво је да се јавни бележник квалификује као стручњак у контексту утврђивања његове грађанске одговорности.

Приликом просуђивања да ли се поступање јавног бележника које је довело до штете квалификује као скривљено, суд треба да упореди понашање конкретног јавног бележника коме су поверена јавна овлашћења с понашањем разумног и пажљивог, искусног и правнички веома образованог јавног бележника под истим околностима. У случају да нађе да се конкретан јавни бележник није понашао на овај начин, тј. онако како се од њега могло основано очекивати, суд треба да утврди да је тај јавни бележник крив у грађанско-правном смислу.

Од јавног бележника се очекује да поступа у складу са законом. Он не сме да ускрати обављање службене радње без законског упоришта или да повреди законску дужност чувања јавнобележничке тајне. Он не сме да поступа нестручно, пристрасно и несавесно, не сме да крши правила јавнобележничке службе, да вређа јавно поверење које му је указано.

Јавни бележник погрешно поступа ако не упозори странке на рушљивост уговора који закључују, ако пропусти да унесе у уговор то што странке склапају такав уговор упркос његовом упозорењу, ако пропусти да провери статус непокретности приликом закључења уговора који се односи на ту непокретност, ако пропусти да обезбеди предмете које је преузео у јавнобележнички депозит и просторије у којима чува те предмете, ако зна да је пуномоћје отказано па ипак легализује потпис, онда на његовој страни постоји кривица. Није довољно да јавни бележник поступа *lege artis* тј. поштује стандарде своје струке, него и *bona fide* тј. да не занемари сазнања која случајно има. Нпр. непоштовање стандарда своје струке од стране јавног бележника, би било постојање

одсуство разборитости и пажљивости у поступања по професионалним стандардима, што представља његову кривицу, а занемаривања одређених сазнања која има било би ако јавни бележник сазна да је отказано пуномоћје особи која се представља као пуномоћник једне уговорне стране или да се ради о фалсификованом пуномоћју, личном документу, па та своја сазнања занемари онда он поступа скривљено и треба да одговара за штету која је у узрочној вези с таквим његовим поступањем. Одговоран је јавни бележник који не чува или на неодговарајући начин чува оригинале исправа које је саставио, ако са недовољно пажње потврђује чињенице за које је морао да зна да нису тачне.

За јавне бележнике поред општих правила о одговорности по основу кривице (у које спадају настала штета, узрочна веза између противправне радње и настале штете и кривица штетника), примењује се и стручна (професионална) одговорност за причињену грешку (радња из које је проистекла штета, која мора бити противправна-професионална грешка, тј. да је поступање било противно правилима одговарајуће струке (Дабић 2009, 54) Оваква одговорност је присутна код лекара и медицинског особља, али и код јавних бележника.Терет доказивања кривице јавног бележника је на оштећеном, који је у обавези да докаже постојање услова за одговорност јавног бележника, постојање радње из које је проистекла штета, настанак штете, узрочну везу и кривицу штетника (Иванчевић 2012, 68-69).

На крају из свега можемо закључити да кумулирањем стручне грешке и професионалне кривице као услова за заснивање грађанске одговорности јавних бележника имало би следеће неприхватљиве последице: 1) јавни бележник би могао да се ослободи одговорности ако докаже да строго узев није учинио стручну грешку-независно од тога колико је био разборит и пажљив у своме поступању; 2) то би значило да је одговорност јавног бележника теже засновати него остале облике субјективне одговорности за штету, пошто би се само за одговорност јавних бележника захтевала протиправност (у облику стручне грешке) уз преостала три услова за заснивање субјективне одговорности; 3) у постојећој контрукцији претпостављене кривице одговорност јавних бележника морао би да доказује оштећеник у својству тужиоца, што значи да би оштећеник коме је штету проузроковао јавни бележник био у тежем материјалном и процесном правном положају од осталих оштећеника.

Врсте одговорности према субјекту

Одговорност државе за поступање јавног бележника - јавни бележник нема својство ни државног органа нити државног службеника, није заступник странке у јавнобележничком поступку, нити је заступник државе која га је именовала. Он је лице које је овлашћено да обавља послове одређене ЗЈБ (Закон о јавном бележништву 2015, чл. 52.), предузимајући на тај начин различите службене радње, којима се обезбеђује сигурност у правном промету, чинећи то у сопствено име, а не у име државе. Правила о одговорности државе за штету коју трећим лицима проузрокује њен орган или државни службеник

не могу се применити на случај када штету проузрокује јавни бележник (Закон о јавном бележништву 2015, чл. 58. ст. 4.). Одговорност државе за јавног бележника не може се засновати по правилима одговорности за другога.

Држава је законском нормом на јавног бележника пренела одређена јавноправна овлашћења. Према томе, држава је задужила приватни субјект (приватно лице које је сама именовала), да уместо ње обавља делатност коју је она сама изворно дужна да врши у јавном интересу и преко органа управе и судске власти.

Држава се изричито законским правилом заштитила и изузела од одговорности за штету коју јавни бележник проузрокује учесницима у јавнобележничком поступку или др. оштећеним лицима, приликом обављања јавне функције која му је поверена. Држава не одговара за погрешно поступање јавног бележника, који и није њен службеник, нити њен орган, већ она може да одговара за погрешно поступање својих органа, које је довело до штете у вези са обављањем јавнобележничке делатности. Да би држава могла бити одговорна, неопходно је да се докаже да је штета коју је претрпела странка у јавнобележничком поступку или неки други оштећени, проузрокована: 1) погрешним поступањем министра приликом именовања одређеног лица за јавног бележника *(culpa in eligendo);* 2) погрешним поступањем суда који је својом одлуком јавном бележнику поверио спровођење одређеног поступка или предузимање неке радње у судском поступку *(culpa in eligendo);* 3) погрешним поступањем министарства надлежним за правосуђе, које врши надзор над јавнобележничком делатношћу или суда који надзире јавног бележника којем је поверио обављање одређених радњи или спровођење одређеног поступка *(culpa in vigilendo);* 4) погрешним поступањем органа који јавном бележнику даје одређена упутства и инструкције *(culpa in instruendo).*

Држава је законом прописала да суд доноси решење о одузимању повереног посла јавном бележнику уколико тај јавни бележник ради на штету странака, његово поступање ствара им непотребне трошкове, неоправдано одуговлачи поступак, тј. када доношење таквог решења одређују други оправдани разлози (Закон о ванпарничном поступку 2015, чл. 30ж ст. 1). У случају да суд погреши, тако да пропусти да донесе решење о одузимању повереног посла јавном бележнику, упркос постајању оправданих разлога за доношење такве одлуке, држава би требало да одговара за штету коју сноси странка у јавнобележничком поступку.

Одговорност за другога - Сва посебна обележја јавнобележничке одговорности важе само ако је јавни бележник штету проузроковао у јавнобележничком својству, вршећи јавнобележничку делатност. Јавни бележник је дужан да надокнади штету коју је проузроковао у обављању делатности (Закон о јавном бележништву 2015, чл. 58.). Јавни бележник може да одговара по правилима од одговорности за другог, и то за лица која су запослена код јавног бележника: јавнобележничког приправника, сарадника, помоћника, административно особље (Закон о јавном бележништву 2015, чл. 58. ст. 2.), као и лице које је јавни бележник одабрао да обезбеђује просторије у којима се чувају ствари положене у јавнобележнички депозит (Закон о јавном бележништву 2015, чл.

170 ст. 2 и 3), без обзира на самосталну одговорност ових лица, али само ако је та штета настала приликом обављања јавнобележничке делатности. У случају да ова лица проузрокују штету трећим лицима, јавни бележник одговара за њихово поступање. Јавни бележник одговара за њих без обзира на постојање властите кривице, он одговара за сваку штету коју погрешним поступањем у обављању послова у домену јавнобележничке делатности они проузрокују.

Законодавац изричито прописује да је јавни бележник (примењује се и на јавнобележничког заменика, в.д јавног бележника (Закон о јавном бележништву 2015, чл. 50. ст.1.), Комору која својим поступањем некоме проузрокује штету (Закон о јавном бележништву 2015, чл. 58. ст. 5.) дужан да накнади штету коју је проузроковао у обављању своје делатности (Закон о јавном бележништву 2015, чл. 58. ст. 1).

У случају да је јавни бележник спречен да у једном дужем временском периоду обавља своју делатност, он себи одређује заменика из реда јавних бележника и јавнобележничких помоћника. Ако се деси, да лице које је заменик јавног бележника, приликом обављања јавнобележничке делатности, проузрокује штету трећем лицу, за ту штету ће солидарно с њим одговарати и јавно бележник који га је одредио за свог заменика. Јавни бележник ће одговарати са својим замеником солидарно и када пропусти да га одреди, а то уместо њега учини председник Коморе.

У случају смрти јавног бележника, његов суспензије, лишења пословне способности, лишења статуса или одрицања обављања јавнобележничке делатности, Комора, одређује в.д. јавног бележника, из реда суседних јавних бележника и јавнобележничких помоћника. Ако именовани в.д. јавног бележника проузрокује штету обављајући своју делатност, солидарно с њим за ту штету одговара Комора која га је одредила (Закон о јавном бележништву 2015, чл. 46, 47 и 49.).

Јавни бележник који је исплатио накнаду оштећенику има право да му лице за које је одговарао надокнади плаћени износ ако је то лице штету проузроковало намерно или грубом непажњом. У том случају јавни бележник мора да докаже квалификовану кривицу штетника који ју је проузроковао својим поступањем, јер претпоставка кривице важи само за њихову обичну непажњу. Јавни бележник те то право изгубити ако не захтева надокнаду од штетника у року од једне године од када је исплатио накнаду (Закон о јавном бележништву 2015, чл. 58. ст 3. и чл. 170 ст. 4.). Директна одговорност штетника према оштећеном може се засновати са на њиховој доказној намери (Закон о облигационим односима 2020, чл 170. ст. 2).

Одговорност уз другога - постоји када јавни бележник тј. Комора солидарно одговарају с јавнобележничким замеником тј. в.д. јавног бележника за штету коју ови субјекти проузрокују у обављању јавнобележничке делатности (Закон о јавном бележништву 2015, чл. 50. ст. 6.).

Јавни бележник одговара уз лице које је одабрао за јавнобележничког заменика, али само ако је и оно одговорно. Комора одговара уз лице које је именовала за в.д. јавног бележника, али само ако је и то лице одговорно. Када

јавни бележник одговара за своје помоћнике, сараднике, приправнике и административно особље, њихова одговорност није услов за заснивање одговорности самог јавног бележника. Јавни бележник одговара уз јавнобележничког заменика и када тај заменик не одговара за себе, него по правилима о одговорности за другога, тј. за помоћника, сарадника, приправника или административно особље. Комора одговара солидарно с в.д. јавног бележника и када он сам одговара по правилима о одговорности за другога.

Квалификовани облик кривице јавнобележничког заменика не гарантује јавном бележнику право на накнаду износа плаћеног на име накнаде штете, него суд одређује уделе јавног бележника и јавнобележничког заменика у штети, узимајући у обзир тежину кривице и тежину последица које су проистекле из деловања сваког од њих. Ако суд не може да утврди уделе у штети једног и другог, онда на сваког пада једнак део, изузев ако правичност налаже другачије. Исто важи за Комору и в.д. јавног бележника као солидарне дужнике.

Обавезност осигурања од одговорности

С обзиром да држава не одговара и не гарантује за штету коју трећим лицима проузрокује јавни бележник, као носилац јавне функције, законом је прописана обавеза јавног бележника да уговори осигурање од одговорности за штету коју обављањем јавнобележничке делатности проузрокује он сам или неко од лица које он одговара. Јавном бележнику су поверена јавна овлашћења, али он није део државног апарата, што је и основни принцип латинског нотаријата (International Union of Notaries). ЗЈБ није прописан обвезујући минимални износ осигурања, као и обавеза да са тим свака странка која је корисник услуга јавног бележника буде претходно упозната.

Обавеза осигурања јавних бележника у Србији прописана је искључиво за финансијске штете које су проузроковане радњом јавног бележника и лица која раде за њега. Под радњама које јавним бележник предузима, а за које је одговоран према странкама и трећим лицима, подразумевају се:

– састављање, оверавање и издавање јавних исправа о правним пословима, изјавама и чињеницама на којима се заснивају права и оверавање приватних исправа, јавни бележник се стар о тачности и истинитости исправа које сачињава;

– закасни са уписом промене носиоца права својине у катастар непокретности на основу уговора који је потврдио, чиме стицалац својине претрпи одређену штету (нпр. продавац непокретности стави хипотеку у корист свог повериоца чиме јавни бележник одговара за претрпљену штету купцу непокретности);

– преузимање на чување исправа, новца, хартија од вредности и др. предмета, као и чување ствари у поступку извршења (Шаркић, 2004, 402);

– обављање послова по одлуци суда, који му се могу поверити по закону;

– због пропуштања одређених радњи због којих није дошло до обављања неког посла на време, несавесног и недомаћинског пословањем површности или непажње, што доводи до губитка добити за клијента;

– поступа противно законској забрани у правним пословима у којима му није дозвољено да поступа, прописано је да јавнобележничка исправа нема правно дејство јавне исправе (Закон о јавном бележништву 2015, чл. 54.);

– одбије да учествује у радњама које се врше са недозвољеном и непоштеном намером, а намером избегавања законске обавезе, ради предузимања радње која је према закону недопуштена, као и да упозори странку да нема право да закључи одређени правни посао (Закон о јавном бележништву 2015, чл. 53.);

– уколико неоправдано одбије да обаваи неки посао одговоран је за штету која би настала;

– обављање послова у својству извршиоца завештања, старатеља над заоставштином, старатеља пословно неспособног лица или неког другог сличног пола заснованог на одлуци надлежног органа;

– чување тајне о подацима које је сазнао у обављању делатности, осим ако из закона, воље странака или садржине правног посла не произилази нешто друго (Закон о јавном бележништву 2015, чл. 57);

– предузимање др. радњи у складу са законом.

Када се утврде да постоје спорни елементи, јавни бележник мора на то упозорити странке и у самој клаузули упозорити странке да је то учинио, односно да им је указао на спорне моменте и наговестио могуће последице, да води рачуна да неискусни учесници правног посла не буду оштећени и да се избегну грешке и сумње, а ако то не учини биће одговоран за штету која проистекне из таквог посла. Када јавни бележник није сачинио исправу, већ само оверава потписе странака на приватној исправи коју су странке донеле, не постоји његова одговорност у погледу исправности таквог акта.

Постојањем осигурања, обезбеђује се ризик од штете, коју јавни бележник или лице за које он одговара може да проузрокује трећем лицу својим погрешним поступањем приликом обаљања јавнобележничке делатности, укључујући ризик од штете услед оштећења, уништења или нестанка ствари (услед крађе, провале, пожара, поплаве, последице елементарне непогоде) примљених у јавнобележнички депозит, под уобичајеним општим условима осигурања (Закон о јавном бележништву 2015, чл. 170. ст. 1 и 2.), као и ризик од судских трошкова које јавни бележник може да има у вези с осигураним случајем.

Јавни бележник је у обавези да се осигура од одговорности за штету коју би могао да проузрокује обављајући своју делатност (Закон о јавном бележништву 2015, чл. 59. ст 1.). Прописано је и да осигурање јавног бележника од одговорности обухвата и његово осигурање од одговорности за радње јавнобележничког заменика, помоћника, приправника и др. лица која раде код јавног бележника (Закон о јавном бележништву 2015, чл. 59. ст 2). Међутим, овом одредбом није изричито обухваћен један од субјеката за чије радње јавни бележник одговара, а реч је о лицу које је јавни бележник изабрао да обезбеђује просторије у којима се чувају ствари предате у јавнобележнички депозит, што је пропуштено да се помене у члану 59. ст. 2 ЗЈБ. Ово се може превазићи тумачењем да онај ко обезбеђује просторије јавнобележничког депозита, ради код јавног бележника, без обзира на начин ангажовања.

Обавезу да се осигурају од одговорности имају и лица која примењују правила о одговорности и осигурању од одговорности јавних бележника, као што у Комора (Закон о јавном бележништву 2015, чл. 58. ст 5.), јавнобележнички заменик и в.д. јавног бележника (Закон о јавном бележништву 2015, чл. 50. ст. 6). Јавни бележник је у обавези да се осигура од одговорности за радње јавнобележничког заменика с којим солидарно одговара, што је изричито предвиђено законом (Закон о јавном бележништву 2015, чл. 59. ст 2.), као и помоћника, сарадника, приправника и др. лица која раде код јавног бележника. Уколико јавни бележник учини штету намерно или грубом непажњом, осигуравајуће друштво има право регреса.

Осигурањем од одговорности нису обухваћени следећи одштетни захтеви: за смрт или телесну повреду особа и за оштећење, уништење или нестанак ствари (укључујући и крађу) ствари трећих лица; за уговорено проширење одговорности осигураника и на случајеве кад се по закону не одговара; за штету узроковану ратним или политичким ризицима без обзира да ли је ра објављен или не; за непоштовање уговорених рокова, уколико је за то одговорна странка; за заступање странака супротно одредбама Закона о јавним бележницима; за ускраћивање службених радњи од стране јавног бележника прописаних законом; за захтеве настале по истеку рока, тј. рока од 15 дана од дан преузимања новца или вредносних папира, уколико је обавештен предавач препорученим пошиљком о предаји новца и преузетих вредности у судски депозит; за трошкове попуне списа и књига, који су нестали у поступку са јавнобележничким списима након што se упразни место јавног бележника; када се не може утврдити одговорност уговарача осигурања у смислу ЗЈБ и Закона о привредним друштвима, подзаконских аката или услова осигурања; за штету на стварима и лицима услед загађивања земљишта или воде; због грешака у обрачуну и примени Јавнобележничке тарифе (Матић 2006, стр. 572).

Осигурање јавних бележника искључује случајеве кршења фискалних обавеза, тако да таква штета није покривена полисом осигурања (неплаћање пореза који су наплаћени приликом овера исправа), као и у случају штете која настане намерним радњама јавних бележника и лица која су запослена код њих. Осигурањем нису покривене штете које осигураник проузрокује током периода суспензије или привремене забране рада. Обавеза осигуравача је искључена и за штете проузроковане супружнику, прецима и потомцима јавног бележника, као и са рођацима који с њим живе у заједничком домаћинству.

Обавеза Коморе да се осигура од одговорности за радње в.д. јавног бележника с којим солидарно одговара, није посебно прописана законом, али треба узети у обзир да примена правила о осигурању јавних бележника налаже да се Комора осигура и од овог облика одговорности.

У случају постављања одштетног захтева, покриће се прво пружа по индивидуалној полиси осигурања јавног бележника, ако је има закључену, па тек онда по полиси колективног осигурања на нивоу Коморе. Како се осигурањем јавних бележника осигурава финансијска штета, осигурањем нису покривене материјалне штете на стварима и животињама које настану у просторијама јавног бележника, као ни нематеријална штета физичких лица.

Осигуравајућа кућа искључује обавезу осигурања за штете, губитке, трошкове и расходе било које природе када су непосредно или посредно настали или произишли из било којег од разних ризика (рат, непријатељства или ратне операције, грађанског рата, побуне, немира, револуције, пада владе, грађанских немира који се претварају у нереде, успостављања војне власти или узурпације власти) и ризика од тероризма. Такође, из осигурања јавних бележника искључене су штете које су настале на основу свесне повреде обавезе.

Закључење уговора о осигурању од одговорности и начин осигурања јавних бележника

У Србији јавни бележник је дужан да пре почетка рада закључи уговор о осигурању за штету коју би могао проузроковати обављањем делатности, у супротном разрешава се ако се није осигурао о одговорности или не плаћа накнаду за осигурање Комори (Закон о јавном бележништву 2015, чл. 31, т. 1 тач. 5, чл. 59).

Закључењем уговора, осигураник стиче два права према свом осигуравачу, и то: 1) осигуравач се обавезује да ослободи осигураника од свих потраживања које има треће лице на основу одговорности осигураника, 2) осигуравач мора да брани осигураника од нелигитимних захтева трећег лица како у судском поступку, тако и ван суда (Franck 2015, 943).

Осигураник се закључењем уговора, штити од последица његове грађанске одговорности за штете које причини трећим лицима и оштећенима се обезбеђује гаранција да ће бити обештећени и у случајевима када штету начини лице које је таквог имовинског стања, да не би могао надокнадити штету (Јанковец и Миладиновић 2006, 355).

Уговор о осигурању не може да садржи клаузуле којима би се ограничавало сопствено право трећег оштећеног лица јер се полази од тога да оно има основ у закону, а не у уговору о осигурању. Која се лица могу сматрати трећим лицима зависи од тога да ли се одговорност осигураника третира као уговорна или вануговорна одговорност. Природа посла јавног бележника је таква да његова одговорност може бити на основу уговора када предузима радње на основу пуномоћја странке, тако да се тада трећа лице може појавити само лице које у конкретном уговорном односу. Када јавни бележник обавља јавне послове по основу јавних овлашћења као треће лице се може појавити свако лице које је корисник његових услуга.

Уговарач осигурања може бити само јавни бележник као појединац или Комора која закључује колективно осигурање својих чланова. Својство осигураника има јавни бележник, било да је у питању индивидуално или колективно закључење уговора о одговорности. У случају да се јавни бележници осигуравају преко Коморе, дужни су да плаћају Комори накнаду за утврђену висину осигурања у складу са колективним уговором о осигурању који је закључила Комора са осигуравајућим друштвом (Закон о јавном бележништву 2015, чл. 59.). У Србији се осигуравачи не обавезују да у сарадњи са Комором односно

надлежним министарством, утврђују услове осигурања од професионалне одговорности јавних бележника, као што је то у државама у окружењу (Хрватска, БиХ, Република Српска).

Осигурање јавних бележника у Србији се спроводи као индивидуално или колективно, преко Коморе. Проблем код индивидуалног осигурања је што јавни бележник мора да води рачуна о усклађивању суме осигурања ако Комора промени износ минималног осигуравајућег покрића које сада износи 80.000 евра, самостално преговара и закључује полису осигурања, доставља доказ о закљученом осигурању, његовом продужењу, даје податке о осигуравачу и др. Осигурање мора да обухвати и осигурање од одговорности за радње јавнобележничког заменика, помоћника, сарадника, приправника, административног особља и др. лица која раде код јавног бележника. Када наведена лица за чије радње јавни бележник сноси одговорност проузрокују штету, он сноси одговорност за исту, а ако су штету проузроковали намерно или крајњом непажњом, јавни бележник има право на регрес за износ штете који је платио (Закон о јавном бележништву 2015, чл. 58.).

Солидарност као принцип узајамног покривања штете не постоји и није предвиђен у систему осигурања од професионалне одговорности јавних бележника у Србији, за разлику од неких земаља као што је Француска. Циљ оваквог осигурања је да се поред индивидуалног осигурања (које се успоставља за штету услед грешака, пропуста или непажње) успостави колективно осигурање јавних бележника за финансијске последице грешака и грубе непажње које нису покривене полисом приватног осигурања. Ово осигурање би се могло обезбедити путем формирања гарантног фонда којим би управљала Комора јавних бележника, односно посебно тело унутар Коморе које чине јавни бележници. Гарантни фонд би средства обезбеђивао из обавезних доприноса јавних бележника који би се уплаћивали на месечном нивоу.

Осигурани случај и висина осигурања

Осигуравачи у Србији предвиђају у својим општим условима за осигурање од одговорности најчешће да је осигурани случај настао онда када је учињена радња тј. пропуст приликом обављања делатности означене у полиси, којима је проузроковано чисто имовинска штета неком лицу. Сматра се да је осигурани случај настао када се штетни догађај почео остваривати.

Осигурани случај у осигурању од професионалне одговорности настаје у тренутку када треће оштећено лице захтева накнаду штете од осигураника (Јовановић, 2010, 33-39). Будући да се последица неке грешке или пропуста могу уочити и неколико година после дана када је нека радња требало да буде извршена, осигуравачи могу да прибегну скраћивању рока за пријаву осигураног случаја поводом којег може наступити штета. Због тога би требало у нашем јавнобележничком праву да буде одредба која не дозвољава осигуравачу да ограничава време застарелости своје обавезе, као што је то у неким другим правима, нпр. Аустријски грађански законик.

Колективно осигурање јавних бележника које тренутно обезбеђује Комора је осигурање законске грађанске одговорност јавних бележника за: чисто финансијске штете причињене трећим лицима, услед грешака и пропуста насталих у обављању делатности; за штету која је настала услед оштећења, уништења или нестанка ствари трећих лица које су примљене у јавнобележнички депозит; одговорност осигураника за штету коју у проузроковали јавнобележнички помоћник, сарадник, приправник, административно особље које је запослено у јавнобележничкој канцеларији. Из осигурања се искључује покриће штете настале услед грубе непажње осигураника (Услови осигурања од одговорности Дунав осигурања а.д.а).

Висина покрића за јавне бележнике утврђује се законом или одлуком органа извршне власти (министра) или Коморе, уз сагласност извршног органа власти. Сума осигурања утврђује се као најнижи износ по којима се осигурава јавнобележничка одговорност за бављење овом професијом.

Најнижи износ осигурања од одговорности јавних бележника у Србији за штету проузроковану обављањем јавнобележничке делатности, на основу законске одредбе и Статута Коморе, одређује Комора уз сагласност надлежног министарства (чл. 36. ст. 1 тач. 15) Статута). У Србији тај износ је утврђен на 80.000 евра на годишњем нивоу по једном осигураном случају и укупно за цео период покрића, у Литванији и Македонији је то 50.000 евра, у Португалу и Црној Гори 100.000 евра, у Федерацији БиХ и Републици Српској 250.000 КМ, у Аустрији 400.000 евра, а у Немачкој 500.000 евра (Мауер 2004, 411; Симонит 2008, 77; Палић и Харалампиева 2009, 132).

Приликом одређивања минималне суме осигурања законом овлашћени органи би требали да имају у виду да се осигурана сума може определити по једним штетном догађају или за све штетне догађаје у оквиру текуће године осигурања. Од значаја је интезитет ризика којима су изложени јавни бележници, висина могуће претпостављене штете по предметима и пословима којима се баве и висина суме осигурања. У оним правним системима где је осигурање јавних бележника законом одређено као обавезно, тиме је избегнута опасност да јавни бележницу самостално уговарају мале суме осигурања које не би биле довољне приликом постављања више одштетних захтева.

Закључак

Увођење јавног бележништа у наше право је веома важан корак за нас и олакшало је обављање послова које су до сада радили судови. Јавнобележничка служба која је присутна у Србији од 01.09.014. године, допринела је значајно унапређењу правног промета и сигурности грађана у остваривању њихових права. Наравно, грешке у пропусти у раду јавног бележника су могући, без обзира на стриктна правила која се примењују приликом обављања јавнобележничке делатности.

Осигурање од одговорности јавних бележника је предуслов да би јавни бележник могао да почне да обавља свој посао. Уколико то не учини могла би

му престати служба или би могао дисциплински да одговара. Осигурање је веома важно због сигурности корисника услуга јавног бележника.

Осигурање од одговорности јавних бележника у себи садржи и јавни интерес, који се односи на заштиту трећих лица, без обзира да ли се она могу одредити или не. Посебно се може констатовати специфичност ове врсте осигурања, која се односи на предмет осигурања, статус осигуравача у уговору, циљ осигураника који постиже закључењем уговора о овој врсти осигурања, обавезу пријаве настанка осигураног случаја, статус трећег лица и др.

Осигурање од одговорности јавних бележника не представља само осигурање имовине, него отвара питања ограничености суме осигурања, одговорности осигураника као предмета осигурања, даје и могућност да треће оштећено лице постави директан захтев за накнаду штете према осигуравачу. Правни оквир за осигурање од јавнобележничке одговорности, састоји се у томе што законом треба да се пропишу одређени услови осигуравајућег покрића и суме осигурања које би закључивала Комора према најширем могућем покрићу. То би било пожељно јер индивидуална полиса осигурања садржи знатно већи број искључених ризика, тако да би полиса осигурања Коморе функционисала када затаји нека врста додатне гаранције за покриће већине ризика који нису покривени полисама које појединачно закључују јавни бележници. Сума осигурања по појединачном осигураном случају и укупно годишње могла би износити бар 1.000.000,00 евра, с тим да шира покрића буде утврђена применом само искључења у вези са суспензијом или привременом забраном рада, разлозима за изузеће, ратним ризицима и ризицима од тероризма.

Још увек само мали број осигуравајућих кућа у Србији у својој понуди имају понуду да осигурање јавних бележника од професионалне одговорности. Најчешћи разлози томе су недостатак статистичких података о штетама из претходног периода који су релевантни да се одреди адекватна премија осигурања, кратко постојање јавнобележничке професије, као новог института. Надлежно министарство и Комора би требали осигуравајућим кућама презентовати досадашња практична искуства и упоредно правна решења, која би могла подстаћи остала осигуравајућа друштва и бити им оријентир приликом конципирања услова осигурања и одређивања премије осигурања. Специфичност јавнобележничке делатности захтева и да се образују кадрови у осигурању који ће моћи на адекватан начин да раде на ликвидацији штета које се јаве у вези ове врсте осигурања. У нашем јавнобележничком праву треба да се предвиди одредба која не дозвољава осигуравачу да ограничава време застарелости своје обавезе.

Поред осигурања од професионалне одговорности које пружају осигуравајуће куће јавним бележницима, Комора може организовати Гарантни фонд са циљем обезбеђења заштите трећих оштећених лица и очувања поверења у професију и кога би покрили штете које превазилазе суму осигурања, као и оне које су искључене из осигуравајућег покрића.

Литература

1. Andresen, Ene,. 2009. „State Tasks of the Public Office of Notary.*" Juridica international* 16 (3): 157-167.
2. Directive 2006/123/EC of the European Parliament and of the Council of 12 December 2006 on services in the internal market, Official Journal of the European Union, L 376, 27.12.2006.
3. Franck, Gunnar. 2015. „Injured parties and personal liability insurance: legal protection in Europen Private International Law." *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Nišu* 54 (70): 941-960.
4. International Union of Notaries http://www.uinl.org
5. Mayer, Thomas. 2004. *Profesionalna odgovornost (pravno) konsultanstskih zanimanja u Nemačkoj*. Budva.
6. Murray, Peter. 2011. "French Notaries and the American Mortgage Crisis", Rogoff, M., Dion, M.&Bither, E.eds.in: The Financial Crisis of 2008: French and American Responses-Proceedings of the 2010 Franco-American Legal Seminar, Available at SSRN: 275-286.
7. Simoniti, Sergej. 2008. *Uvođenje obaveznih osiguranja – Evropska unija i slovenačka iskustva*, Zbornik sa IX savetovanja „Evropski put" prava osiguranja Srbije posebno ugovora o osiguranju, Palić.
8. Todorović Simeonides, Mira. 2013. „O profesionalnoj odgovornosti javnih beležnika u Grčkoj." *Evropska revija za pravo osiguranja* 12(2): 17-23
9. Verstappen, Leon. 2013. *The Hybrid Notary in a Split between Office and Enterprise* in: Law&Governance, Beyond the Public-Private Law Divide. The Hague: Eleven International Publishers, nr. 9: 25-59.
10. Бабић, Илија. 2009. *Облигационо право*. Београд: ЈП Службени гласник Београд, ФЕППС-Универзитет Сингидунум.
11. Дабић, Љубиша. 2009. „Грађанскоправна одговорност носилаца слободних професија." *Вох Иурис* 1 (1): 11-41.
12. Дабић, Љубиша. 2010. *„*Професионална одговорност носилаца слободних професија*." Право и привреда* 47 (7-9): 44-58.
13. Закон о ванпарничном поступку, „Службени гласник СРС", бр. 25/8 и 48/88 и "Службени гласник РС", бр. 46/95- др. закон, 18/2005-др. закон, 85/2012, 45/2013-др. закон, 55/2014, 6/2015 и 106/2015-др. закон.
14. Закон о јавном бележништву, „Службени гласник Републике Србије". бр. 31/2011, 85/2012, 19/2013, 55/2014-др. закон, 93/2014-др. закон, 121/2014, 6/2015 и 106/2015.
15. Закон о облигационим односима, „Службени лист СФРЈ", бр. 29/78, 39/85, 45/89-одлука УСЈ И 57/89, „Службени лист СРЈ", бр. 31/93, „Службени лист СЦГ", бр. 1/2003-Уставна повеља и „Службени гласник РС", бр. 18/2020.
16. Иванчевић, Катарина. 2012. „Осигурање јавних бележника од професионалне одговорности." *Европска ревија за право осигурања* 11(2): 66-74.

17. Јавнобележничка тарифа „Службени гласник Републике Србије”, бр. 91/2014, 103/2014, 138/2014, 12/2016, 17/2017, 67/2017, 98/2017, 14/2019, 49/2019, 17/2020, 91/2020 и 36/2021.
18. Јанковец, Ивица, и Зоран Миладиновић. 2012. *Право осигурања*. Ниш: Правни факултет.
19. Јовановић, Слободан. 2010. „Осигурање од одговорности - Уговорно покриће по систему настанка осигураног узрока или датума постављања одштетног захтева.” *Ревија за право осигурања* 9 (1): 33-39.
20. Кнежић-Поповић, Драгана, и Љубиша Дабић. 2009. *Слободне професије-правни аспекти*. Београд: Институт за упоредно право.
21. Кнежић-Поповић, Драгана. 2009. „Дисциплинска одговорносту слободним професијама.” *Страни правни живот* 53 (2): 215-234.
22. Кривични законик Републике Србије, “Службени гласник Републике Србије”. бр. 85/2005, 88/2005-ипр. 107/2005-ипр. 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014, 94/2016 и 35/2019.
23. Матић, Милан. „Осигурање од одговорности јавних бележника.” *Правни живот* 55 (11): 565-574.
24. Николић Младен, Ђорђе Сибиновић, Милан Почуча и Шаркић Небојша, 2020. *Право правосудних професија . Београд:* Правни факултет Универзитета Унион Београд, ЈП Службени гласник Београд.
25. Орлић, Миодраг. „Есеј о кривици - у грађанском праву.” *Правни живот* 58 (1-2): 179-198.
26. Палич, Нада и Харалампиева, Емилија. 2009., „Обавезно осигурање од професионалне одговорности.” Зборник радова са регионалне конференције о нотаријату, ГТЗ, Скопље.
27. Полиса осигурања од одговорности Дунав осигурања а.д.а. Београд, чији је колективни уговорач Јавнобележничка комора Србије, за потребе од професионалне одговорности јавних бележника као осигураника и Услови за осигурање од професионалне одговорности јавних бележника Компаније Дунав осигурања а.д.а. Београд
28. Статут Јавнобележничке коморе Србије, објављен на вев-сајту Министарства правде преузето са: https://www.mpravde.gov.rs/obavestenje/6598/usvojen-statut-javnobeleznicke-komore-srbije-.php
29. Шаркић Небојша, Радуловић Дејан и Почуча Милан. 2019. *Посебни грађански поступци.* Београд*:* Правни факултет Универзитета Унион, Београд, ЈП Службени гласник Београд.
30. Шаркић, Небојша. 2004. *Одговорност јавних бележника-нотара*, Актуелни проблем накнаде штете и осигурања, Будва.

NEED AND REASONS FOR INSURANCE OF NOTARY PUBLICS DURING NOTARY ACTIVITY

Summary: In this paper, the authors investigate the needs and reasons for securing notaries when performing notary activities. The paper should investigate and

answer, what is the interest of the state, notaries and parties, in connection with performing notarial activity, legal basis and manner of conducting professional liability insurance of notaries, determining the amount of the insured case, the occurrence of the insured case, comparative legal solutions rights. The paper deals with persons who are participants in insurance (insured, insurer, injured party and other persons covered by insurance), the concept and subject of insurance, in this case professional liability insurance, the risk it carries, protection of the injured party and protection of property.

Key words: professional liability, notary activity, liability insurance, damage, party protection, third party injured party, notary public

ДАРКО БИКАРЕВИЋ*
Одред Жандармерије у Новом Саду
Нови Сад

UDC: 351.74/.76:17
Прегледни рад
Примљен: 17.10.2021
Одобрен: 19.11.2021
Страна: 157–174
DOI: 10.51738/Kpolisa2021.18.2p.1.11

ЗНАЧАЈ ПОЛИЦИЈСКЕ ЕТИКЕ ЗА УГЛЕД ПОЛИЦИЈЕ У ДРУШТВУ

„Свету не прети опасност од људи који чине зло него од оних који то допуштају.”
Алберт Ајнштајн

Сажетак: Правна држава је демократска творевина која се заснива на правној сигурности и владавини права и представља такав облик државе у којој су сви субјекти обавезани правом, а од суштинске важности је да се то односи на државне органе који располажу монополом силе и непосредно задиру у сферу људских права.

Пред полицију се као императив од изузетног значаја поставља да њено поступање буде у складу са начелом легалитета. Међутим,безрезервно сматрајући наведено начело као примарно у раду полиције, оно неће бити централна тема овог рада, него је циљ аутора да фокус рада усмери на значај поштовања етичких принципа и стандарда, основних начела демократског рада полиције, као и јачања поверења грађана у полицију у циљу стварања безбедне заједнице са доступном и етички настројеном полицијом која одговорно делује заједно са заједницом на идентификовању и решавању безбедносних проблема.

Кључне речи: полиција, кодекс, етика, полиција у заједници

Полиција као јавни сервис

При извршавању својих дужности у примени права, полиција обавља сложене задатке од највећег значаја за заштиту безбедности грађана и институција сваке државе. У последње време рад полиције усмерен је на ефикасну заштиту и доследно поштовање људских права и слобода, затим на очување јавне безбедности и социјалног мира грађана и на пружање помоћи грађанима када је то потребно. Да би се истакао карактер односа полиција-грађанин, у литератури о људским правима често се наводи синтагма да је полиција организација која „штити грађане” и која је „у служби грађана” (Стевановић[2003] 2012, 83).

* darko.bikarevic@yahoo.com

Као јавни сервис, полиција помаже грађанима да пронађу нестале чланове својих породица и нестале пријатеље, да пронађу нестале и украдене ствари, посредују у решавању породичних и комшијских конфликата, пружа помоћ повређеним лицима, саветује грађане како да заштите своју имовину и да реше одређене проблеме, упозорава их на могуће опасности и предлаже моделе заштите, учествује у отклањању последица поплава, пожара и земљотреса, пружа разне врсте помоћи учесницима у саобраћају и слично. Тиме полиција добија епитет друштвено корисне и неопходне службе, спремне да 24 дневно, 365 дана у години помогне грађанима у решавању њихових проблема. Зато је за грађане важно присуство полицајаца у њиховој околини (Стајић, Мијалковић, и Станаревић 2006, 207).

Најчешћи (најтипичнији) случај када се полиција појављује као сервис грађана јесу управноправни послови. Сврха управних послова јесте брже остваривање одређених законских права и обавеза грађана, путем издавања јавних исправа, укључујући и лична документа (Ристовић 2015, 102).

Да полиција јесте и треба да буде сервис грађана, поред осталог, наведено јекао стратешка препорука у Стратегији развоја министарства унутрашњих послова за период 2018–2023. године (Стратегија развоја министарства унутрашњих послова за период 2018–2023. године 2018, т. 2).

Као један од примера да су услуге према грађанима значајно унапређене је увођење одређених сервиса е-Управе.

Актуелне тенденције у полицији програмирају циљеве да примарни задатак полиције буде у функцији служења грађанима, а што захтева професионалан, етичан и хуман однос према целој заједници од стране припадника полиције.

Улога полиције и врсте полицијских послова

Генерално посматрано, улога полиције се састоји у борби против криминала, одржавању јавног реда и мира, заштити и остварењу основних личних права и слобода, пружању подршци владавини права, као и пружању помоћи грађанима у складу са прописима. Прецизније речено, улога полиције се огледа у извршењу полицијских послова прописаних законом, из чега произилази и значај полиције, јер остварујући своју улогу путем обављања полицијских послова, она доприноси остварењу других друштвених и државних циљева (економских, културних, здравствених и сл.).

Врсте полицијских послова дефинисане су одредбама Закона о полицији (Закон о полицији 2016, чл. 30) као матичним законом за поступање полиције.

Полицијски послови су део унутрашњих послова које обавља полиција, применом полицијских овлашћења, мера и радњи.

Полицијски послови се обављају у циљу остваривања безбедносне заштите живота, права и слобода грађана, заштите имовине, као и подршке владавини права.

Полицијски послови, у смислу овог закона, јесу:

1. превенција криминала и унапређење безбедности у заједници
2. откривање и расветљавање кривичних дела, обезбеђивање доказа, њихова анализа, криминалистичко-форензичко вештачење употребом савремених форензичких метода и евиденција и откривање имовине проистекле из кривичног дела
3. откривање и расветљавање прекршаја и привредних преступа
4. откривање и хапшење учинилаца кривичних дела, прекршаја и других лица за којима се трага и привођење надлежним органима
5. одржавање јавног реда и мира, спречавање насиља на спортским приредбама, пружање помоћи у извршењима у складу са законом
6. регулисање, контрола, пружање помоћи и надзор у саобраћају на путевима и други послови из прописа о безбедности саобраћаја
7. обезбеђење одређених јавних скупова, личности, објеката и простора
8. безбедносна заштита одређених личности и објеката
9. контрола државне границе, послови у вези са кретањем и боравком странаца, послови азила, прекограничног криминала, ирегуларних миграција и реадмисије
10. извршавање послова утврђених прописима о оружју, приватном обезбеђењу и детективској делатности
11. безбедносна заштита Министарства
12. извршавање других полицијских послова и задатака утврђених законом и подзаконским актом Министарства донетим на основу овлашћења из закона.

Под полицијским пословима, изузетно, у смислу овог закона, подразумевају се и послови руковођења организационим јединицама у Министарству.

Превенција криминала је немерљива категорија, односно не може се статистички утврдити податак колико је полиција спречила потенцијалних кривичних дела. Резултат полиције на пољу сузбијања криминала, тј. кривичних дела за које се гоњење предузима по службеној дужности је остварен проценат расветљавања кривичних дела која су евидентирана по НН (непознатом) извршиоцу, док је неоправдано запостављен рад полицијских службеника по откривеним кривичним делима.

Унапређење безбедности у заједници, прагматски посматрано, представља систем који чине *институционални* (формални) и *ванинституционални* (неформални) облици сарадње полиције и заједнице (Никач 2012, 85–129) а у циљу одржавања повољног стања безбедности.

Правни основ за откривање и расветљавање кривичних дела налази се у Закону о полицији, међутим базични закон за поступање по овом питању је Законик о кривичном поступку(Законик о кривичном поступку 2011, чл. 286 ст. 1)који каже да ако постоје основи сумње да је извршено кривично дело за које се гони по службеној дужности, полиција је дужна да предузме потребне мере да се пронађе учинилац кривичног дела, да се учинилац или саучесник не сакрије или не побегне, да се открију и обезбеде трагови кривичног дела и

предмети који могу послужити као доказ, као и да прикупи сва обавештења која би могла бити од користи за успешно вођење кривичног поступка, а који дефинише и овлашћења полиције у предистражном поступку у циљу реализације наведених дужности.

Криминалистичкофорензичковештачењеупотребомсавременихфорензичкихметода и евиденција предвиђено је Законом о кривичном поступку и Законом о полицији, како би софистициране научне методе дале свој допринос у борби против криминала.

Откривање имовине проистекле из кривичног дела има за циљ спречавање стицања противправне имовинске користи и остваривање сврхе генералне превенције, да потенцијални извршиоци одустану од вршења кривичних дела јер неће остварити планирану противправну имовинску корист. Заправо, у складу са правним прописима и судском одлуком којом је утврђено извршење кривичног дела, предузеће се мере на одузимању имовинске користи прибављене кривичним делом.

Откривањем и расветљавањем прекршаја и привредних преступа полиција процесуира извршиоце наведених казнених дела који спадају у њену надлежност, приводи их надлежним органима чиме остварује своју прекршајну функцију, примењујући Закон о прекршајима.

За послове откривања и хапшења учинилаца кривичних дела и прекршаја и њихово привођење надлежним органима, задужена је полиција наведеним Законом о кривичном поступку и Законом о прекршајима. Друга лица за којима се трага, не морају искључиво бити наведене категорије лица, него и лица која могу дати потребна обавештења о кривичном делу или прекршају, учиниоцу или предметима кривичног дела или прекршаја, као и лица која су пријављена као нестала.

Послови одржавања јавног реда и мира су једни од најосновнијих полицијских послова у свим полицијско правним системима. Законом о јавном реду и миру (Закон о јавном реду и миру 2016, чл. 1) уређује се јавни ред и мир на јавном месту, утврђују се противправна дела против јавног реда и мира, као и начин прикупљања добровољних прилога. Поред прекршаја предвиђено је једно кривично дело – Ометање службеног лица у вршењу службене дужности (Закон о јавном реду и миру 2016, чл. 23). Може се закључити да је извршена наведена инкриминација јер се највише проблемских ситуација може очекивати управо приликом обављања ових послова, уз напомену да је заштитни објекат службено лице надлежних органа, где су поред Министарства унутрашњих послова, као надлежни органи означени комунална полиција, инспекцијски органи и други надлежни органи у складу са законом утврђеним делокругом.

У претходном Закону о полицији послови спречавања насиља на спортским приредбама нису били издвојени као посебни полицијски послови. Законом о спречавању насиља и недоличног понашања на спортским приредбама утврђују се мере за спречавање насиља и недоличног понашања на спортским приредбама и у вези са спортским приредбама, као и обавезе организатора и

овлашћења надлежних органа у спровођењу тих мера (Закон о спречавању насиља и недоличног понашања на спортским приредбама 2003, чл. 1). Наведени послови у последње време све више заврђују пажњу јавности због видљивих последица које су резултат извршених појединих кривичних дела против живота и тела и против имовине, у случају да се благовремено и адекватно не предузму одговарајуће мере и радње на спречавању насиља и недоличног понашања на спортским приредбама.

Полицијска помоћ у извршењима и поступцима вансудског намирења представља полицијске мере и радње којима се обављају послови пружања помоћи у извршењима у складу са законом. Пружање полицијске помоћи у извршењима и поступцима вансудског намирења и пружање полицијске помоћи здравственим радницима, у складу са Законом о полицији, састоји се у савлађивању отпора и отклањању непосредне опасности. Постоје поступања полиције и у складу са Законом о извршењу и обезбеђењу, где се такође ангажује полиција у случају отпора али и на расписивању потернице за извршним дужницима и расписивању објаве за предметима.

Послови регулисања, контроле, пружања помоћи и надзор у саобраћају на путевима и други послови из прописа о безбедности саобраћаја прописани су Законом о безбедности саобраћаја на путевима. Пружање помоћи у саобраћају је пре свега сервисна и услужна функција, а надзор у саобраћају на путевима и други послови из прописа о безбедности саобраћаја суштински не представљају полицијски, већ управно-надзорни посао (Лештанин и Никач 2016, 72–74).

Обезбеђење одређених јавних скупова, личности, објеката и простора спроводи се у складу са одредбама Закона о јавном окупљању који дефинише време, место окупљања, ограничење слободе окупљања, организатора окупљања, пријаву окупљања, спречавање или прекид окупљања, као и мере у случају прекида окупљања.

Послови безбедносне заштите одређених личности и објеката непосредно се обављају у складу са Уредбом о одређивању послова безбедносне заштите одређених лица и објеката којом се одређују послови безбедносне заштите одређених лица и објеката у земљи и иностранству, које непосредно врше министарство надлежно за унутрашње послове, Безбедносно-информативна агенција, Војнобезбедносна агенција, Војна полиција и јединице Војске Србије (Уредба о одређивању послова безбедносне заштите одређених лица и објеката 2010, чл. 1).

Контрола државне границе, послови у вези са кретањем и боравком странаца, послови азила, прекограничног криминала, ирегуларних миграција и реадмисије обављају се у складу са Законом о граничној контроли, Законом о странцима, Законом о азилу и привременој заштити, Законом о управљању миграцијама, а што представља веома осетљиву област за битисање једне државе.

Извршавање послова утврђених прописима о оружју, приватном обезбеђењу и детективској делатности регулисано је Законом о оружју и муницији

којим се уређује набављање, држање, ношење, колекционарство, поправљање, преправљање, промет, посредништво и превоз оружја и муниције (Закон о оружју и муницији 2015, чл. 1),Законом о приватном обезбеђењу којим се уређују обавезно обезбеђење и заштита одређених објеката, послови и рад правних и физичких лица у области приватног обезбеђења, услови за њихово лиценцирање, начин вршења послова и остваривање надзора над њиховим радом (Закон о приватном обезбеђењу 2013, чл. 1) и Законом о детективској делатности којим се уређује рад правних лица, предузетника и физичких лица који врше послове из области делатности пружања детективских услуга, услови за њихово лиценцирање, начин вршења послова и остваривање надзора над њиховим радом (Закон о детективској делатности 2013, чл. 1).

Безбедносна заштита Министарства, најкраће речено, подразумева коришћење и обраду оперативних података одређеног степена тајности у складу са Законом о тајности података и пратећом нормативом која се односи на предметну материју, везано за Министарство унутрашњих послова, односно предузимање прописаних мера и радњи да одређени подаци не дођу у посед неовлашћених лица, чиме би се нанела штета наведеном министарству.

Извршавање других полицијских послова и задатака утврђених законом и подзаконским актом Министарства донетим на основу овлашћења из закона подразумева обављање послова који нису чисто полицијски послови, већ представљају одређену врсту помоћи, услужне делатности другим државним органима и организацијама са јавним овлашћењима (нпр.уручење судских аката и сл.).

Овлашћења којима полиција располаже,како би извршила горе наведене послове, требало би да служе и искључиво су намењена остварењу безбедности грађана и заштити њихових права и слобода зајамчених уставним нормама. Начелно повремено постоји могућност да полиција и њени припадници прекораче или чак злоупотребе полицијска овлашћења, па с тим у вези и наруше једнакост грађана пред законом, када долази до повреде људских права и грађанских слобода.

Један од модалитета да се повећа ниво законитости, професионалности и одговорности полицијских службеника је контрола њиховог рада. Циљ сваког демократског друштва јесте успостављање и функционисање што ефикаснијег механизма контроле, што ће резултирати предузимањем мера одговорности према оним полицијским службеницима који поступају ван законских оквира, а чиме ће се незаконит рад полицијских службеника смањити на минимум, а повећати ниво остварености људских права и слобода.

Циљ, начела и стандарди полицијског поступања

Полиција обавља полицијске послове са циљем и на начин да свакоме обезбеди једнаку заштиту безбедности, права и слобода, примењујући закон и уставно начело владавине права (Закон о полицији 2016, чл. 31).

Обављање полицијских послова заснива се на начелима професионализма, деполитизације, сарадње, економичности и ефикасности, законитости у раду и сразмерности у примени полицијских овлашћења, као и других начела којима је уређено деловање органа државне управе, деловање државних службеника и поступање у управним стварима (Закон о полицији 2016, чл. 32 ст.1).

У обављању полицијских послова дозвољено је примењивати само мере и средства принуде која су утврђена законом и којима се резултат постиже без или са што мање штетних последица по лице према коме се мере предузимају (Закон о полицији 2016, чл. 32 ст.2).

Битно је истаћи да за укључивање државног апарата важи начело да његовој интервенцији има места само када је то изричито утврђено прописима.

При обављању полицијских послова, полиција се придржава утврђених и достигнутих стандарда полицијског поступања, узимајући у обзир међународно опште прихваћене стандарде поступања који се односе на:

1. дужност служења грађанима и заједници
2. одговарање на потребе и очекивања грађана
3. поштовање законитости и сузбијање незаконитости
4. остваривање људских и мањинских права и слобода
5. не дискриминацију при извршавању полицијских задатака
6. сразмерност у употреби средстава принуде
7. забрану мучења и примене нечовечних и понижавајућих поступака
8. пружање помоћи настрадалим лицима
9. придржавање професионалног понашања и интегритета
10. обавезу заштите тајних података
11. обавезу одбијања незаконитих наређења и пријављивања корупције.

Важно је напоменути и указати на озбиљност и штетност деловања корупције која је засигурно сметња функционисању правне државе, као и да се осликава посебна димензија овог типа криминала када у њој узму учешће и државни службеници. „Наведену могућност наводе Марковић и Достић (2020), када кажу да је са глобализацијом, чије је обележје интеграција светских тржишта капитала и технологије, порастао и промет путника и роба преко државних граница и да је због тога повећан ризик од појаве корупције међу државним службеницима овлашћеним за контролу промета путника и роба преко граничних прелаза различитих видова саобраћаја.” (145).

Тако је и Кесић (2017, 82) навео: „Обележја полицијске организације и начин њеног функционисања такође могу створити ризик од коруптивног понашања, будући да истовремено генеришу прилике, ризик од детекције и од кажњавања учинилаца, као и степен задовољства појединаца на радном месту.”

Етика полицијске професије

Етика (Вујаклија 2006, 294–295)[1] полицијске професије у већем делу садржи она правила и норме којима се дефинише и регулише начин понашања на раду и ван рада, дужност чувања личног угледа и угледа Министарства, службени односи са грађанима и дужност пружања помоћи, међусобни односи запослених, лични изглед полицијских службеника и друго, а што је саставни део „полицијских" подзаконских аката.

Тако је у полицији Велике Британије, још 1829. године, било у употреби нешто слично етичком кодексу. Тај документ носио је назив „Поука за престоничку полицију" (*„Instruction to Metropolitan Police"*). У њему су, осим стручних, биле изложене и етичке поуке. Доцније је тај (квази)кодекс био прихваћен и у неким прекоморским британским земљама. У Аустралији су, на пример, његове идеје биле изложене у документу објављеном 1870. године под називом „Гесла општег владања чланова полицијских снага" (*„Maxims for the General Guidance of Members of the Police Force"*) (Јевтовић 2009, 40).

Знатно уочљивије трагове полицијског морала могуће је открити у деценијама између двају светских ратова. О значајном степену његовог развитка у том периоду сведоче разни документи, а пре свих, полицијски етички кодекси и приручници. На пример, у САД је 1928. године израђен први полицијски кодекс, под називом „Наш позорнички кодекс" (*„Our' Square deal' code'"*). Њиме обухваћену материју садржао је, иначе, и одмах потом објављени приручник у коме су, осим стриктних смерница професионалног (ауторитативног, коректног и ефикасног) поступања, били ригидно дефинисани и стандарди укупног понашања полицајаца. Године 1937. у САД је објављена и Свечана заклетва полицајаца Еф-Би-Ај-а *(„FBI Pledge for Law Enforcement Officers")*, у форми постера који је био видно истакнут у полицијским станицама широм те земље (Јевтовић 2009, 41).

Садржину професионалне етике субјеката безбедности примарно чине принципи и ставови о односу према законским обавезама; постојећој, односно потребној организационој структури; интерперсоналним односима (нарочито оних са прерогативима хијерархије и субординације); осећају припадности, лојалности и одговорности колективу; међусобној едукацији, солидарности, толеранцији, помоћи и искрености (Стајић, Мијалковић, и Станаревић 2005, 193).

Установљавањем етичких начела која се односе на жељено понашање и поступање припадника одређених професија, условљено је управо значајем тих професија за друштво у целини, што је свакако случај са полицијском професијом. Један од разлога је свакако могућност примене широког спектра

[1] Етика (грч. ethos обичај, ethike)*фил.*део филозофије који проучава и процењује моралне вредности (шта је добро или шта је рђаво, шта треба да буде или шта не треба да буде), порекло и начела моралности (још се зове: *морална филозофија, практична филозофија, наука о моралу)*; *хришћанска етика* наука о моралу основана на хришћанским догмама; *сензуална етика* схватање по којем је „добро" оно што се чулном опажају покаже као такво: радост тренутка.

полицијских овлашћења, а поготово оних којима се задире у приватност грађана, као и могућност дискреционог одлучивања.„На неминовност постојања дискреционе оцене указује Бикаревић (2016), када наводи да законодавац не може предвидети све случајеве који се могу догодити, како би прописао начине њиховог решавања и да се због тога полицији оставља простор у коме она не делује стриктно везана законом, већ има могућност тзв. дискреционе оцене приликом предузимања овлашћења.” (194).

Концепт професионалне етике

Концепт професионалне етике примењује се на све ситуације у којима професионално поступање мора следити и испоштовати садржај моралних правила различитих врста. Професионална етика се разликује у одређеним сегментима за сваку професију, зависно од врсте посла којег обављају њени припадници.Али, свакако да постоји низ стандарда и норми професионалне етике који се могу применити на све или на многе професије.

Под професионалном етиком се подразумева скуп друштвених начела и норми о добру као нарочитој вредности, које припадници одређене професије усвајају као личне критеријуме или правила понашања с обзиром на њихово професионално својство. Професионална етика се назива и професионалним моралом, при чему треба имати у виду да појмови етика и морал нису синоними, мада се користе и на тај начин (Милосављевић 1997, 593). Професионална етика може бити позната и као професионална деонтологија чије је значење уже од значења етике.

Концепт професионалне етике заснива се на идеји да се све професије, без обзира на њихову делатност, морају обављати на најбољи могући начин, без наношења штете корисницима услуга. Дакле, неки од елемената заједничких професионалној етици су, на пример, начело колегијалности, начело одговорности, као и начело оперативности. Сва ова и друга начела успостављена су како би се постигло да сваки професионалац обавља своје активности у складу са правилима и критеријумима које захтева дата професија.

Сврха норми професионалне етике је да постави што јасније смернице понашања припадника професије приликом обављања својих дужности, а што треба да им помогне да стекну и сачувају, како свој лични углед, тако и углед професије којој служе.

Дакле, без обзира о којој професији је реч, сваки професионалац има одговорност да у оквиру својих овлашћења и задатака поступа, што је више могуће, у складу са етичким стандардима.

Саставни део професионалне етике је осећање припадања групи, односно професији, тако да се може рећи да је концепт професионалне етике повезан са специфичностима посматране професије у односу на коју се тај појам користи. Тако на пример поверење и тајност су неки од елемената професионалне етике лекара, а објективно изношење чињеница је неизоставни део професионалне етике научног радника.

Обављање послова и задатака државних субјеката безбедности регулисано је законским и подзаконским прописима чија је свака повреда санкционисана. Међутим, осим правних, припадници професије дужни су да се придржавају и моралних закона, тј. норми професионалне етике. *Скуп норми професионалне етике назива се још и професионални кодекс и може бити у писаној или неписаној форми* (Стајић, Мијалковић, и Станаревић2005, 191).

Професионални кодекс једним делом представља листу образаца понашања и поступака припадника професије које од њих, независно од правних прописа, очекује друштво и колектив професије(Стајић, Мијалковић, и Станаревић 2005, 196).

Припадници одређених професија, као на пример, лекари, судије, полицајци, полажу заклетву, односно дају свечану изјаву да ће своју дужност обављати доследно у складу са прописима.[2]

Основни принципи демократског рада полиције

Демократска полиција подразумева да полиција буде и да саму себе сматра одговорном за грађане, њихове представнике, државу и закон (ОЕБС 2007).

Акценат који се у одређивању улоге полиције у демократском друштву ставља на заштиту људских права и осталих демократских вредности не умањује, наравно, значај оних задатака и циљева полиције који су традиционално део њене улоге-очувања јавног реда и мира, сузбијања криминалитета, заштите друштвеног поретка. Може се рећи да суштина очекивања које демократско друштво има од полиције јесте остваривање њених традиционалних задатака на начин који би полицији омогућио да преузме једну од кључних улога у јачању и остваривању темељних принципа и вредности демократског друштва, пре свих-људских права и владавине права (Симовић и Зекавица 2012, 67).

Полицајци ће побољшати легитимност државе уколико у свом свакодневном раду покажу да одговарају на потребе и очекивања јавности и користе ауторитет државе у интересу грађана (ОЕБС 2007).

Основна начела демократског рада полиције су *отвореност и приступачност; реаговање; консултовање, ангажовање и мобилизација заједнице; одговорност и транспарентност* (ОЕБС 2008).

Циљ сваке демократски опредељене државе је да полицијско поступање буде у границама права, односно да обезбеди да обављање полицијских дужности и задатака буде у складу са одредбама позитивних прописа и уз поштовање основних људских права и слобода.

---

[2] Полицијски службеници у Републици Србији су дужни да приликом пријема у службу прихвате и потпишу изјаву о дужностима и правима полицијских службеника, што је нормирано чл. 145 Закона о полицији. Начин полагања заклетве полицијских службеника прописао је министар унутрашњих послова доношењем Правилника о начину полагања заклетве полицијских службеника(„Службени гласник Републике Србије”, бр. 57/2016) уз важење Правилника о садржају изјаве о правима и дужностима и о начину полагања заклетве полицијских службеника („Службени гласник Републике Србије”, бр. 54/2006) који је донет на основу Закона о полицији из 2005. године („Службени гласник Републике Србије”, бр. 101/2005).

Полиција у заједници

Полазећи управо од грађана, њихових потреба и очекивања, као и од потребе за знатно ефикаснијом борбом против криминалитета, неке земље запада (пре свега, САД, Канада и Велика Британија) започеле су трансформацију класичног модела вршења полицијске улоге и увођење концептуално сасвим новог начина обављања полицијских задатака. Нови приступ, познатији као *концепт полиције у заједници*, требало је да означи прекретницу у односу полиције и грађана и да суштински промени приступ полиције у решавању проблема заједнице. Основна идеја овог концепта јесте сарадња полиције и грађана у решавању основних проблема локалне заједнице, као што су: борба против криминала, редукција страха од криминала код грађана и сузбијање различитих облика друштвених поремећаја. Основна идеја полиције у заједници није нова. Она се јавила већ у првој половини XIX века, тачније у Пиловим (Peel) реформама енглеске полиције из 1829. године. Један од основних циљева те реформе је био приближавање полиције и грађана и развијање њиховог партнерског односа (Зекавица 2005, 86).

Актуелни текст Закона о полицији (Закон о полицији 2016, чл. 27) препознаје „полицију у заједници" и наводи да полиција развија сарадњу и партнерство са грађанима и другим субјектима заједнице у циљу обављања полицијских послова и решавања локалних безбедносних приоритета и координира заједничке интересе и потребу стварања повољног безбедносног амбијента у заједници, односно изградње безбедног демократског друштва.

Као циљ сарадње препознаје се приоритетно решавање проблема присутних на нивоу локалне заједнице.

Даље се наводи да полиција пружа подршку у раду саветодавних тела у оквиру јединица локалне самоуправе за развој превенције криминала и остваривање других безбедносних потреба заједнице.

Подршка се најчешће огледа у одржавању заједничких састанака по протеку одређеног временског периода којом приликом се анализирају безбедносно интересантне појаве и догађаји који су заслужили пажњу шире јавности, као и у доношењу одређених смерница за даљи заједнички рад полиције и заједнице.

Такође, наводи се да полиција развија професионалне капацитете, компетенције и етику полицијских службеника за друштвено одговорно деловање полицијске службе, уз пуно поштовање људских и мањинских права и слобода и заштиту свих рањивих група.

Ближе нормативно уређење „полиције у заједници" уређено је пре доношења наведеног Закона о полицији, 2013. године, када је донета Стратегија полиције у заједници и Акциони план за примену Стратегије полиције у заједници за 2015. и 2016. годину.

Из исте се види опредељење да је полиција у Републици Србији одговорна да полицијске послове обавља у складу са законом, са циљем и на начин

да се сваком обезбеди једнака заштита безбедности, права и слобода, и подржи владавина права.

Полазећи од општег циља који се огледа у ефективном, ефикасном и економичном раду Министарства као савремене, демократске и одговорне полицијске службе која гарантује безбедност и делује као сервис грађана, постављени су стандарди на стварању модерне, професионалне, кадровски оспособљене, јаке, али не насилне полиције.

У актуелној доктрини науке о полицији извршена је периодизација у историјском развоју полиције, где су идентификоване три ере: *политичка ера, реформска ера и ера полиције у заједници.*

Као основне карактеристике полиције у овој последњој фази развоја наводе се: легитимитет полиције утемељен на подршци грађана, релативно децентрализована организација, квалитет живота и безбедност заједнице, решавање проблема локалне заједнице, партнерство полиције са заједницом, задовољство грађана, превентивни рад полиције, пешачке патроле и друго (Никач 2012, 45–49).

Као важнији *циљеви* полиције у заједници истичу се: унапређење полицијске службе (квалитетније услуге), доступност правде за све, побољшање односа, стратешко партнерство полиције и заједнице, одрживост безбедносних решења и др. Истакнути циљеви остварују се кроз сарадњу са заједницом, решавањем проблема, променама у полицијској организацији и на друге начине (Никач 2012, 85).

Концепт полиције у заједници профилише полицију као доступну и одговорну службу која остварује партнерство са заједницом и самим тим обезбеђује подршку грађана и њихово учешће у идентификовању и решавању безбедносних проблема на нивоу локалне заједнице. То се остварује кроз различите форме као што су: локални савети за безбедност, дани отворених врата, рад са осетљивим друштвеним групама и сл.

Кодекс полицијске етике

У Републици Србији је уочен значај и неопходност постојања етичких норми у раду полиције, што је на основу одредби Закона о полицији (Закон о полицији 2016, чл. 45 ст. 3) резултирало доношењем Кодекса полицијске етике током 2017. године. Претходница наведеног Кодекса полицијске етике је Кодекс полицијске етике из 2006. године, односно Упутство о полицијској етици и начину обављања послова полиције из 2003. године.

Што се тиче међународних аката, за нашу полицију најзначајнији је *Европски кодекс полицијске етике* (CMCE, REC/10) на основу којег је и донет наш Кодекс полицијске етике.

Такође, незаобилазни акти у којима су садржана етичка начела из којих се црпе норме за рад и поступање српске полиције су: *Декларација о полицији* (PACE, RES/690) и *Кодекс понашања лица одговорних за примену закона* (UNGA, RES/34/169).

Доношењем Кодекса полицијске етике осликава се приврженост Републике Србије европским вредностима у очувању, заштити и унапређењу људских права и слобода кроз етички приступ деловања проактивне полиције, што је стандардни образац друштва са демократским опредељењем.

Полицијски службеник дужан је да обавља полицијске послове у складу са законом, другим прописима и правилима струке и уз поштовање одредби Кодекса полицијске етике (Закон о полицији 2016, чл. 45 ст. 1).

Полиција, радио чувања и промовисања достојанства и угледа полицијских службеника, кроз подизање њихове свести о значају поштовања етичких принципа и стандарда, као и јачања поверења грађана у рад Министарства унутрашњих послова има Кодекс полицијске етике, који представља скуп правила о етичком поступању полицијских службеника у Министарству, којим се пружа подршка владавини права и који је у складу са Европским кодексом полицијске етике и другим међународним актима који се односе на полицију (Кодекс полицијске етике 2017, чл. 1 ст. 1).

Етичким начелима полицијске професије инсистира се на посвећености службеним обавезама и прихватљивим начинима њиховог обављања. То се испољава обавезама интензивног интересовања за посао и ангажовање на њему, као и напора на стручном изграђивању и напредовању (Субошић 2013, 197).

Како не би изневерила поверење јавности, полиција мора да се придржава кодекса професионалног понашања и да демонстрира професионализам и интегритет (ОЕБС 2007).

Неминовност кодекса о етици потиче из најмање два разлога. Пре свега, постоји константни интерес да се полицијска делатност обавља на нивоу професије. И друго, управо из земаља одакле пристижу критике о злоупотребама полицијских овлашћења стижу и захтеви за побољшањем полицијских стандарда, што посебно треба уважавати, јер интерне злоупотребе доводе до губитка поверења јавности (Кривокапић и Крстић 1995, 374).

Кодекс као правни акт је веома значајан за рад полиције како са становишта јачања демократског капацитета полиције у подршци владавини права, тако и у јачању циљева полиције који се односе на безбедност (нпр.ефикасна борба против криминала, одржавање стабилног јавног реда, боља безбедност саобраћаја, ефикасна заштита државне границе и др.) (Лештанин и Никач 2016, 101).

Закључак

Кључно је питање демократских држава, а и оних које су на путу демократије, на који начин подредити рад полиције контроли путем права, а да при томе полиција буде што ефикаснија у обављању све комплекснијих послова и задатака и на завидном нивоу остварења људских права и слобода.

Република Србија наведено остварује доношењем закона, који дефинишу област рада полиције, уз уважавање међународно прокламованих принци-

па, променом модела рада полиције из традиционалног у „Полицију у заједници" што представља савремен приступ безбедности грађана, друштва и државе који се заснива на унапређивању превентивног рада полиције уз веће учешће грађана у полицијском поступању, као и доношењем и инсистирањем на примени етичких начела у раду полиције.

Полиција у модерним државама треба да кроз успостављена начела и стандарде полицијског поступања и сарадњу са заједницом, јача поверење грађана и заједнице у свој рад, а у циљу остварења повољног стања безбедности грађана, друштва и државе, уз максимално поштовање слобода и права грађана и етичких принципа приликом обављања полицијских послова. С друге стране, без изузетка, непристрасно, професионално и одговорно да предузима све законом прописане мере да се приведу правди извршиоци забрањених дела, чиме ће повећати углед полиције и спремност заједнице на сарадњу без које је тешко остварива улога полиције.

Основни индикатор позитивног или негативног става јавности о полицији је управо полицајац појединац који обавља послове у заједници, који је видљив и који остварује непосредне контакте са грађанима на основу којих се ствара слика јавног мњења о целокупној полицијској организацији.

Одредбе професионалног кодекса указују и обавезују на поштовање личности и достојанства грађана према којима се поступа. Поштовањем наведених одредби побољшава се однос између носилаца професија и грађана, што резултира бољом сарадњом, а самим тим и побољшањем ефикасности у обостраном постизању истих циљева. Зато је неопходно постојање професионалног кодекса, односно његовог успостављања тамо где не постоји, те модификовања сагласно савременим схватањима и трендовима професионалних етика уколико већ постоји.

Поштовање људских права и слобода, као и осталих универзалних вредности је данас стандард у демократском свету. У том смислу правна држава подразумева да државни органи, а посебно апарат принуде-полиција, извршава постављене послове и задатке законито и у интересу грађана уз поштовање етичких начела и стандарда.

Демократски рад полиције подразумева да полиција буде одговорна за своје поступке пред законом и јавношћу.

Да наведено не буде само декларативног карактера, већ основ и императив у поступању припадника полиције, умногоме доприносе механизми контроле полиције чији је превасходни и примарни задатак да полицију држи у границама права и етичког деловања.

У пракси се даје предност законским нормама због санкција које следе уколико се оне прекрше, док кршење етичких норми повлачи дисциплинску одговорност у смислу повреде службене дужности. С тим у вези, потребно је у наредном периоду указивати на значај постојећих кодекса и њихову примену. Пожељно је и неопходно да се припадници полиције приликом вршења полицијских послова руководе принципима законитости, сразмерности и поступно-

сти који су прожети начелом етичности и хуманости, и другим смерницама предвиђеним кодексима своје професије.

Концепт полиције у заједници почива на тези да је безбедност целокупне заједнице основни постулат у раду полиције,што се остварује кроз заједничко деловање полиције и заједнице, а у циљу спречавања негативних појава и сходно томе побољшања квалитета живота.

Садржај обуке која се спроводи у полицији још већу интенцију треба да усмери на усвајању знања о неопходности заједничког деловања полиције и локалне заједнице на постизању повољног стања безбедности и самим тим бољег животног амбијента.Такође, обука треба да буде фокусирана на подизање нивоа свести полицијских службеника да су грађани и полиција на једном истом задатку, задатку очувања безбедне заједнице.

Сврха постојања Кодекса полицијске етике огледа се у подизању свести полицијских службеника о важности поштовања етичких начела и јачање етичнога, односно моралног понашања у непосредном контакту са грађанима на терену.

Он представља звезду водиљу у доласку до законитог циља, а уједно служи да обавести јавност о понашању које има право да очекује од полиције.

Литература:

1. Акциони план за примену Стратегије полиције у заједници за 2015. и 2016. годину, „Службени гласник Републике Србије”, бр.70/2015.
2. Бикаревић, Дарко. 2016. „Дискрециона оцена полиције кроз призму употребе средстава принуде.” У *Европске интеграције: правда, слобода и безбедност*, ур. Ђорђе Ђорђевић, 194–210. Београд: Криминалистичко-полицијска академија и Фондација „Ханс Зајдел”.
3. Вујаклија, Милан, Милутин, Станисавац, ур. 2006. *Лексикон страних речи и израза: девето издање.*Београд: Просвета.
4. Закон о азилу и привременој заштити, „Службени гласник Републике Србије”, бр. 24/2018.
5. Закон о безбедности саобраћаја на путевима, „Службени гласник Републике Србије”, бр. 41/2009, 53/2010, 101/2011, 32/2013–одлука УС, 55/2014, 96/2015–др.закон, 9/2016–одлука УС, 24/2018, 41/2018–др.закон,87/2018, 23/2019 и 128/2020–др.закон.
6. Закон о граничној контроли, „Службени гласник Републике Србије”, бр. 24/2018.
7. Закон о детективској делатности, „Службени гласник Републике Србије”, бр. 104/2013 и 87/2018.
8. Закон о извршењу и обезбеђењу„Службени гласник Републике Србије”, бр.106/2015, 106/2016–аут.тумачење, 113/2017–аут.тумачење, 54/2019 и 9/2020–аут.тумачење.

9. Законик о кривичном поступку, „Службени гласник Републике Србије”, бр.72/2011, 101/2011, 121/2012, 32/2013, 45/2013, 55/2014, 35/2019, 27/2021–одлука УС, 62/2021–одлука УС.
10. Закон о јавном окупљању, „Службени гласник Републике Србије”, бр.6/2016.
11. Закон о јавном реду и миру, „Службени гласник Републике Србије”, бр.6/2016 и 24/2018.
12. Закон о оружју и муницији„Службени гласник Републике Србије”, бр.20/2015, 10/2019 и 20/2020.
13. Закон о полицији, „Службени гласник Републике Србије”, бр. 6/2016, 24/2018 и 87/2018.
14. Закон о полицији, „Службени гласник Републике Србије”, бр.101/2005.
15. Закон о прекршајима, „Службени гласник Републике Србије”, бр. 65/2013, 13/2016, 98/2016–одлука УС, 91/2019 и 91/2019–др.закон.
16. Закон о приватном обезбеђењу, „Службени гласник Републике Србије”, бр.104/2013, 42/2015 и 87/2018.
17. Закон о спречавању насиља и недоличног понашања на спортским приредбама, „Службени гласник Републике Србије”, бр.67/2003, 101/2005–др.закон, 90/2007,72/2009–др.закон, 111/2009, 104/2013–др.закон и 87/2018.
18. Закон о странцима, „Службени гласник Републике Србије”, бр. 24/2018 и 31/2019.
19. Закон о тајности података, „Службени гласник Републике Србије”, бр. 104/2009.
20. Закон о управљању миграцијама, „Службени гласник Републике Србије”, бр. 107/2012.
21. Зекавица, Радомир. 2005. „Сарадња полиције и грађана у оквиру концепта полиција у заједници.” *Безбедност* XLVII (1): 86.
22. Јевтовић, Мирослав. 2009. *Увод у полицијску етику.* Београд: Криминалистичко-полицијска академија.
23. Кесић, Зоран. 2017. *Корупција у полицији-криминолошка перспектива.* Београд: Криминалистичко-полицијска академија.
24. Кодекс полицијске етике, „Службени гласник Републике Србије”, бр.92/2006.
25. Кодекс полицијске етике, „Службени гласник Републике Србије”, бр.17/2017.
26. Кривокапић, Владимир и Остоја Крстић. 1995. *Криминалистика тактика II.* Београд: Полицијска академија.
27. Лештанин, Бранко, и Жељко Никач. 2016. *Коментар Закона о полицији.*Београд: Пословни биро Д.О.О.
28. Марковић, Дарко М., и Синиша Р.Достић. 2020. „Сузбијање корупције на државној граници–између постојећих и могућих мера.” У*Uloga društva u borbi protiv korupcije* (*The role of society in the fight against corruption*), ур. Јелена Костић и Александар Стевановић, 143–155. Београд: Институт за упоредно право, Институт за криминолошка и социолошка истраживања и Правосудна академија.

29. Милосављевић, Богољуб. 1997. *Наука о полицији.* Београд: Полицијска академија.
30. Никач, Жељко. 2012. *Концепт полиције у заједници и почетна искуства у Србији.* Београд: Криминалистичко-полицијска академија.
31. ОЕБС. 2007. „Водич за демократски рад полиције." *Секретаријат – Полицијски сектор.* https://www.osce.org/sr/secretariat/23808(7.10.2021).
32. ОЕБС. 2008. „Добра искуства у изградњи партнерстава између полиције и шире друштвене заједнице." *Секретаријат – Полицијски сектор.* https://www.osce.org/files/f/documents/6/b/109916.pdf (7.10.2021).
33. Parliamentary Assembly of the Council of Europe [PACE], RES/690 (1979), Resolution 690 (1979) Police Declaration, 1979.
34. Правилник о начину полагања заклетве полицијских службеника„„Службени гласник Републике Србије", бр.57/2016.
35. Правилник о садржају изјаве о правима и дужностима и о начину полагања заклетве полицијских службеника, „Службени гласник Републике Србије", бр.54/2006.
36. Ристовић,Светлана. 2015.*Полицијски менаџмент-теоријско емпиријске основе.* Београд: Криминалистичко-полицијска академија.
37. Симовић, Дарко, и Радомир Зекавица. 2012. *Полиција и људска права.* Београд: Криминалистичко-полицијска академија.
38. Стајић, Љубомир, Мијалковић, Саша, и Станаревић, Светлана. 2005. *Безбедносна култура.* Београд: Драганић.
39. Стајић, Љубомир, Мијалковић, Саша, и Станаревић, Светлана. 2006. *Безбедносна култура младих–Како живети безбедно.* Београд: Драганић.
40. Стевановић, Обрад. [2003]2012. *Руковођење у полицији,* друго измењено и допуњено издање. Београд: Полицијска академија. Репринт, Београд: Криминалистичко-полицијска академија. Цитат се односи на репринт.
41. Стратегија полиције у заједници, „Службени гласник Републике Србије", бр.43/2013.
42. Стратегија развоја министарства унутрашњих послова за период 2018–2023. године, „Службени гласник Републике Србије", бр.78/2018.
43. Субошић, Дане. 2013. *Организација и послови полиције,* друго, измењено и допуњено издање. Београд: Криминалистичко-полицијска академија.
44. United Nations General Assembly [UNGA], RES/34/169 (1979), Resolution 34/169 (1979) Code of Conduct for Persons Responsible for Law Enforcement, on 17 December 1979.
45. Упутство о полицијској етици и начину обављања послова полиције, „Службени гласник Републике Србије", бр.41/2003.
46. Уредба о одређивању послова безбедносне заштите одређених лица и објеката, „Службени гласник Републике Србије", бр. 72/2010 и 64/2013.
47. Committee of Ministers of the Council of Europe[CMCE], REC/10 (2001), Recommendation 10 (2001) European Code of Police Ethics, on 19 September 2001.

THE IMPORTANCE OF POLICE ETHICS FOR THE REPUTATION OF THE POLICE IN SOCIETY

Summary: Legal state is a democratic creation that is based on legal certainty and rule of law and is a form of state in which all subjects are bound by the law, where it is crucial that this refers to state authorities that have a monopoly over power and directly encroach the sphere of human rights.

Acting according to the principle of legally is brought before the police as an imperative of great importance. Although this principle is, without a doubt, primary in the police work, it will not be the central topic of this paper. The goal of the author is to move focus of the paper towards the importance of adhering to ethical principles and standards, basic principles of democratic work of the police, as well as strengthening trust of citizens in the police in order to create safe community with accessible and ethically inclined police that responsibly act together with the community in identifying and solving security issues.

Key words: police, codex, ethics, the police in community

ЖЕЉКО Ђ. БЈЕЛАЈАЦ*
Правни факултет
Нови Сад
АЛЕКСАНДАР М. ФИЛИПОВИЋ**
Факултет за економију и инжењерски менаџмент
Нови Сад

UDC: 130.2:351.78
Оригиналан научни рад
Примљен: 28.10.2021
Одобрен: 30.11.2021
Страна: 175–188
DOI: 10.51738/Kpolisa2021.18.2p.1.12

МИРОВНО ОБРАЗОВАЊЕ: РАЗВОЈНА СТРАТЕГИЈА ЗА КРЕИРАЊЕ КУЛТУРЕ МИРА И НЕНАСИЉА

Сажетак: Од почетка 21. века па до данас, свет је претрпео неке од највећих стопа насиља, које је оптеретило велики број земаља и региона. Различити сукоби широм планете генерисали су патње и расељавања милиона деце и младих људи, неретко под катастрофалним околностима. Најсиромашније земље претежно су изложене агресији и безакоњу. Док их разарају унутрашњи конфликти, друге земље у суседству, махом трпе дестабилизујуће последице таквих раскола. Индиректно, то се одражава на животе, достојанство и благостање милиона људи. Стога, учење да живимо заједно, са емпатијом према другима, постаје све важније у данашњем подељеном и по много чему противуречном свету. Мировно образовање не представља изоловани програм за спречавање оружаних сукоба и репресије, већ је путоказ за спасавање живота, ослобађање ограничених ресурса за друштвене потребе и успостављање структура и услова који подржавају владавину права. Мировно образовање је превентивна акција и кључ за креирање културе мира. То је линија која нас усмерава ка стицању знања, конструктивних вештина и способности за боље решавање и управљање конфликтима, те заговарању социјалне правде у својим заједницама.

Кључне речи: мировно образовање, насиље, ненасиље, култура мира, безбедносна култура

Увод

УНИЦЕФ дефинише мировно образовање као *„процес промовисања знања, вештина, ставова и вредности потребних за промену понашања која ће омогућити деци, младима и одраслима да спрече сукобе и насиље, отворено*

* zdjbjelajac@gmail.com
** sasha.filipovic@gmail.com

и структурално; мирно решавање сукоба; и да се створе услови погодни за мир, било на међуљудском, међугрупном, националном или међународном нивоу". У светлу актуелних критичних ситуација које дестабилизују мир на глобалном нивоу, све је више иницијатива и програма који проактивно доприносе промоцији заједничких вредности као што су изградња мира, спречавање сукоба и њихово решавању на миран начин, узајамно поштовање, солидарност и демократија. Све ове визије и стратегије, представљају носеће стубове модерних и демократских друштава, а могу се изразити са две речи - мировно образовање.

Мировно образовање има широк опсег интересовања, не само у контексту знања и вештина неопходних за јачање капацитета за стварање пријатељског, толерантног и мирног окружења. На првом колосеку су такође и политике о управљању животном средином, природним непогодама и стратегијама које се односе на климатске промене, чији је циљ да допринесу одрживој будућности и постизању циљева одрживог развоја. Уравнотежена и предвидива будућност захтева више од напретка у еколошкој димензији. Подједнако су важни циљеви везани за промовисање поштовања различитости и недискриминације који су гарант равноправнијег и праведнијег друштва. Мировно образовање мора имати трајни утицај као кључни покретач у остваривању ових међусобно зависних циљева, који грађанима омогућавају здрав и испуњен живот.

У Уставу УНЕСКА се наглашава *„Пошто ратови почињу у главама људи, у главама људи мора да се изгради одбрана мира."* Она мора бити изграђена и обезбеђена неопходним ресурсима на основу поштовања основних права, слободног самоопредељења народа, добробити појединаца и развоја друштава у духу солидарности. Дакле да би мир опстао и напредовао, он мора бити креативан. Уједињене нације дефинишу културу мира као: *„Скуп вредности, ставова, и облика понашања који одражавају поштовање за живот, за достојанство човека и за сва људска права, одбацивање насиља у свим његовим формама уз посвећеност принципима слободе, правде, демократије, толеранције, солидарности, сарадње, плурализма, културне разноликости, дијалога и разумевања на свим нивоима друштва и међу народима."* Наведене вредности укључују подстицање ненасилног понашања међу народима стварањем ненасилних, неагресивних, неконкурентних глобалних услова односа човека и човека, човека и природе. Интегрисањем концепата мира и одрживог развоја у савремене образовне програме, уједно се креира и промовише култура мира и ненасиља, а самим тим се подупиру активности и иницијативе које јачају друштвену кохезију.

Мировно образовање – консензус за друштво без насиља

Мировно образовање је суштинска компонента квалитетног основног образовања. Оно је подједнако важно како у конфликтним и нестабилним друштвима, где се помаже деци да се носе са траумом рата, управљају и реша-

вају сукобе и изграде процесе дијалога за боље разумевање „другог", тако и у стабилнијим и просперитетнијим друштвима, где се развија емпатија као способност да се разумеју емоције других (нпр. мигранати и остале друштвено осетљиве/вулнерабилне групе). Пракса указује да такав приступ може допринети смањењу расизма, дискриминације и предрасуда, уз нагласак на друштвеној кохезији и изградњи успешног мултикултуралног друштва, упркос значајним културним и верским разноликостима.

Фритјоф Нансен *(Fridtjof Wedel-Jarlsberg Nansen)*, познати норвешки истраживач и хуманиста, рекао је: „Реализација тешких задатака захтева мало времена, а реализација немогућих само мало више времена." Да ли је изградња мира и друштва без насиља тежак или немогућ задатак? Неко ће рећи да је тежак, а неко, узевши у обзир историју човечанства и актуелна догађања, да је немогућ. Биће мање тешко и мање немогуће, и заиста верујемо – ипак могуће, ако мир градимо сви заједно, ако ујединимо мотивацију, знања, снаге, капацитете, итд. Време и ресурсе који су нам за то потребни треба да користимо заједно, квалитетно, конструктивно и садржајно. Једно од питања на које је важно да одговоримо, да бисмо постигли успех у образовању за мир јесте: када и с ким да се почне? Чини нам се да је недвосмислен одговор: најбоље од најмлађих, јер тако најбоље утичемо на систем вредности у којем ће важно место да заузимају толеранција, хуманост, заједништво, мирно решавање конфликата и дијалог (Lajović 2013, 31-32). *Знање о миру* обухвата чињенице о разоружању, животној средини и одрживом развоју, људским правима, другим културама и религијама, као и о средствима која се издвајају за војне буџете, али и о алтернативним начинима решавања и трансформације сукоба. Знање о миру треба да буде део редовног наставно-образовног плана. *Вештине из области мира* укључују развијање вештина комуникације и усвајање вештина конструктивног решавања сукоба, анализе кризних ситуација, прављење приоритета, вештине усменог и писменог извештавања, вештине тимског рада и многе друге. Ове вештине треба да се усвајају кроз образовање, користећи едукативне методологије и праксе које се практикују у школи, али такође и кроз тематске тренинге посвећене овим вештинама. *Ставови неопходни за мир* укључују солидарност, радозналост и интересовање за друге, као и жељу да се промовишу демократска решења, правда и једнакост. Ове вештине се креирају кроз едукативне методологије и отворену дебату. На основу ових елемената, образовање за мир у школама може да има различите форме, Као тема предмета који се предаје (нпр. нуклеарно разоружање, у оквиру историје и других предмета који припадају друштвеној групи предмета); Као посебан предмет (нпр. изборни предмет о миру, о конструктивном решавању сукоба, трансформацији сукоба или о људским правима); Као тема дана или тема недеље у школи; Као став који је проткан кроз све активности које се реализују у школи (образовање за мир које је уткано у културу и свакодневни живот школе) (Popović i Šarengaća 2013, 9-13). Мировни едукатори наглашавају да се у многим школама данас квалитетно ради на програмима о ненасиљу, о мирном решавању сукоба, о људским правима, заштити човекове околине и одрживом развоју, демократској партиципацији, итд. Из овог кратког прегледа, јасно је да постоје раз-

личити модели који образовање за мир укључују у редовни наставни процес и тако постају део културе школе. Сваки контекст и регион захтева другачији приступ интеграцији вредности и садржаја образовања за мир, али су циљеви свих актера који су посвећени овој области слични: мирно решавање сукоба, подстицање климе ненасиља и толеранције у школама са циљем креирања мирне и безбедне школе (Popović i Šarengaća 2013, 9-13). Зарад бољег разумевања, премда је програм мировног образовања превасходно базиран у школама и другим институцијама за едукацију, он треба да укључи ширу заједницу, јер мировно образовање није неопходно само у областима где постоје конфликти, већ као што је наведено и у свим друштвима, без обзира на степен развоја.

Улога родитеља је кључна у успостављању и промовисању јаких породичних вредности које негују културу мира. Напослетку, у домовима где владају хармонични породични односи „мир" се први пут учи, вежба и негује. У искораку ка постизању смислене сигурности и развоја, поред родитеља, мировно образовање захтева укључивање свих сектора који заједно обликују културу земље – институција, као што су влада, јавни званичници, невладине организације, медији, а посебно наставници. Мир кроз промоцију продуктивног јавног образовања обухвата социјална, културна, економска, политичка, морална и етичка питања, што га чини виталним у трансформацији ставова људи према суочавању са конфликтима. Прихватање позитивних вредности отворености и једнакости увек креће од појединца, па је важно да образовање за мир буде уткано у лични развој сваког ученика и да све ове теме буду укључене у шири контекст гајења позитивног односа према идејама од ширег друштеног значаја који се исказује кроз спремност за остварење истих.

Креирање културе мира није једноставан процес, већ дуготрајан и комплексан поступак у којем отворено и динамично друштво толерише различите перспективе што помаже у постизању рационалног консензуса за: схватање глобалних проблема, примену вештина за конструктивно решавање сукоба, приврженост људским правима, родној и расној равноправности, поштовању културне разноликости, посвећеност одрживом и систематском образовању за мир. Стога глобална кампања за мировно образовање настоји да подстакне културу мира у заједницама широм света, кроз популаризацију два циља:

– Изградња јавне свести и политичка подршка за увођење мировног образовања у све сфере образовања, укључујући и неформално образовање, у свим школама широм света.
– Промовисање компетенција за успешно вршење наставничке улоге у домену васпитања и образовање за мир и толеранцију.

Креирање културе мира и ненасиља

„Деца уче из примера" *(Children Learn What They Live)*
Дорис Нолт *(Doris Law Nolt)*

Ако дете живи са критиком, оно учи да прекорева.
Ако дете живи у непријатељству, оно учи да се бори.
Ако дете живи са подсмехом, оно учи да буде стидљиво.
Ако дете живи са срамотом, оно учи да се осећа кривим.
Ако дете живи у толеранцији, оно учи да буде стрпљиво.
Ако дете живи уз охрабривање, оно учи да има самопоуздање.
Ако дете живи уз похвале, оно учи да цени.
Ако дете живи у праведности, оно се учи правди.
Ако дете живи у сигурности, оно учи да има вере.
Ако дете живи уз одобравање, оно учи да воли себе.
Ако дете живи уз прихватање и пријатељство,
оно учи да проналази љубав у свету.

Насиље је глобални феномен који доводи до смрти више од 1,5 милиона људи сваке године, што га чини једним од водећих узрока смрти широм света. Не постоји ниједна земља која је изолована од овог феномена, мада се већина смртних случајева догоди у земљама са ниским степеном владавине права, од којих су многе погођене и унутрашњим конфликтима. При том, важно је напоменути да се насилне смрти не могу искључиво приписати ратним сукобима. Наиме, више од 80% таквих смрти дешава се ван зона оружаних сукоба. Висок ниво насиља и криминала у појединим регионима често је симптом друштвених, економских и политичких изазова као што су друштвена неједнакост, динамична урбанизација, сиромаштво, незапосленост и институционални недостаци. Погубни утицаји насиља не одражавају се само на појединце и групе, којима се смањује квалитет живота уз дубоке психолошке и физичке трауме. Негативни ефекти, такође, обухватају друштво у целини, стављајући тежак терет на здравствене и правосудне системе, службе социјалне заштите и економију заједница.

Комплексност феномена детерминише јасну дефиницију насиља. Диферентни ставови о истом презентују се у зависности од поимања култура из којих долазе или система веровања. Светска здравствена организација (СЗО) предложила је дефиницију насиља која је постала „радни термин" за многе међународне организације које раде у овој области: *„Намерна употреба физичке силе или моћи, претње или стварног чина, против себе, друге особе, или против групе или заједнице, која или резултира или има велику вероватноћу да ће резултирати повредом, смрћу, психичком повредом, недостатком или лишавањем."* На основу дефиниције насиља СЗО, развијена је разрађена „типологија насиља" која карактерише различите категорије и врсте насиља, као и везе између њих (омогућава холистички приступ интервенцији). Она дели насиље у три широке категорије према томе ко су починиоци и жртве насилних радњи: Насиље усмерено на себе; Интерперсонално насиље; Колективно насиље. Студиозније анализирајући природу аката насиља, ове три категорије се могу даље поделити на четири, конкретније, врсте насиља: Физичко насиље; Сексуално насиље; Психолошко насиље; Занемаривање или лишавање. Упркос томе, што не фигурира дефиниција која би поставила апсолутне стандарде

насиља, релевантно је да се унапређују ефикасне стратегије превенције, које ће промовисати јасно разумевање насиља и друштвеног контекста у којем се оно дешава.

Оно што представља изазов за решавање више него осетљиве теме насиља, његових узрока и последица, често јесу морални кодекси који могу увелико варирати од региона до региона, широм света. Из тог разлога, неопходно је постизање колективног консензуса како би се људски живот и достојанство ставили изнад свега и ефикасно заштитили. На насиље се не сме гледати и на њега реаговати као на неизбежни/пратећи део људског стања и свакодневнице, већ напротив, треба проактивно деловати са експлицитним нагласком на контролу, спречавање насилничког понашања и последица истог. У том правцу, претходно поменута песма сугерише улогу и значај породичног окружења, односно атмосфере у кући и утицају који она има на дете у развоју. Атмосфера љубави, чини да наша животна искуства постају део нас, хтели ми то или не. Сасвим логично је да се на породицу надовеже и улога школе као институције, која надаље не сме да буде усамљена у образовној, саветодавној и корективној улози у контексту заштите младих од физичког и менталног насиља.

Васпитачи који теже да стварају културу мира у својим учионицама и школама, на том путу имају бројне изазове. Могуће је створити школско окружење у коме се сви осећају безбедни, цењени и поштовани. Да бисмо то постигли, ми морамо учити о миру. Стварање културе мира у школи неће се десити преко ноћи, нити ће се догодити једноставно, јер то желимо. Почевши од деце када уђу у школу као млади, морамо активно подучавати о миру и моделирати мирне начине живота. То подразумева заједнички напор, ако желимо да икада постигнемо мир на глобалном нивоу. Кад говоримо о подучавању о миру, мислимо на креирање вештина и ставова потребних за слушање са емпатијом; изражавање сопствених осећања и брига на поштен начин; разумевање проблема са тачке гледишта друге особе; поштовање различитости; кооперативност и заједнички рад; мирно решавање сукоба (van Gurp 2012, 1). „У учионици мировно образовање има за циљ да развије вештине, ставове и знања са кооперативним и партиципативним методама учења у окружењу толеранције, бриге и поштовања. Кроз дијалог и истраживање, наставници и ученици упућују се на заједничко учење. Ученици су обликовани и оснажени да преузму одговорност за сопствени развој и постигнућа, док наставници брину о добробити свих ученика. Пракса мировног образовања прилика је за унапређење укупног благостања уз залагање за праведан и једнак третман према младима и промовисање индивидуалне и друштвене одговорности и за наставнике и за ученике. Педагогијом и друштвеним деловањем мировни педагози указују на алтернативе насиљу" (UNESCO Culture of Peace Global Educators n.d). Култура мира дефинисана је у више различитих резолуција УН-а, посебно је прихватљива дефиниција која комбинује приступе две важне резолуције УН-а: *Програм акције за културу мира усвојен 1999. године* и *1998. резолуције УН-а о култури мира*, а која гласи: „Култура мира интегрални је приступ спречавању насиља и насилних сукоба и алтернатива култури рата и насиља заснованој на образовању за мир, промоцији одрживог економског и друштвеног развоја,

поштовању људских права, равноправности жена и мушкараца, демократско учешће, толеранција, слободан проток информација и разоружање (Global Movement for a Culture of Peace n.d).” Реструктурација са културе рата на културу мира условљава трансформацију понашања појединца, као и институционалне праксе. Учење да се живи у миру и хармонији је континуиран и деликатан процес, а почиње развојем унутрашњег мира и одржавањем ставова који промовишу ширење и интеграцију мирољубивих принципа. Едукација и подизање свести играју кључну улогу у овом процесу.

Табела 1. *Култура мира и насиља, алтернатива култури рата и насиља*

КУЛТУРА РАТА И НАСИЉА	КУЛТУРА МИРА И НЕНАСИЉА
Вера у моћ заснована на сили	Образовање за културу мира
Имати непријатеља	Разумевање, толеранција и солидарност
Ауторитарно управљање	Демократско учешће
Тајност и пропаганда	Слободан проток информација
Наоружање	Разоружање
Експлоатација људи	Људска права
Експлоатација природе	Одрживи развој
Мушка доминација	Равноправност жена и мушкараца

Извор: *Global Movement for a Culture of Peace , https://www-culture--of--peace-info*

У култури мира моћ не расте из цеви оружја, већ из учешћа, дијалога и сарадње. Одбацује се насиље у свим његовим облицима, укључујући рат и културу рата. Уместо доминације и експлоатације од стране јаких над слабима, култура мира поштује свачија права, економска и политичка. Подстиче брижно друштво које штити права оних који су слаби као што су деца, хендикепирани, стари и социјално угрожени. Иако су њени основни принципи јасни, култура мира је сложен концепт који се још увек развија и расте као резултат праксе. Култура рата је прожимала сваки аспект наших живота, чак и на начине које не схватамо. Тако ће и култура мира преобразити сваки аспект људског понашања, индивидуалног и институционалног, на начине који се још не могу у потпуности предвидети. Како се кретање културе мира, попут велике реке, напаја из различитих токова, из сваке традиције, културе, језика, религије и политичке перспективе, њен циљ је свет у коме ова богата разноликост култура живи заједно у атмосфери обележеној интеркултуралним разумевањем, толеранцијом и солидарношћу. У култури мира људи преузимају глобални идентитет који не замењује, већ се гради на другим идентитетима, род, породица, заједница, етничка група, националност итд. Тамо где постоје контрадикције међу тим идентитетима, култура мира је посвећена њиховом ненасилном решавању,при чему одбацује сваку ксенофобију, расизам и означавање других као непријатеље (Adams 1995, 16). Циљ културе мира, који одражава покрет који га доноси, јесте свет у коме је богата разноликост култура разлог за ува-

жавање и сарадњу. Све више се сазнаје о иницијативама које одражавају такву разноликост на свим нивоима, од локалног до међународног, одражавајући ново уверење да се култура рата, која је карактерисала доминантне цивилизације прошлости, сада може заменити културом мира. Свака особа има улогу у овом процесу. Питање је како пронаћи ту улогу и придружити се другима у њеном планирању и имплементацији у институционалном оквиру повезујући локално са националним, регионалним и глобалним (Adams 1995, 16). Предлози за успостављање културе мира представљени на Међународној конференцији о образовању (Женева, октобар 1994.), односе се на (Adams 1995, 16):

(а) Обуку и праксу у решавању сукоба и посредовања у школским системима, међу особљем и ученицима, и проширење кроз укључивање заједнице у остатак друштва.
(б) Повезивање школских активности са текућим активностима у заједници које промовишу учешће свих у култура у развоју културе мира.
(в) Укључивање у наставне планове и програме информација о друштвеним покретима за мир и ненасиље, демократију и равноправан развој.
(г) Проширење осећаја заједништва не само на све народе већ и на сав живот на планети, са циљем очувања културне разноликости и екологије за будуће генерације.
(д) Систематско преиспитивање и прилагођавање наставних планова и програма, како би се осигурао приступ етничким, расним и културним разликама.
(е) Систематско преиспитивање и прилагођавање наставе историје, како би се дао нагласак ненасилним друштвеним променама као и војним аспектима историје, са посебном пажњом посвећеном улози жена у историји.
(ж) Положај науке у смислу њеног односа према култури и друштву, као оруђу које се може користити за рат или мир, за експлоатацију или за развој сарадње.

Образовање је главно средство за промовисање културе мира. У питању је, не само формално образовање у школама, већ и неформално образовање у целини, које укључује низ друштвених институција, а превасходно породицу и медије. Образовање треба проширити тако да се основној писмености придружи и „друга писменост" о „учењу да живимо заједно". При том, сам концепт о моћи треба трансформисати: из логике силе и страха у силу разума и љубав. Глобални програм образовања и обуке, коју подржавају Уједињене нације, требало би да оснажи људе на свим нивоима да стекну миротворне вештине: вођење дијалога, посредовања, трансформације сукоба, изградње консензуса, сарадњу и ненасилне друштвене промене (Mayor 2002). Ове иницијативе су показале да се сукоби могу решити мирним путем када стране покушавају да слушају и разумеју једна другу, као и да одрже свој интегритет без убијања (Parajon, Lourence and Adams 2002). То су добри разлози да се мировно образовање укључи у свакодневни школски распоред. Учионице морају постати места где се учи да је могуће мирно решити конфликт и изражавати своја осећања на асертиван и неагресиван начин.

Мировним образовањем се креира култура мира, а сам процес генерише креативне идеје и алтернативна решења проблема, како ће се носити са конфликтом када до њега дође. Метод охрабривања ученика да дођу до идеја, решења или ставова о проблему, функционише тако што се фокусирају на проблем, а затим долазе до што више оригиналних решења која им нису наметнута. Активности морају бити осмишљене да изграде сарадњу и поверење унутар разреда, а кооперативне игре су добар начин да се научи стратегија решавања сукоба. Важно је нагласити да промоција културе мира треба да инспирише људе да раде за боље сутра кроз заједничка искуства и циљеве који подстичу породичну љубав и ревитализују заједнички дух.

Дискусија

Данашњи свет, за живот савременог човека, постао је несигурно место, пуно опасности и претњи које свакодневно вребају. Међународни тероризам, криминал, сукоби, природне катастрофе, екстремно сиромаштво, пандемије, економске кризе, итд., намећу значајне потешкоће и чине песимистичким прогнозе за одрживи развој, мир и стабилност. Такве комплексне претње одражавају се вишеструко на људску безбедност и прожимају све аспекте живота људи. Свеприсутна криза захтева већу интеграцију активности на свим нивоима. Несигурност се мора решавати на свеобухватан, континуиран и систематичан начин, како би се људи осећали безбедно у свим животним приликама, јер само тако могу уживати своја права, сачувати достојанство, интегритет и имати потенцијале да остваре просперитет (Бјелајац 2017а). Ти визионарски циљеви су толико далеко, да се појединац мора запитати, како је човечанство после хиљада година цивилизацијског развоја, нарочито сада у ери глобализације и научнотехнолошког напретка, дошло до стања безнађа, безизлазног „ропства", отуђења човека од човека, али и отуђења човека од природе. Људи су се заправо, отуђујући једни од других, удаљили и од саме суштине свог постојања. Зато су угледни филозофи и социолози склони да кажу, да савремено отуђење човека нема само нехумани, већ и деструктивни карактер (Бјелајац 2014). У нашем окружењу превише је латентних „убица" људских душа: педофила, трговаца људима, дилера наркотика, који припадају категорији социопате и психопате. Социопата је термин који се користи да опише некога ко има антисоцијални поремећај личности. То је особа која не може разумети осећања других, често крши правила или доносити импулсивне одлуке без осећаја кривице за штету коју наноси. Доследно показује недостатак поштовања према туђим осећањима и ниподаштава људска права. Не постоји клиничка разлика између социопате и психопате. Социопата може бити неко ко чини само мање преступе који не изазивају озбиљну штету или узнемиреност. Али психопата се може описати као неко ко је физички насилан или доводи друге у опасност. Дигитални простор је постао њихово ново „игралиште".

Коришћење интернета је дефинитивно променило свет и иницирало нову „цивилизацију у настанку" у којој сексуалност није табу у форми у којој је био

чак и на крају прошлог века. Овде је реч о само једном од феномена које је промовисала генерација у настанку. Грозничави захтев „све и одмах" који је *цредо* армије младих људи највише се односи на сферу интимних односа и сексуалности уопште, што понекад даје шокантно бизарне резултате. Крајње симплификована сексуалност, сведена на Фројдов ниво „*Id*" представља феномен који се придружио другим бројним феноменима модерног друштва од којих је генерација која наступа створила владајући поглед на живот и морално добро и зло (Бјелајац и Филиповић 2020). Деца „излазе" на интернет чак и са 4 године, а пре поласка у школу готово да су овладала сурфовањем мрежама. Неколико сати дневно малишани су суочени са светом без икаквих ограничења, тако различитим од света у коме иначе живе. Тако наивни и невини лако постају плен интернет предатора. Предатори су са интернетом добили брзи и анонимни приступ деци, место где могу да сакрију свој идентитет и сурфују мрежом без ограничења. Интернет предатори су, у начелу, сексуални предатори. Обично их замишљамо као особе које лутају око школских игралишта и ту вребају своје потенцијалне жртве. Међутим, стварност се променила. Данашњи сексуални предатори вребају жртве кријући се иза рачунарског екрана, искориштавајући претерану радозналост и лаковерност деце и анонимност коју нуди интернет (Бјелајац и Филиповић 2020). Традиционални медији су се такође изместили у дигитално, али пука транзиција или дигитализација садржаја традиционалних медија није разлог тако темељите промене у начину функционисања људских бића (Бјелајац и Филиповић 2021а). Очигледно је да се претње људској безбедности у савременим условима, више не могу решавати путем конвенционалних механизама. Уместо тога, потребан је свеобухватан приступ који користи широк спектар нових могућности за борбу против таквих претњи на интегрисан начин (Бјелајац 2021). Насилно дело се не може исправити другом бруталном акцијом, без обзира на карактер самог чина насиља. Време је да се усвоји оплемењени/хуманизовани начин размишљања који промовише мир. Уобичајени метод који протагонисти користе за превладавање сукоба је путем опресивних и борбених мера, али контрола и екстремне акције нису довољни, они само одлажу будуће апсурдно насиље. Превентивни и прагматичан приступ постаје императив – кроз мировно образовање и одрживу промоцију културе мира и ненасиља, треба да се афирмишу проактивне и конструктивне мере које стимулишу развој културе мира. Обзиром да се ради о међузависним програмима било би логично да се спроводе кроз шири концепт безбедносне културе, која се може најједноставније дефинисати као „умеће живљења".

Безбедносна култура је надасве облик бонтона, који људе усмерава да се подучавају начинима како да избегну непотребне неспоразуме и потенцијално опасне конфликте. Безбедносни проблеми никада не треба да буду изговор за осећај инфериорности особа које немају изграђену свест о друштвеној одговорности. Код оних који крше безбедносну културу својих заједница треба изградити и активирати механизме међузависности и колективитета, односно очекивања да сами разумеју значај и суштину безбедности, што мора бити изнад активистичке пристојности. Њима треба свакако омогућити да апсорбују

на адекватан начин конструктивне критике, како не би друге доводили у опасност својим чињењем или нечињењем. Безбедносна култура се никако не сме посматрати као институционализована параноја, јер су таква становишта контрапродуктивна. Она је креирана да помогне превазилажењу потешкоћа у предвиђању људског понашања, „смањењем ризика унапред" (Bjelajac 2017b). Основни циљеви образовања имају смисла само ако су прилагодљиви друштвеним токовима. Наиме, друштвени живот људи одвија се на динамичан начин, варирајући између стабилности и нестабилности, извесности и неизвесности, рата и мира. Са постојањем безбедносне свести и добро изграђене и одрживе безбедносне културе у школама, било би знатно мање криминала, наркоманије, алкохолизма, зависности од цигарета, зависности од коцкања, зависности од интернета. Била би знатно израженија свест о безбедности у саобраћају, свест о очувању животне околине, свест о очувању животне околине, свест о сексуално преносивим болестима и штетним последицама прекида малолетничких трудноћа, итд. Охрабривањем појединаца који продукују личну корист проширујући интелектуалне хоризонте, оснажили би и друштво у којем живе и учинили извеснијим његову перспективу (Бјелајац 2019). Због свега реченог, процес формирања особе безбедног типа као појединца у безбедном друштву, формирања особе са високим нивоом безбедносне културе, јесте веома захтевни и озбиљни посао. То је и веома сензитиван и неизвестан посао чији се сви аспекти морају на дуже стазе темељно и мултиресорно осмислити и одмерити. Тај посао мора се разматрати кроз више димензија, при чему је неопходно утврдити све компоненте садржаја таквог понашања личности, као и педагошке, социолошке, антрополошке, па и онтолошке услове формирања исте (Бјелајац и Филиповић 2021б). Наиме, добар човек у својој души мора имати дубоко уткане нити доброчинства/емпатије, а тај „посао" почиње од раног детињства, у породици. Индивидуална друштвена одговорност превазилази доброчинство, јер обухвата саму суштину човечанства - бити хуман. Емпатија не треба да представља чин давања, већ филозофију постојања у симбиози са нашим непосредним окружењем, заједницама, друштвом и светом у целини. Реч је о одрживости која има све предности да буде креатор промена са великим утицајем.

Закључак

Крај Хладног рата није донео мир планети како се оптимистички очекивало. Уместо тога, застрашујуће и често наизглед бесмислено насиље је постало устаљена појава. Иако људска природа није урођено насилна, људско насиље поред класичних добија и неконвенционалне форме, попут оних у дигиталном свету/окружењу. Ови и други фактори направили су многе људе отуђеним од друштва и њихове заједничке људскости. Отуђени људи имају оштећен осећај сродства са другима, па су посебно склони конфликтним односима и насиљу. Несреће надаље производе све насилније акције на догађаје и окружење којима се не може управљати, а то је својеврстан извор фрустрација.

Континуирани мир захтева свеукупне промене у „погледу на свет". Те промене су могуће, јер мировно образовање нуди модел приступа креирању културе мира у ери алијенације. Полази се од претпоставке да мировно образовање, својом способношћу да истражује садашњост и од ње пројектује будућност, може довести до спознаје ширег културног и уопштено друштвеног развоја.

Разматрајући непосредне и дуготрајне последице различито мотивисаног насиља, како у прошлости тако и у садашњости, долази се до недвосмисленог закључка да оруђе репресије, може бити контрапродуктивна сила током времена, уместо да окупља заједнице које су жртве претње. Сложеност насилничког понашања, може нас довести у заблуду да стекнемо утисак да насиље није у потпуности разумљиво. Ипак насиље као вечити пратилац друштвених збивања може се успешно контролисати на нивоу које је прихватљиво за друштво. Насиље не треба лечити насилним реакцијама, јер се на тај начин могу продуковати опасне контраиндикације.

Савремени приступи стварању мира као одговор на савремено насиље почињу од мировног образовања, креирања културе мира, односно програма који стају у општи оквир кога називамо „безбедносна култура". Стварање мира је превасходно психолошка активност. Млади људи кроз едукацију, постају ефикасни миротворци, који морају да негују снажну свест о себи, другима и наравно међусобној повезаности са својим животним окружењем. Такође, морају да негују ненасилан став ума, јер ненасиље је више од контроле импулса да се неки појединац уздржи од насиља. То је „емоционална оријентација" ка емпатији и бризи о другима. Коначно, сви ми делимо заједничку људску природу, наша заједничка хуманост је темељ једнакости, која нас позива да бринемо једни о другима као што бринемо о себи.

Литература

1. Бјелајац, Жељко Ђ. и Александар М. Филиповић. 2021. „Флексибилност дигиталних медија за манипулативно деловање сексуалних предатора", *Култура полиса,* XVIII (44) 51-67, https://doi.org/10.51738/Kpolisa2021.18.1r.2.01 (Бјелајац и Филиповић 2021а)
2. Бјелајац, Жељко и Александар М. Филиповић, 2021. „Инертност образовног система као инхибитор безбедносне културе у васпитању и образовању", *Култура полиса,* посебно издање, XVIII, 175-188, https://doi.org/10.51738/Kpolisa2021.18.1p.1.12 (Бјелајац и Филиповић 2021б)
3. Бјелајац, Жељко и Александар М. Филиповић. 2020. „Интернет и друштвене мреже као неограничени простор за концентрацију и мултиплицирано присуство педофила", у: „Педофилија – узроци и последице", ур. Жељко Бјелајац и Александар М. Филиповић, *Култура полиса,* посебно издање, XVII, 29-40.
4. Бјелајац, Жељко. 2014. „Алијенација човека у ери научнотехнолошког развоја и глобализације као узрок пораста и разноликости организованог криминала", *Култура полиса,* XI (25), 385–396.

5. Бјелајац, Жељко. 2017. „Људска безбедност сагледана кроз призму људских права и савремених претњи", *Култура полиса,* XIV (33), 139-154. (Бјелајац 2017a)
6. Бјелајац, Жељко. 2019. „Релевантност интродукције безбедносне културе у образовни систем Републике Србије", *Култура полиса,* XVI (40), 231-244.
7. Бјелајац, Жељко. 2021. „Безбедносна култура као фундаментална људска потреба", *Култура полиса,* XVIII*,* посебно издање, 9-24, https://doi.org/10.51738/Kpolisa2021.18.1p.1.01
8. Adams, David (ed.) 1995. *Unesco and a Culture of Peace: Promoting a Global Movement,* Paris: UNESCO
9. Bjelajac, Željko. 2017. *Bezbednosna kultura- Umeće življenja*, Novi Sad: Pravni fakultet za privredu i pravosuđe. (Bjelajac 2017b)
10. *Global Movement for a Culture of Peace*, (n.d), poslednji pristup 14.09.2021, https://www.culture-of-peace.info/
11. Lajović Biljana. 2013. „Obrazovanje za mir – put ka dijalogu i društvu bez nasilja", u: *Obrazovanje za mir: iskustva iz prakse* (ur. Tatjana Popović, Dragana Šarengaća)*,* Beograd: Nansen dijalog centar Srbija; Podgorica: Nansen dijalog centar Crna Gora; Hag: Globalno partnerstvo za prevenciju oružanih sukoba
12. Mayor, Federico. 2002. "Culture of Peace", in: *Institutional Issues Involving Ethics and Justice - Volume III*, Robert Charles Elliot (ed.) Paris: UNESCO-Encyclopedia Life Support Systems (UNESCO-EOLSS), 236-248.
13. Parajon, Francisco Lacayo, Mirta Lourence, and David Adams. 1996. "The Unesco Culture of Peace Programme in El Salvador: An Initial Report", *International Journal of Peace Studies,* 1(2), 1-20.
14. Popović, Tatjana i Dragana Šarengaća. 2013. „Obrazovanje za mir - istorijat i koncept", u: *Obrazovanje za mir: iskustva iz prakse* (ur. Tatjana Popović, Dragana Šarengaća), Beograd: Nansen dijalog centar Srbija; Podgorica: Nansen dijalog centar Crna Gora; Hag: Globalno partnerstvo za prevenciju oružanih sukoba
15. *UNESCO Culture of Peace Global Educators*, (n.d), poslednji pristup 15.09.2021, http://peacefulschoolsinternational.org/
16. van Gurp, Hetty. 2012. „Creating a Culture of Peace - A Practical Guide for Schools", *Peaceful Schools International*, poslednji pristup 21.09.2021, http://peacefulschoolsinternational.org/wp-content/uploads/USIP-Guide-April-2012.pdf

PEACE EDUCATION: A DEVELOPMENT STRATEGY FOR CREATING A CULTURE OF PEACE AND NONVIOLENCE

Summary: From the beginning of the 21st century until today, the world has suffered some of the highest rates of violence, which has burdened a large number of countries and regions. Various conflicts around the planet have generated the suffering and displacement of millions of children and young people, often under catastrophic circumstances. The poorest countries are mostly exposed to aggression and lawlessness. While they are being ravaged by internal conflicts, other neighboring

countries are largely suffering the destabilizing consequences of such divisions. Indirectly, it affects the lives, dignity and well-being of millions of people. Therefore, learning to live together, with empathy for others, is becoming increasingly important in today's divided and in many ways contradictory world. Peace education is not an isolated program to prevent armed conflict and repression, but a roadmap for saving lives, freeing up limited resources for social needs, and establishing structures and conditions that support the rule of law. Peace education is a preventive action and the key to creating a culture of peace. It is a line that directs us towards acquiring knowledge, constructive skills and abilities for better conflict resolution and management, and advocating for social justice in our communities.

Key words: peace education, violence, non-violence, culture of peace, security culture

Упутство за ауторе:

Часопис Култура полиса користи делимично модификовани Чикаго стил цитирања (17. издање приручника Chicago Manual of Style), што подразумева навођење библиографске парентезе (заграде) по систему аутор–датум у тексту, као и списак референци са пуним библиографским подацима након текста рада.

Чланак послати на е-маил адресу ljubisa@kpolisa.com. Текст треба бити припремљен у формату B5 (17,6x25,0cm), у фонту Times New Roman, Size: 11, Serbian (Cyrillic), Line spacing: Single. Научни чланак може да садржати највише 30.000 карактера са размацима, укључујући и попис референци.

Код цитирања или позивања на извор иза цитата навести у загради презиме аутора, годину издања и страницу, писмом којим је штампан извор.

Пример:
(Вебер 1976, 341–342); (Weber 1989, 341–342).

Фусноте користити само за пропратне коментаре.

Сачинити списак референци са библиографским подацима на крају рада.

Пример:
1. Бјелајац, Жељко. 2017. *Безбедносна култура – умеће живљења*. Нови Сад: Правни факултет за привреду и правосуђе.
(Бјелајац 2017)
2. Krastev, Ivan, and Stephen Holmes. 2019. *The Light that Failed.* London: Allen Lane.
(Krastev and Holmes 2019)
3. Kaltwasser, Cristobal Rovira, Paul Taggart, Paulina Ochoa Espejo, and Pierre Ostigoy, eds. 2017. *The Oxford Handbook of Populism*. New York: Oxford University Press.
(Kaltwasser et al. 2017)
4. Степић, Миломир. 2015. „Позиција Србије пред почетак Великог рата са становишта Првог и Другог закона геополитике.” У *Србија и геополитичке прилике у Европи 1914. године*, ур. Миломир Степић и Љубодраг П. Ристић, 55–78. Лајковац: Градска библиотека; Београд: Институт за политичке студије.
(Степић 2015)
5. Гаћиновић, Радослав. 2020. „Систем као израз уређености одређене делатности у друштву.” *Култура полиса* XVII (41): 247-258.
(Гаћиновић 2020, 253)
6. Jerkov, Aleksandar, ur. 2010. *Velika opšta ilustrovana enciklopedija Larrouse: dopunjeno srpsko izdanje*. Tom V (S–Ž). Beograd: Mono i Manjana.
(Jerkov 2010)
7. *New York Times*. 2002. “In Texas, Ad Heats Up Race for Governor.” July 30, 2002.
(*New York Times* 2002)
8. Zakon o nasljeđivanju [ZN], „Narodne novine”, br. 48/03, 163/03, 35/05, 127/13, i 33/15 i 14/19. (ZN 2019, čl. 3)
9. Танјуг. 2019. „Европска свемирска агенција повећава фондове.” 28. новембар 2019. http://www.tanjug.rs/full-view1.aspx?izb=522182.
(Танјуг 2019)

САДРЖАЈ

Жељко Ђ. Бјелајац
Безбедносна култура у функцији креирања културе мира . . . 7-21

Боро Мердовић / Рајка Вујовић
Криминолошки аспект насиља младих . . . 23-38

Дарко М. Марковић / Ивана Спаић
Глобализација организованог криминала и трансформација у моћну економску и оружану силу . . . 39-50

Јелена Матијашевић / Јоко Драгојловић
Методика откривања кривичних дела рачунарског криминалитета . . . 51-63

Ања Копривица / Нада Ђуричић
Нормативно регулисање проституције у Републици Србији . . . 65-75

Жељко Нинчић
Криминалистичко – форензичка обрада места кривичног догађаја . . . 77-89

Александар М. Филиповић
Лимити деловања масовних медија у креирању културе мира . . . 91-104

Дарко Голић
Председник Републике на размеђу парламентарног и полупредседничког система . . . 105-122

Горан Стаменковић
Суђење у разумном року у грађанском поступку у Републици Србији . . . 123-133

Дејан М. Радуловић / Сара Зарубица
Потреба и разлози за осигурањем јавних бележника приликом обављања јавнобележничке делатности . . . 135-155

Дарко Бикаревић
Значај полицијске етике за углед полиције у друштву . . . 157-174

Жељко Ђ. Бјелајац / Александар М. Филиповић
Мировно образовање: развојна стратегија за креирање културе мира и ненасиља . . . 175-188

THE CONTENT

Željko Đ. Bjelajac
Security Culture in the Function of Creating a Culture of Peace . . . 7-21

Boro Merdović / Rajka Vujović
Criminological Aspect of Youth Violence . . . 23-38

Darko M. Marković / Ivana Spaić
Organized Crime Globalization and Transformation Into a PowerfulEconomic and Armed Force . . . 39-50

Jelena Matijašević / Joko Dragojlović
Methodology of Detection of Computer Crime Offenses . . . 51-63

Anja Koprivica / Nada Đuričić
Normative Regulation of Prostitution in the Republic of Serbia . . . 65-75

Željko Ninčić
Criminalistics - Forensic Processing of the Place of a Criminal Event . . . 77-89

Aleksandar M. Filipović
Limitations of Mass Media in Creating a Culture of Peace . . . 91-104

Darko Golić
The President of the Republic Between the Parliamentary and Semi-presidential System . . . 105-122

Goran Stamenković
Trial Within a Reasonable Time in Civil Proceedings in the Republic of Serbia . . . 123-133

Dejan M. Radulović / Sara Zarubica
Need and Reasons for Insurance of Notary Publics During Notary Activity . . . 135-155

Darko Bikarević
The Importance of Police Ethics for the Reputation of the Police in Society . . . 157-174

Željko Đ. Bjelajac / Aleksandar M. Filipović
Peace Education: A Development Strategy for Creating a Culture of Peace and Nonviolence . . . 175-188

ISSN 1820-4589
9 771820 458005